

10.10

ПРОИЗВОДЊА ГРАДА: ПОСТ-ИНДУСТРИЈСКА ФАЗА ПОДРУЧЈА ИЗМЕЂУ ДУНАВСКЕ УЛИЦЕ
И ДУНАВСКОГ ПРИОБАЉА У БЕОГРАДУ

Небојша Фотирић
Бојана Јерковић Бабовић

10.10

ПРОИЗВОДЊА ГРАДА: ПОСТ-ИНДУСТРИЈСКА ФАЗА ПОДРУЧЈА ИЗМЕЂУ
ДУНАВСКЕ УЛИЦЕ И ДУНАВСКОГ ПРИОБАЉА У БЕОГРАДУ

10.10

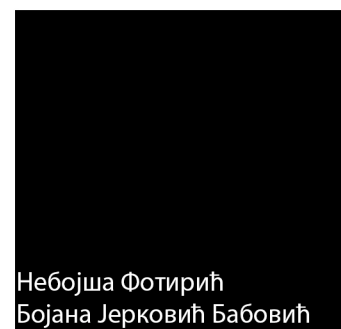

MAKING OF A CITY: POSTINDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE AREA
BETWEEN DUNAVSKA STREET AND THE DANUBE'S BELGRADE WATERFRONT

1 2 3 4 5 6 7 8 9

10.10

ПРОИЗВОДЊА ГРАДА: ПОСТ-ИНДУСТРИЈСКА ФАЗА ПОДРУЧЈА ИЗМЕЂУ ДУНАВСКЕ УЛИЦЕ
И ДУНАВСКОГ ПРИОБАЉА У БЕОГРАДУ

Небојша Фотирић
Бојана Јерковић Бабовић

Impressum

10.10

ПРОИЗВОДЊА ГРАДА: ПОСТ-ИНДУСТРИЈСКА ФАЗА ПОДРУЧЈА ИЗМЕЂУ
ДУНАВСКЕ УЛИЦЕ И ДУНАВСКОГ ПРИОБАЉА У БЕОГРАДУ

10.10

MAKING OF A CITY: POSTINDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE AREA
BETWEEN DUNAVSKA STREET AND THE DANUBE'S BELGRADE WATERFRONT

- ИЗДАВАЧ
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет
- ЗА ИЗДАВАЧА
арх. Владимир Лојаница, редовни професор, декан,
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет
- АУТОРИ
Небојша Фотирић
Бојана Јерковић Бабовић
- РЕЦЕНЗЕНТИ
арх. Весна Цагић Милошевић, редовни професор,
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет
Др Александар Виденовић, редовни професор,
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет
Др Игор Марић, научни саветник,
Институт за архитектуру и урбанизам Србије
- ДИЗАЈН И ПРЕЛОМ
Милица Симић
Вид Савић
- ЛЕКТУРА
Соња Шоћ
- МЕСТО И ГОДИНА ИЗДАЊА
Београд, 2023.
- ШТАМПА
Књига комерц Д.О.О., Београд
- ТИРАЖ 300
- ISBN 978-86-7924-324-9

Апстракт

Монографија 10.10 – Производња града: Постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и дунавског приобаља у Београду представља сведочанство деценијског рада које је кроз образовни процес на завршном раду на Мастер академским студијама Архитектура на Универзитету у Београду - Архитектонском факултету документовало изузетна истраживачка остварења, испитујући вредности индустријске прошлости, у савременом тренутку, са развојним тенденцијама за будућност. Наслов монографије реферише на десет основних тема у оквиру којих су приказани истраживачки и пројектантски исходи у претходних десет година. Предметно подручје, које се простире између Дунавске улице и обале Дунава, од Спортског центра „25. мај – Милан Гале Мушкатировић“ до Панчевачког моста, представља својеврсни просторни феномен у Београду и као такав је пуну деценију представљао полигон за развој креативних, иновативних, архитектонско-урбанистичких поставки, концепата и пројеката. Монографија у првом делу разматра сложеност просторног оквира, његовог историјског развоја и актуелност у савременом контексту. Други део монографије презентује структуру образовног процеса и методологију рада, која је на основу десетогодишњег искуства исходвала педагошким приступом који усмерава приказане фазе процеса истраживачког пројектовања на ову тему. Трећи део монографије приказује 10 основних целина у којима се сумирају резултати десетогодишњег бављења овом темом кроз реферисање на одабране пројекте и тезе, у односу на доприносе који обухватају функционални, обликовни и просторно-амбијентално-естетски ниво архитектонског стваралаштва. Прва група резултата односи се на *хибридност типологија и програма*, у оквиру које се бавимо новим начинима интерпретирања архитектонске функције у односу на постиндустријску фазу дате локације, друга група обухвата *обликовно-структурне тенденције*, које се односе на промишљање архитектонско-урбанистичких структура у блиској будућности датог контекста и развоја Београда и трећа група обухвата интерпретације нових културних и естетских вредности урбаног простора, кроз *феноменолошко-естетске перспективе*. Монографија је осмишљена као десетогодишња *ретроспектива за будућност*, кроз истовремено поштовање прошлости, сећања, наслеђа Београда и актуелизацију савремених пројектантских методологија, концепата и стваралаштва. Основни научни и стручни доприноси ове монографије су аутентичне пројектантске теме које сумирају кључне, вишеслојне нивое архитектонског промишљања веома комплексног просторног обухвата кроз процес архитектонског пројектовања и резултати који приказују исходе и методологију архитектонског образовања којима се афирмише архитектонско-урбанистичко пројектовање као истраживачки, теоријско-пројектантски и интермедијални процес.

кључне речи: архитектура, архитектонско образовање, архитектонско пројектовање, Београд, Архитектонски факултет, Мастер завршни рад

Abstract

10.10 - *Making of a City: Postindustrial Development of the Area between Dunavska Street and the Danube's Belgrade Waterfront* is a monograph that stands as a legacy of a decade-long work undertaken as part of the educational process of completing a master's thesis at the Master Studies in Architecture at Belgrade University, which has documented extraordinary research achievements, examining the values of the industrial past in the present moment with tendencies for further development in the future. The monograph's title refers to the ten main topics which act as a framework for presenting results in research and design in the last 10 years. The subject area, which extends between Dunavska Street and the banks of the Danube, from 25 May-Milan Gale Muskatirovic Sports Centre to Pancevo Bridge, represents a peculiar spatial phenomenon in Belgrade and as such it served for a whole decade as a practice ground for the development of creative and innovative architectural and urbanistic exhibits, concepts and projects. The first part of the monograph deals with the complexity of the spatial framework, its historical evolution and its relevance in the contemporary context. The second part of the monograph presents the structure of the educational process and methodology, which over the span of ten-year experience resulted in a pedagogical approach directing the exhibited stages of the architectural design research exploring this topic. The third part of the monograph shows 10 main units which sum up the results of a decade long study of this topic by referring to particular projects and theses, in regard to their contribution to the aspects of architectural production concerning function, form, space, ambiance and aesthetics. The first group of results concerns the *hybrid typologies and programmes* dealing with new ways of interpreting the function of architecture in relation to the postindustrial stage of this locality. The second group comprises *tendencies of form and structure* which relate to the deliberation of architectural and urbanistic structures bearing in mind the given context and the development of Belgrade in the foreseeable future. The third group includes the interpretation of new cultural and aesthetic values of urban space as viewed from *phenomenological and aesthetic perspective*. This monograph was envisioned as a ten-year *retrospective for the future*, at the same time giving homage to the past, remembrance and Belgrade's heritage, and realising modern design methodologies, concepts and production. The Primary scientific and expert contribution of this monograph are authentic design themes that sum up key, multilayered levels of architectural interpretation of a very complex spatial context through the process of architectural design, and the results which present the outcome and methodology of architectural education which affirms architectural and urban designing as a process involving research, theory and design, and intermediality.

Key words: architecture, architectural education, architectural design, Belgrade, Faculty of Architecture, master's thesis

Садржај

_Рецензије	12
_Уводне речи аутора о књизи	21
_Феномен локације: Подручје Београда између Дунавске улице и Дунава	24
_Повод за одабир локације	26
_Просторни оквир	28
_Историјски развој	32
_Актуелност теме и значај у развоју Београда	37
_Методологија и педагошки приступ	39
_Структура образовног процеса: Тематско истраживање – Мастер теза – Мастер пројекат – Мастер завршни рад	40
_Структура пројектантског процеса: Концептуализација – Пројектни задатак – Програмска структура – Обликовна структура – Презентација	45

_ПРОИЗВОДЊА ГРАДА: ПОСТИНДУСТРИЈСКА ФАЗА ПОДРУЧЈА ИЗМЕЂУ ДУНАВСКЕ УЛИЦЕ И ДУНАВСКОГ ПРИОБАЉА У БЕОГРАДУ

10.1_ Асимилација архитектуре, инфраструктуре и пејзажа	60
10.2_ Нови модели становања	72
10.3_ Архитектура нове урбане културе: Стари објекти vs нове вредности	84
10.4_ Неозабава и разонода: Између симулације и архитектуре	100
10.5_ Туристичко и хедонистичко искуство дунавског приобаља	112
10.6_ Нови простори спорта и рекреације	122
10.7_ Привредни токови постиндустрије	132
10.8_ Умрежене vs изоловане просторне целине	142
10.9_ Ново искуство архитектуре и града: феноменолошко-естетске перспективе	150
10.10_	158
_Студентска сведочанства	166
_О ауторима	172
_Списак студената	176
_Номинације и награде	181
_Списак извора	183

_ Рецензије

арх. Весна Цагић Милошевић,
редовни професор

Монографска публикација која је пред нама, осмишљена као десетогодишња ретроспектива за будућност, приказује једнодеценијски истраживачки рад кроз образовни процес на Завршном раду на Мастер и Интегрисаним академским студијама Архитектура на Универзитету у Београду – Архитектонском факултету. Приказано истраживање остварено је у оквиру теме Производња града: постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и дунавског приобаља у Београду, документујући, уз афирмацију саме теме и теоријско и практично формулисање наставе, као и методологију њене реализације, што је чини драгоценим и афирмативним сведочанством о значају креативног педагошког приступа у образовању архитектата.

Књигу, промишљено и јасно структурирану, чине четири примарне целине – две уводне: Феномен локације: подручје Београда између Дунавске улице и Дунава и Методологија и педагошки приступ, главне: Производња града: постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и дунавског приобаља у Београду и закључне: 10.10, којима претходе Уводне речи аутора о књизи, док рукопис „затварају“ Студентска сведочанства.

Прве две целине, које приказују карактеристике (локацијске, тектоничке, историјске и феноменолошке) и сложеност просторног оквира, као и његову актуелност, односно структуру образовног процеса, педагошки приступ и методологију истраживања и пројектантског поступка, успешно контекстуализују тему монографије.

Трећа целина монографије, у девет тематизованих поглавља, кроз разматрање и афирмацију сваке од тема и репрезентативне примере теоријског и пројектантског истраживачког рада кандидата, на систематичан и промишљен начин прати развој и презентира резултате једнодеценијског бављења комплексним архитектонско-урбанистичким темама, манифестованим у просторном оквиру чије га разноврсне специфичне карактеристике, пре свега: позиција између централне зоне Београда и реке Дунав високо значајна и у хијерархији урбаног ткива града, садржаји некада битне индустријске и инфраструктурне зоне, као и (у актуелном времену) висока комерцијална вредност, чине изузетним

полигоном за теоријски и пројектантски истраживачки рад у области архитектуре.

Резултати су, реферишући се на одабране студентске радове у односу на примарни допринос истраживања кроз функцију, форму и просторно искуство, сумирани у три групе: хибридна типологија и програма, обликовно – структурне тенденције и интерпретације нових културних и естетских вредности урбаног простора.

Разматрање хибридности типологија и програма, дато у поглављима 10.1 до 10.7, кроз нове интерпретације архитектонске функције у контексту пост-индустријске фазе локације, промена друштвених образаца и нове динамике живота у савременом граду, као примарни исход манифестује трансформацију наикада јасних типолошких оквира и конвенција у хибридне програме и моделе просторне организације, потврђујући препознате тенденције у савременој архитектонској теорији и пракси. Резултати у оквиру групе обликовно-структурне тенденције, приказани у поглављу 10.8, који се односе на истраживање урбанистичког и архитектонског развоја подручја и ширег просторног оквира, разматрани су кроз препознате принципе формирања архитектонских и архитектонско-урбанистичких концепција, аутентичних просторних структура и система, који интегришу нове обликовне тенденције и промишљања у архитектури. Трећа група резултата, приказана у поглављу 10.9, сумира резултате интерпретација нових културних и естетских вредности урбаног простора, где су студентска теоријска и пројектантска истраживања кроз имплементацију савремених друштвено-просторних вредности у архитектонско пројектовање, резултирала концепцијама специфичне просторне атмосфере и идентитета, у оквиру којих се јасно манифестују пројектантски правци који операционализују савремене феноменолошко-естетске перспективе новог просторног искуства.

Целина 10.10 сублимира десетогодишњи истраживачки рад и остварене резултате истичући како посебно вредне резултате и њихове високе домете у домену теоријских, програмских, технолошких, обликовних, културолошких и комуниколошких оквира савременог поимања архитектуре, тако и разноврсност и развој тема истраживања кроз време генерисан и променама у просторном и друштвеном контексту, али и суштинску вредност добро осмишљеног и у континуитету развијаног процеса истраживачко-пројектантског рада.

Научни и практични доприноси Монографије, 10.10 – Производња града: постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и дунавског приобаља у Београду су, као и њен садржај, вишеслојни и вишезначни. Књига приказује аутентичне пројектантске теме које сумирају значајне елементе архитектонског промишљања комплексног просторног обухвата кроз процес архитектонског пројектовања. Комплексност друштвено-просторног контекста подручја београдског дунавског приобаља, које је

полигона истраживања у периоду од десет година, један је од основа за допринос публикације као темељног и обухватног прегледа како развоја и односа ка развоју града, тако и развоја наставног процеса, метода, техника и алата у образовању архитеката. Монографија кроз афирмацију критичког промишљања о односима према историјском и индустријском наслеђу, актуелним приступима у развоју града манифестованим кроз хиперпродукцију непланске изградње, као и савременим тенденцијама у архитектури и парадигми архитектонског стваралаштва, данас и у блиској будућности, осим што представља релевантно сведочанство о успешно реализованим истраживачким процесима који укључују суштински битне и актуелне теме у пољу архитектуре, представљати и приручник и инспирацију, за будуће генерације студената и истраживача, а свакако и могући модел за преиспитивање односа према развоју града интересантан и за и ширу стручну и лаичку јавност.

Посебно наглашавајући вредност приступа који афирмише архитектонско-урбанистичко пројектовање као истраживачки, теоријско-пројектантски и интермедијални процес, са задовољством препоручујем монографију „10.10 – ПРОИЗВОДЊА ГРАДА: ПОСТИНДУСТРИЈСКА ФАЗА ПОДРУЧЈА ИЗМЕЂУ ДУНАВСКЕ УЛИЦЕ И ДУНАВСКОГ ПРИОБАЉА У БЕОГРАДУ“, аутора Небојше Фотирића и др Бојане Јерковић Бабовић, Издавачу за објављивање.

Др Александар Виденовић,
редовни професор

Рукопис представља добро структуриран и за објављивање приређен материјал, припреман и сукцесивно реализован током десетогодишњег периода оригиналног научног истраживања аутора, проф. арх. Небојше Фотирића и арх. др Бојане Јерковић Бабовић, њиховог теоретског и практичног осмишљавања наставе и њеног креативног извођења у оквиру дипломског менторског студија на студијској целини Мастер завршни рад, на Департману за архитектуру Архитектонског факултета Универзитета у Београду.

Како нам то у уводним речима о књизи аутори сугеришу, „књига 10.10 осмишљена је као десетогодишња ретроспектива за будућност, у којој се приказују истовремено поштовање прошлости, сећања, наслеђа Београда и актуелне архитектонско-урбанистичке теме, пројектантске методологије и концепти који приказују савремене, свеже и иновативне архитектонске тенденције у развоју архитектуре Београда“.

Драгоцене књиге о архитектури и урбанизму, са добро постављеним проблематикама, о актуелним и животним темама, ретко се појављују у нашој научној и уметничкој средини, с обзиром на то да свој квалитет заснивају на перманентним и по правилу дуготрајним истраживањима, на синтези искуства и рефлекса за уочавање и укључивање сталних промена у простору у процесе унапређења или „производње града“, како су ове феномене аутори надахнуто именовали. Садржајно добро структурисан материјал, аутори у монографији приказују кроз три главне целине.

У првом делу се кроз повод избора локације, њен територијални оквир, историјски развој, актуелност контекста и значај у процесу урбанизације града, свеобухватно дефинише простор научно-наставног истраживања. Београдска приобаља су најсликовитији прикази стања развоја града. Слојевитост коју она носе креће се од шармантно „заборављених“ субурбаних историјских амбијената, до недовољно промишљених мегапројеката у настајању. Такав распон у појавности по правилу неадекватних, а најдрагоценијих градских простора, логично је усмерио ауторе на дунавско приобаље као изузетно квалитетно одабран просторни оквир за тему истраживања које се овом монографијом афирмише. У прилог овој констатацији, може се издвојити податак који аутори откривају, да је обухват истраживања током година прошириван,

као резултат разумевања да својим артефактима и амбијентима нуди изванредну разноликост за истраживања хибридности функције и граница експресивности форме. Појава друштвено диригованих, планерско-урбанистичких трагања за адекватним потезима у грађењу града, попут идеје о линијском парку на потезу бившег железничког приобалног коридора, као и неколико различитих конкурсно захтеваних решења током последњих година, само је подигла радно-креативну температуру предметног истраживачко-наставног поступка, потврђујући ваљаност и оправданост савремено постављеног задатка на промишљено одабраном простору.

Друга целина монографије, студентима, стручној и наставној, али и широј јавности појашњава две структуре, ону која се тиче педагошког процеса, и ону која карактерише поступак пројектовања. Свака од ових структура садржи у својој организационој матрици простудиране редоследе логичких потеза, који искуствено доводе до очекиваних и жељених резултата, задржавајући слободу избора методолошког поступка, који се током самог образовног процеса намеће као адекватан и зависан од карактера учесника, њихових особина, индивидуалних афинитета или групних карактеристика студената у наставном пројекту или пројектној настави. Заснован на искуственим постаментима проверених методолошких приступа у настави, и логичком редоследу пројектантско-ауторског поступка у изради елемената теоретско–занатско–уметничких креација, коначна форма приступања сваком појединцу, или групи студената, остаје да буде препозната у процесу и трајању предметног облика наставе, као посебно педагошко-уметничко достигнуће. Низ мастер учитељских креација у односима са различитим карактерима и идејама (80 студената за 10 година), препознају се као онај наставнички, педагошки и уметнички нерв који носиоце и представнике изабраних посвећеника, којима је поверена „производња“ архитектата, попут аутора ове монографије, и треба да краси.

У главном (трећем) делу монографије, кроз репрезентативне архитектонско-урбанистичке примере, који су сумирани у три основна феномена (функција, форма, просторно искуство), а на захвалном, већ коментарисаном, изузетно зналачки препознатом специфичном просторном моделу (десни дунавски приобални појас Београда) систематично и студиозно се прате развој и резултати креативних, иновативних, аутентичних архитектонских студентских ставова, концепата и пројеката. Седам од девет приказа се односе на хибридност типологија и програма, уз нагласак на нове начине интерпретирања архитектонске функције. По једна група примера (резултата) посвећени су обликовно-структурним тенденцијама (које се дотичу и промишљања архитектонско-

урбанистичких структура у блиској будућности конкретног контекста и развоја Београда уопште), односно интерпретацијама нових културних и естетских вредности урбаног простора (имајући у виду савремене феноменолошко-естетске перспективе просторног искуства).

Коначно, у потпоглављу „10.10“, сублимирају се укупни постигнути резултати током десетогодишњег истраживања, односно наводе се за проблематику битне, а на претходним странама необухваћене чињенице и занимљивости. Као сликовита потврда релевантности и квалитета дугогодишњег осмишљеног академског бављења темом, приказаним овом монографијом, издваја се мноштво сликовитих и корисних запажања аутора са којима је ова рецензија у потпуности сагласна:

- нове теме нису унапред припремане, него су се продубљивањем истраживања отварале, наметале, надграђивале и развијале;
- бављење феноменом „постфазе“ индустријског и других контекста, превазилазило је пуку утилизацију и досезало високе домете у домену савремених културних, филозофских, технолошких, естетских оквира модерног поимања архитектуре, а неретко и архитектуре будућности;
- директно истраживачко, теоријско-практично искуство (од првих сазнања, преко формирања пројектних задатака, до корисних предлога за градограђење), показује да се актуелност теме и просторног обухвата временом иновира, усложњава и мења брже него што је то можда на први поглед осетно;
- хронолошка компонента, или фактор времена, приказаним искуством је уздигнута у раван једнако важних тема, које чине оквир за квалитетно промишљање о граду;
- потребе и промене у друштву и урбаном простору, програмска основа – подтеме мастер пројекта „Производња града“ по потреби се коригују, иновирају, прилагођавају и актуелизују.

Монографија „Производња града: Постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и дунавског приобаља у Београду“, аутора проф. арх. Небојше Фотирића и арх. др Бојане Јерковић Бабовић, представља модел ауторских писаних дела, каква су неопходна Архитектонском факултету у Београду, његовим студентима, сарадницима и наставницима, која инструишу како се истраживање осмишљава и спроводи, унапређује и актуелизује, односно како се научна и наставна проблематика квалитетно доводе у везу у процесу образовања на Мастер студијама архитектуре.

Ова публикација представља и изванредан извор теоретско-практичних сазнања о правилном приступу промишљању и грађењу града, и као

таква може бити и те како корисна стручној, па и лаичкој интелектуалној јавности, било да је позвана или не да одлучује о будућности урбанизације Београда, али и било које друге средине, на начин који би се морао разликовати од досадашњих акција, и који би се руководио искуством стеченим у деценијским опсервацијама школованих младих архитеката, вођених искусним педагошким приступом.

Особина да истовремено садржи методолошко-наставну дисциплину, да поседује научно-стручни карактер и да негује уметничке слободе, чини едукацију у области архитектуре посебним феноменом. Монографија која је пред нама, сведочи о томе.

Др Игор Марић,
научни саветник

Монографија Небојше Фотирића и др Бојане Јерковић Бабовић „10.10 – Производња града: Постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и Дунава у Београду“ представља вредан увид и сведочанство вишегодишњег креативног методолошког и образовног процеса низа генерација на дипломском истраживању и пројектовању на Мастер завршном раду као круни образовања на Архитектонском факултету Универзитета у Београду.

Специфичност одабраног подручја и актуелност ове теме показује значај бављења питањима која се тичу развоја београдског приобаља, али истовремено и индустријског наслеђа Београда у савременом контексту и будућности. Изабрани простор један је од најизазовнијих и инспиративних подручја Београда за слојевитост у промишљању односа индустријског наслеђа и савремене архитектуре.

Посебан допринос ове монографије је чињеница да приказани резултати представљају вредан материјал за даљи развој Доњег Дорћола и београдског дунавског приобаља са више аспеката који обухватају очување локалног идентитета и индустријског наслеђа, развоја транспортне инфраструктуре, нових модела становања, привременог становања, концепата трансформације друштвено-просторног контекста, али и нових начина разумевања и перципирања архитектонског простора и датог контекста.

Монографија има едукативни значај, и у том смислу је јасна и концизна, резултати су систематизовани кроз однос текста и графичких прилога, што указује и на значај повезивања теоријских поставки и њихових пројектантских имплементација. Теме које монографија обрађује су актуелне, свеже и веома значајне – јасно конципиране и пропраћене директним позивањем на пројекте. Уз наведено, монографија је такође значајна и за ширу архитектонску јавност, али и за друге, сродне струке и дисциплине, јер на јасан начин даје увид у деценијска остварења у погледу промишљања актуелних тема и савремених принципа у архитектонском образовању.

Приказана методологија педагошког рада и образовног процеса оставља сведочанство аутентичности рада аутора професора Небојше Фотирића и др Бојане Јерковић Бабовић, а истовремено доприноси и као методолошки приручник у архитектонском образовању који може бити применљив и у другим областима или темама рада.

Одабрани студентски радови у оквиру девет тема представљају референце за истраживања чији су резултати систематизовани у овој монографији. Посебан значај ове монографије препознаје се у јасној и концизној систематизацији теза и пројеката у оквирима тема које представљају актуелне пројектантско-истраживачке доприносе струци и архитектонском образовању. Графички прилози који прате нарацију су пажљиво одабрани и конципирани тако да покажу свеобухватност резултата кроз просторно-програмске могућности.

После исцрпног уводног излагања у два поглавља: *О феномену локације и Методологија и педагошки приступ*, следи девет поглавља: *Асимилација архитектуре, инфраструктуре и пејзажа, Нови модели становања, Архитектура нове урбане културе: Стари објекти vs нове вредности, Неозабава и разонода: Између симулације и архитектуре, Туристичко и хедонистичко искуство дунавског приобаља, Нови простори спорта и рекреације, Привредни токови постиндустрије, Умрежене vs изоловане просторне целине, Ново искуство архитектуре и града: феноменолошко-естетске перспективе и, као десето, сведочанства студената који су прошли цео процес рада и израде завршног мастер рада.*

Монографија „10.10 – Производња града: Постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и Дунава у Београду“ има изузетан значај у смислу теоријског и практичног доприноса сагледавању и разумевању савременог архитектонског образовања. Специфичност се огледа и у сценаријима будућности које, уз менторско вођење и усмеравање од аутора ове монографије, студентски, дипломски истраживачко-пројектантски процеси пружају.

_ Уводне речи аутора о књизи

Монографија 10.10 – *Производња града: Постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и дунавског приобаља у Београду* посвећена је студентима и менторским тимовима, који су у протеклих десет година допринели изванредним архитектонско-урбанистичким резултатима на Мастер завршном раду са овом темом на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, а намењена је свим будућим студентима и архитектама.

Монографија је намењена и широј архитектонској јавности као сведочанство деценијског рада које је кроз образовни процес на завршном раду на Мастер академским студијама Архитектура на Архитектонском факултету Универзитета у Београду документовало изузетна истраживачка остварења, испитујући вредности индустријске прошлости, у савременом тренутку, са развојним тенденцијама за будућност.

Ова монографија сумира 10 година рада у 10 основних целина, на шта реферише и наслов монографије. Иако је диверзитет идеја, концепата и индивидуалних тема истраживања дипломаца у овом периоду могуће вишеслојно анализирати, за ову књигу смо одабрали репрезентативне примере који се сврстани у три основне групе, три основна нивоа архитектонског стваралаштва и нове начине промишљања архитектуре кроз функцију, форму и просторно искуство. Предметно подручје, које се простире између Дунавске улице и обале Дунава, од Спортског центра „25. мај – Милан Гале Мушкатиновић“ до Панчевачког моста, представља својеврсни просторни феномен у Београду и као такав је пуну деценију представљао поље и полигон за развој креативних, иновативних, аутентичних архитектонских ставова, концепата и пројеката. Монографија у првом делу разматра сложеност просторног оквира, његовог историјског развоја и актуелност у савременом контексту. Други део монографије презентује структуру образовног процеса и методологију рада, која је на основу десетогодишњег искуства исходвала педагошким приступом који усмерава приказане фазе процеса истраживачког пројектовања на ову тему. Трећи део монографије приказује 10 основних целина у којима се сумирају резултати десетогодишњег бављења овом темом кроз реферисање на одабране пројекте и тезе, у односу на доприносе који обухватају функционални, обликовни и просторно-амбијентално-естетски ниво архитектонског стваралаштва.

Прва група резултата односи се на *хибридност типологија и програма*, у оквиру које се бавимо новим начинима интерпретирања архитектонске функције у односу на постиндустријску фазу дате локације кроз првих седам тема: *Асимилација архитектуре, инфраструктуре и пејзажа; Нови модели становања; Архитектура нове урбане културе: Стари објекти vs нове вредности; Неозабава и разанода: Између симулације и архитектуре; Туристичко и хедонистичко искуство дунавског приобаља; Нови простори спорта и рекреације и Привредни токови постиндустрије.* Друга група резултата обухвата *обликовно-структурне тенденције*, које се односе на промишљање архитектонско-урбанистичких структура у блиској будућности датог контекста и развоја Београда уопштено на тему *Умрежене vs изоловане просторне целине*. Трећа група резултата обухвата интерпретације нових културних и естетских вредности урбаног простора, где су препознати пројектантски правци који операционализују савремене феноменолошко-естетске перспективе просторног искуства и приказана је у поглављу *Ново искуство архитектуре и града: феноменолошко-естетске перспективе*.

На основу наведеног, књига „10.10“ осмишљена је као десетогодишња ретроспектива за будућност, у којој приказујемо истовремено поштовање прошлости, сећања, наслеђа Београда и актуелне архитектонско-урбанистичке теме, пројектантске методологије и концепте који приказују савремене, свеже и иновативне архитектонске тенденције у развоју архитектуре Београда. Монографија је настала са идејом да овековечи инспиративне пројектантске процесе и резултате, којима су решавана комплексно постављена истраживачка питања друштвено-просторног контекста, веома захтевног подручја београдског приобаља. У складу са тим, монографија представља сведочанство деценијског процеса у служби будућих инспирација на тему *Производња града: Постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и дунавског приобаља у Београду*.

Желели бисмо да изразимо велику захвалност свим студентима, колегама и сарадницима који су учествовали у овом аутентичном десетогодишњем процесу и својим залагањем допринели изванредним резултатима које представља ова монографија.

Посебну захвалност дугујемо члановима менторских комисија:

Др Јелени Живковић,

Др Милошу Гашићу,

Др Урошу Радосављевићу,

Др Јелени Милошевић

и сарадницима:

Др Павлу Стаменовићу,

Др Весни Мили Чолић Дамјановић.

Небојша Фотирић

Др Бојана Јерковић Бабовић

Феномен локације: Подручје Београда између Дунавске улице и Дунава

Девастирана, постиндустријска градска зона која прати коридор некадашње железничке инфраструктуре и којим је одређена невидљива наметнута граница раздвајања територије града у односу на водени ток Дунава, уз ток Дунавске улице, постављена је као просторни оквир задатка. (Из курикулума)

Предметна локација представља својеврсни феномен у контексту Београда, а како је десетогодишње истраживање на истраживање на мастер пројекту показало, представља аутентичан контекст за промишљање архитектуре затеченог простора, континуирано иницирајући иновативна пројектантска, архитектонска решења генерација студената од 2012. до 2022. године.

Феномен локације се односи на слојевитост просторних, физичких, обликовних, програмских, културних, естетских, филозофских и технолошких потенцијала у пројектантским приступима архитектонско-урбанистичком решавању овог подручја.

Иницијално обухватајући истраживање паралелних токова на тему преобликовања коридора некадашње железнице у нови градски пејзаж (од 2012. до 2015. године), просторни обухват је темом производње града проширен на некадашњу индустријску зону – од Дунавске улице до обале Дунава, као потез за истраживање сложености њене постиндустријске фазе (од 2016. до 2022. године).

Антиципирајући разрешење саобраћајних токова железнице и транзитног теретног и другог саобраћаја у односу на градску матрицу Београда која инклинира ка обали Дунава, празнина која остаје отвара простор за промишљање нових програмских и просторних могућности ове линије београдског приобаља. Овакав просторни контекст високог урбанитета и густине, подразумева програмску хибридноћ. (Из курикулума)

Сложеност и слојевитост локације, као иницијалне тачке и полазишта истраживања овог менторског студија (Студио), обухвата питања и могућности прекида или наставка градске физичке структуре ка дунавском приобаљу, развоја градских матрица, просторно-програмских зона које припадају потезу између (града и реке), континуитета или дисконтинуитета урбаних атмосфера, питања просторног идентитета, нових друштвено-просторних вредности, естетике, потреба и сл. У складу с тим, тема дипломског, мастер завршног рада је конципирана у односу на распон специфичности аутентичног контекста Београда, као полигона и отвореног поља за интелектуално, креативно и практично бављење архитектуром која показује кулминацију студентског, пројектантског знања на мастер студијама архитектуре.

Повод за одабир локације

Након добијања прилике да се бавимо завршним радовима на студијском програму Мастер академске студије Архитектура, јавила се потреба за проналажењем ширег контекста који би студентима омогућио спектар разматрања потенцијалних тема, односно покретања појединачних истраживачких питања. Подручје истраживања морало је имати већи број разноликих утицаја и ограничења, по могућности контроверзних и на први поглед одређујућих. Приликом одабира просторног оквира, фокус је био на градском ткиву које није у потпуности урбанизовано, како би истраживачки поступак предвидео могуће сценарије развоја града у савременом друштвеном контексту. Следећи корак у селекцији локације условила је доступност, односно могућност да студенти у свакој фази истраживања и пројектовања могу да се упуте у постојеће окружење и у њему преиспитају своје ставове, због чега је као полигон за истраживање одабран Београд. Потом, са циљем остваривања доприноса у документовању развојних фаза града, као и испитивању потенцијала развоја, одабир подручја интервенције одредило је одсуство писане грађе, као и архитектонско-урбанистичких конкурсних пракси.

Одабрана је локација дунавског приобаља од Спортског центра „25. мај“, до западне границе Луке Београд, као индустријске зоне која је представљала недвосмислену баријеру у остваривању везе града и реке – теме која је већ деценијама актуелна у испитивањима трансформације Београда. Овај простор обухвата и помало изоловано стамбено насеље у приобаљу Дунава, пругу са железничком лиром, термоелектрану „Снага и светлост“ – објект под заштитом Завода за заштиту културе града Београда, Марину Дорћол, као и простор уз Дунавску улицу која је веома оптерећена транзитна и теретна саобраћајница.

Приобаље, дефинисано као рекреативни појас, иако ограничено у свом току наглим прекидом код марине „Дорћол“, интензивно се користи као шеталиште. Приступ овом подручју, као и зони стамбеног насеља пројектованог по принципима модерничких отворених блокова које се надовезује на рекреативни појас, могућ је само кроз два подвожњака (испод) и једним пешачким мостом – пасарелом (преко) пруге. Дунавска улица, као транзитна, дефинисана изграђеном структуром у стању делимичне или потпуне девастације, представља још један велики изазов који наглашава поменуту баријеру у тежњама „спуштање града на реку“.

Додатни изазов у пројектантском смислу представља правац простирања одабраног приобалног појаса за интервенцију (исток–запад) са аспекта постизања погледа ка Дунаву у односу на остваривање адекватне оријентације садржаја, с обзиром на то да визура ка реци представља неповољну (северну) оријентацију за већину активности током дана.

Присуство пруге и железничке лире, саобраћајног тока са једним активним колосеком за пролазак воза из Букурешта једном недељно и повремене војне транспорте, представља тржишну тему истраживања. Феномен теретног шинског саобраћаја у градској средини, у стању хибернације, данас депонија стотина застарелих теретних и путничких вагона, сведочи о некадашњој примарној активности простора и нескладу са савременим тенденцијама развоја урбаних подручја Београда.

Основно истраживачко питање, као и шири тематски оквир за појединачна истраживања студената, покреће неопходност уклањања овог „гробља“ железнице, што би пружило могућност остваривања велике површине јавног земљишта у ширем центру Београда за развијање нових садржаја који би дезинтегрисали постојећу баријеру и резултирали спуштањем Београда на Дунав. Савремени урбани контекст подстиче формирање нових програмских концепата уз велики потенцијал за хибридноћ простора и намена, али такође подржава и јасне (можда и недвосмислене) концепте хомогених садржаја са јасном диференцијацијом приватног и јавног простора.

Након неколико генерација дипломаца које су своја истраживања кроз пројекат спровела на овој локацији, покренута су додатна истраживачка питања која су допринела проширивању примарног предметног подручја на целокупну Луку Београд и већ девестирану индустријску зону, све до Панчевачког моста. Претходна истраживања студената успоставила су закључак да специфичности ужег контекста приобаља низ Дунав одговарају на исте критеријуме могућих трансформација као претходно задати просторни оквир. Екстензија подручја истраживања поставља нове пројектантске изазове: с једне стране, инфраструктуру – хангаре, силосе, дизалице и целокупну акваторију луке, а с друге, близину Панчевачког моста који, уз своју симболику и волумен, представља и извор загађења и различитих негативних утицаја (издувни гасови, бука, нарушавање визура, стварање гужве на саобраћајним чвориштима, итд.).

Просторни оквир

Просторни оквир теме обухвата зону београдског приобаља која се простира између Дунавске улице и обале Дунава. У односу на ток Дунавске улице која прати десну обалу Дунава од Калемегдана до Панчевачког моста, предметна локација је подручје између и територијално-административно припада два београдским општинама – Старом граду и Палилули.

Специфичност просторног оквира теме огледа се у томе што обухвата некадашњу Прву индустријску зону Београда, која се у савременом контексту, девастирана и напуштена истражује у постиндустријском значењу, у односу савремених потреба београдског живота и њему припадајуће архитектуре и урбанизма. Слојевитост и сложеност историјских трагова које чува локација датирају из периода много пре развоја београдске индустријске зоне, али у тренутном, затеченом стању доминирају трагови некадашње индустрије – напуштени индустријски објекти који немају одређену намену, могућност пренамене, односно употребе.

Прва индустријска зона Београда је простор са најдужим континуитетом индустријске функције у Београду и као такав, условио је ширење града дуж десне обале Дунава уз развој градских насеља и београдске железнице. Постојећи индустријски објекти представљају сведочанство континуалног индустријског развоја у дисконтинуалном физичком облику, те су разноликост, нехомогеност и мноштво материјалних сведочанстава историје овог подручја специфична вредност и архитектонско наслеђе Београда. Креативни потенцијали очувања, афирмације или асимилације овог наслеђа у савременим пројектантским архитектонско-урбанистичким интервенцијама представљају комплексно питање које проблематизује однос савременог, динамичног друштено-просторног контекста и статичне позиције напуштених девастираних простора некадашње индустрије.¹

У односу на развој Београда, предметна локација се сагледава као архитектонско-урбанистичка празнина, неуређена и неафирмисана, упркос значајним локацијским квалитетима у контексту савременог урбаног живота – близини најужег центра града и близини реке. Ова зона

¹ Бојана Јерковић, Ана Зорић, Небојша Фотирић, „Прва индустријска зона Београда: Позиција културног добра у савременим методологијама архитектуре“, *Културно добро данас – вредност и значење*, Зборник радова VIII конференције (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 139.

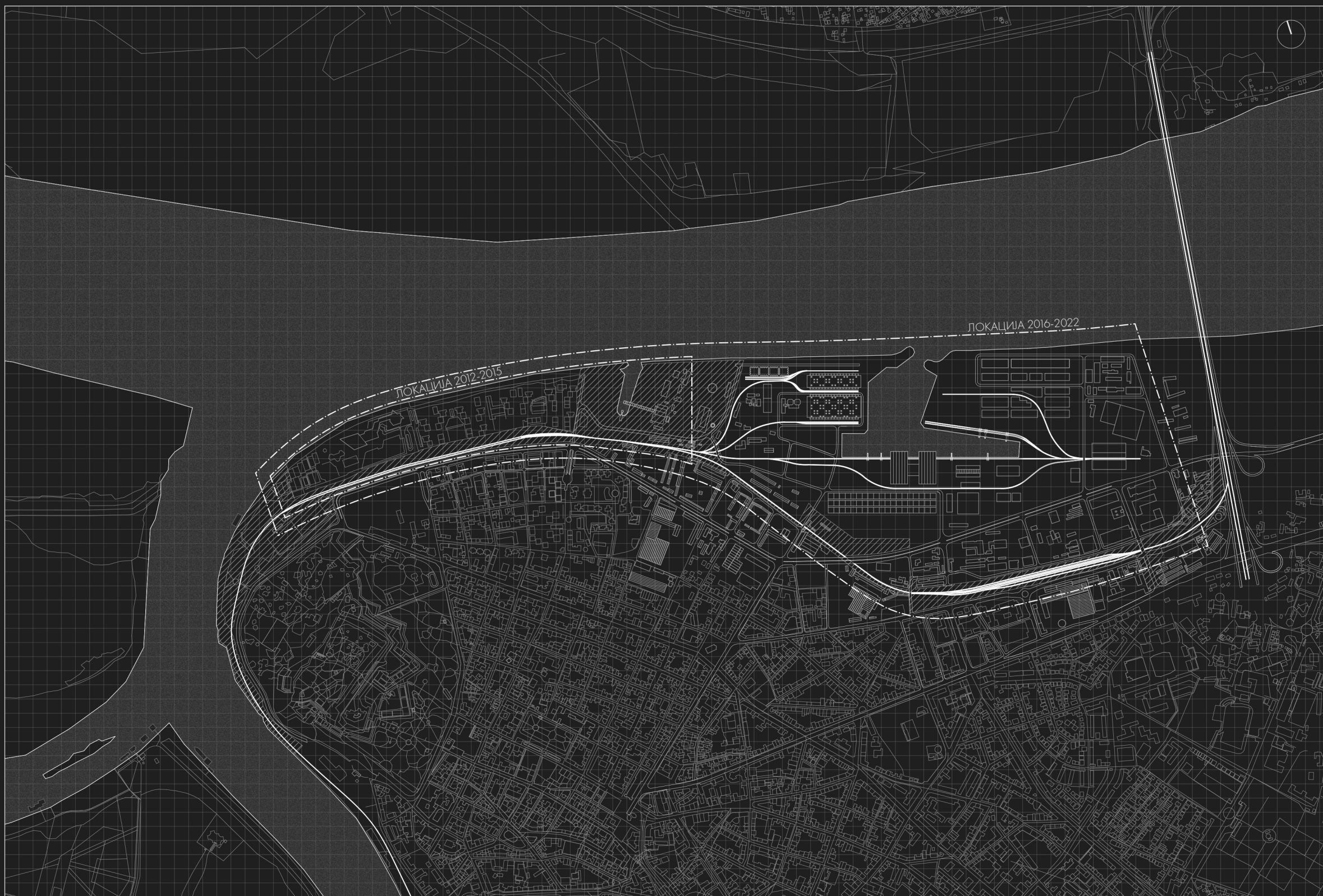
представља граничну територију преко које се, уз затечене напуштене индустријске објекте, поставља питање спуштања града на реку, активације дунавске обале и у инфраструктурном и у рекреативном, културном или стамбеном домену савремене београдске свакодневнице.

Потез предметне локације, који прати ток Дунава и Дунавске улице, у задатој зони између наведене две одреднице, редом обухвата Спортско-рекреативни центар „25. мај – Милан Гале Мушкатиновић“, стамбено насеље уз улицу Тадеуша Кошћушка и Дунавски кеј, марину „Дорћол“, некадашњу електрану „Снага и светлост“, топлану „Дунав“, силосе „Житомлина“, луку Београд и индустријске објекте уз луку и бродоградилште (сада клуб „Хангар“, карго центар, „Темпо“ и сл.).²

Предметна локација обухвата Марину Дорћол и Луку Београд, као две најзначајније зоне на дунавском приобаљу у Београду, чије се коришћење преиспитује и анализира у у контексту савременог начина живота. Близина градског центра, његов урбанитет и густина градске матрице прекинути су некадашњом индустријском зоном, где се Дунавска улица препознаје као нематеријални потез границе. *Постиндустријска фаза датог контекста се истражује као основна тема, отварајући питања новог програма од нових модела становања, преко потпуне хибридности садржаја до нових облика индустрије која одговара савременом културном и друштвеном развоју. Наведене зоне, у директном или индиректном, визуелном контакту са Дунавом, јављају се као значајне тачке потенцијала активације приобаља и укључивања обале Дунава у нову архитектуру и урбанизацију овог простора.*

Затечена морфологија локације обележена је дисконтинуитетом градске матрице и стога затечене структуре имају велике међусобне дистанце, које не омогућавају пријатност градских, пешачких токова кретања, уз фрагментисане просторне атмосфере које одликује неприступачност, запуштеност и изолованост. Основна морфолошка одредница затечене структуре је напуштени коридор железничке инфраструктуре, као празнина око које се налазе такође напуштени и девастирани индустријски објекти. Једно од основних полазних питања је савремена интерпретација следеће фазе ове специфичне транзитне зоне. У складу са тим, пројектантски, архитектонско-урбанистички изазов односи се на решавање физичких и програмских питања како да се ова зона дунавског приобаља укључила у урбане токове као интегрални део градског центра и београдске културе.

² „Карта Београда“, *Карта Београда*, <http://www.kartabeograda.com/> (приступљено 10. 7. 2022.)

Историјски развој

С обзиром на слојевитост и сложеност постојећих архитектонско-урбанистичких трагова на локацији, историјски развој ове зоне Београда значајан је за разумевање затеченог стања и потенцијала архитектонских приступа, пројектантских и истраживачких тема.

Просторне потенцијале и креативне реакције на затечено стање у раду са студентима посматрамо као следећу, будућу фазу (дис)континуалне хронолошке динамике развоја, у коју су уграђени материјални и нематеријални трагови прошлости. Разумевање тих трагова помаже у дефинисању архитектонско-урбанистичког сценарија ближе и/или даље будућности локације.

Очувани индустријски објекти на десној обали Дунава данас представљају материјално сведочанство привредног напретка града, настајања и развоја његове прве индустријске зоне, те самим тим читав простор поседује неоспорне друштвене, културно-историјске и архитектонско-урбанистичке вредности и чини изузетан и неодвојив део индустријског и културног наслеђа Београда.³

Хронологију развоја зоне десне обале Дунава одликовале су константне трансформације културних и просторних ситуација, стварајући специфичан карактер слојевитог, транзитног места. Основни услов насељавања ове зоне били су комуникациони, инфраструктурни правци паралелни са током Дунава који су Калемегдан повезивали са овом зоном, некадашњим предграђем. У 12. и 13. веку постојала су три основна комуникациона правца која су условила насељавање овог простора, а извори из 15. века говоре о тргу, који је био централна тачка ове зоне и налазио се на укрштању комуникационих праваца од источних капија Доњег и Горњег града у правцу Улице цара Душана.⁴

Након турских освајања у 16. веку Дорћол, раскрсница путева, као некадашње предграђе постаје трговачка, транзитна зона Београда и почиње његова убрзана урбанизација. У 16. веку на овом простору развијају се трговачке делатности, занатске радионице које су снабдевале цео град, рибља пијаца Балик базар и најстарија ђумуркана, односно царина.⁵ На десној обали Дунава је у том периоду створено

³ Саша Михајлов, „Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века“, *Наслеђе*, бр. XII (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 111.

⁴ Жељко Шкаламера, Марко Поповић, „Урбани развој Дорћола“, *Годишњак града Београда*, бр. XXV, (Београд: Музеј града Београда, Београд, 1978), 218-219.

⁵ *Ibid.*, 226.

и бродоградилште са махалом, а трг је остао средиште насеља са хановима, караван-сарајима и безистанима.⁶ На тај начин створен је транзитни, трансферни карактер ове локације. У то време обала Дунава протезала се на правцу данашње Дунавске улице.⁷

Након аустријско-турских ратова од 1688. до 1717. године, у току аустријске окупације почиње урбана реконструкција ове зоне. Барокном реконструкцијом Београда сматра се период од 1718. до 1739. године, када је промењена улична мрежа у ортогоналну матрицу, која је била у супротности са постојећом развијеном органском структуром и њеним спонтаним одликама. Смена аустријске и турске окупације на овом простору створила је континуитет дисконтинуалних културних слојева који је довео до специфичних мешавина обликовних и функционалних принципа у урбанизацији ове зоне.

Након последње турске окупације и предаје кључева града Београда кнезу Михаилу 1867. године, па све до Генералног урбанистичког плана 1923. године урбанизација ове зоне је била готово занемарена. Планом реконструкције вароши у шанцу Емилијана Јосимовића 1867. године планирано је потпуно преуређење Дорћола, по сличном принципу који је планирала аустријска барокна реконструкција, са идејом потпуне измене у ортогоналну матрицу једнаких парцела, са блоковском изградњом.⁸ Урбанистички план Београда Јована Бешлића из 1893. године је од посебног значаја по томе што приказује утицај Јосимовићевог плана Дунавске падине, обухватајући већи простор Дорћола и Палилуле све до обале Дунава. Бродарски промет који је био витални чинилац развоја ове зоне, премештен је на савско пристаниште.

Подизањем фабрика које су постале носиоци развоја прехрамбене, текстилне и дрвне индустрије, као и низа занатских радионица које су најавиле појаву и развој хемијске индустрије, за нешто више од једне деценије, од 1895. до 1911. године, настала је на десној обали Дунава прва, највећа и најкомпактнија индустријска зона.⁹

Након Првог светског рата Београд мења позицију пограничног града у нови административни, културни, трговачки и индустријски центар. У таквим условима, наставља се транзитни, проточни карактер зоне десне обале Дунава, са идејом стварања железничке раскрснице и речног пристаништа. До 1923. године, сви досадашњи блокови на територији

⁶ *Ibid.*, 227.

⁷ *Ibid.*, 227.

⁸ *Ibid.*, 244.

⁹ Саша Михајлов, „Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века“, *Наслеђе*, бр. XII (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 93.

Доњег Дорћола су били формиран и изграђене су стара кланица, електрична централа, неколико индустријских складишта, занатских радионица и направљена је железничка пруга.¹⁰ Ова пруга била је дугачка шест километара и полазила је од железничког моста, ишла поред паробродског пристаништа и куле Небојша, затим пролазила средином Дунавске улице до станице Београд Кланица (Дунав станица).¹¹ Према плану из 1923. године, индустријска зона се развија према Дунаву и заснива се на повољним саобраћајним комуникацијама, воденом току и близини електричне централе.¹² Електрификација и железничка умреженост омогућила је технички, технолошки напредак у индустријском развоју ове зоне. Након 1923. године наступа период вишеспратне изградње на формираној уличној мрежи, али местимично и у различитим фазама, чиме је настављен историјски карактер спонтане и нехомогене просторне ситуације.

У данашњој Марини Дорћол, изграђена је 1932. године, у то време највећа, термоелектрана „Снага и светлост“, која данас има статус културног добра. Изградњом термоелектране први пут је почела да се користи нисконапонска дистрибутивна мрежа напајања наизменичном струјом, што је такође покренуло и иновативне приступе у уређењу и функционисању града.¹³ Поред функционалног значаја, естетски квалитети зграде термоелектране „Снага и светлост“ су веома упечатљиви у обликовању и амбијенталности која надмашује структурне потребе и обликовање типичног индустријског објекта.

Током Другог светског рата, индустријска зона Београда била је у великој мери порушена, а након рата почиње њена обнова, адаптација постојећег стања, долази до национализације, успостављања социјалистичких друштвених односа и систематизације индустрије. Од завршетка рата до 1950. у овој зони су били активни следећи индустријски објекти: електрана „Снага и светлост“ (Београдска електрана, Дунавски кеј 10), „Дуга“ – хемијска индустрија (Вилине воде 6), „Балкан“ – хемијска индустрија (Вилине воде 6), „Кристал“ – прехранбена индустрија (Вилине воде 6); а у непосредној околини: „Давид Пајић“ – металска индустрија (Венизелосова 29), „Сутјеска“ – фабрика медицинских уређаја (Булевар деспота Стефана 113), „Београд“ – текстилна индустрија (будући Београдски памучни комбинат, Булевар деспота Стефана 109), „Октобарска слобода“ – текстилна индустрија (будући Београдски вунарски комбинат, Вишњичка 15), „Пролек“ – хемијска

10 Жељко Шкаламера, Марко Поповић, „Урбани развој Дорћола“, *Годишњак града Београда*, бр. XXV, (Београд: Музеј града Београда, Београд, 1978), 244.

11 Саша Михајлов, „Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века“, *Наслеђе*, бр. XII (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 93.

12 *Ibid.*, 95.

13 Неда Кнежевић, „Ревитализација термоелектране ‘Снага и светлост’ у Београду“, *Наслеђе*, бр. VIII (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2007), 209-222.

индустрија (будућа „Галеника“, Булевар деспота Стефана 111), „Славија“ – прехранбена индустрија (Булевар деспота Стефана 115).¹⁴ Дунавско пристаниште протезало се од куле Небојша до Панчевачког моста, али је своју пуну функцију остварило тек након изградње луке 1961. године.¹⁵ Изградњом Луке Београд настају и нови магацински и фабрички комплекси.

Генералним планом Београда из 1972. године предвиђена је индустријска намена ове зоне, док се Генералним планом Београда 2021 из 2003. године планирало измештање индустријске зоне са свим привредним делатностима са овог подручја. Према овом плану, циљ је била потпуна трансформација некадашње индустријске зоне у област комерцијалних делатности, становања, јавних служби, јавних објеката, спортских садржаја и зелених површина. Концепција урбаног развоја и стратешка опредељења Генералног плана Београда 2021 из 2003. године задржани су у важећем ГУП Београда 2021, уз преиспитивање економских и демографских услова, и усклађени са измењеним приоритетима развоја Београда, где окосницу планског развоја чине локације за велике градске пројекте, простори од посебног интереса за град, рехабилитација и трансформација некадашњих индустријских и војних комплекса, уз раније дефинисана планска решења за привредне зоне и паркове.¹⁶

Генерални урбанистички план Београда, усвојен 2016. године, у плану подела на зоне града, предметну локацију је позиционирао у ужи центар града – у централну градску зону.¹⁷ Према плану намена површина, предметна локација се из привредних површина пренамењује у најдоминантније површине комерцијалних садржаја, уз становање, док су око Луке Београд предвиђене саобраћајне површине.¹⁸ Железничка пруга се измешта, а задржава се део железничке инфраструктуре око Луке, на потезу од марине Дорћол до Панчевачког моста.

Године 2019. расписан је конкурс за београдски Линијски парк, на основу чега је потом 2021. године усвојен План детаљне регулације за Линијски парк – Београд, градске општине Стари град и Палилула, којим се предвиђа третман линијског потеза некадашњег коридора железнице, од Бранковог моста до Панчевачког моста. Према овом плану цео потез

14 Саша Михајлов, „Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века“, *Наслеђе*, бр. XII (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011) 96.

15 *Ibid.*

16 „Генерални урбанистички план Београда 2021“, *Урбанистички завод Београда*, <https://www.urbel.com/srp/biblioteka-planova/2930/detaljnije/w/0/generalni-urbanisticki-plan-beograda-2021/> (приступљено: 10. 7. 2022).

„Генерални урбанистички план Београда“, *Службени лист града Београда*, https://www.urbel.com/files/image/biblioteka_planova/GUP-2021/11-2016.pdf (приступљено: 10. 7. 2022).

17 „Генерални урбанистички план Београда 2021“, *Урбанистички завод Београда*, <https://www.urbel.com/srp/biblioteka-planova/2930/detaljnije/w/0/generalni-urbanisticki-plan-beograda-2021/> (приступљено: 10. 7. 2022).

18 *Ibid.*

Дунавске улице прати линија зелених парковских површина, док се око Марине Дорћол предвиђају садржаји мешовитог градског центра, са површинама за инфраструктурне објекте и комплексе око позиције термоелектране „Снага и светлост“, која чува статус културног добра – споменика културе.¹⁹ Зона око Луке Београд није третирана овим планом и пројектом, па постојеће индустријско наслеђе, од силоса „Житомлина“ до Панчевачког моста и даље није предмет актуелних архитектонско-урбанистичких интервенција.

Актуелност теме и значај у развоју Београда

У односу на садашњи тренутак и скорашње афирмације овог подручја кроз конкурс и План детаљне регулације за београдски Линијски парк²⁰, који третира део предметне локације, можемо препознати значај и актуелност теме постиндустријске фазе у развоју Београда. Локација има велике потенцијале с обзиром на близину најужег центра Београда и, истовремено, директан контакт са обалом Дунава, а њена величина, која је импозантна у односу на непосредан контекст центра града, обилује могућностима различитих прсторно-програмских поставки у складу са актуелним Генералним урбанистичким планом Београда.

Савремену архитектуру одликује све израженији губитак типолошких дефиниција и хибридна простора и програма, којима се губе јасне границе између архитектуре, инфраструктуре, пејзажа, унутрашњости и спољашњости, те се процес архитектонског пројектовања трансформише применом нових метода и техника које редефинишу постојеће архитектонске принципе.²¹ У складу са тим, предметна зона града се третира у архитектонској размери кроз одређени просторни фокус и индивидуални концепт, а подразумева програмско-просторну хибридна која одговара потребама савременог урбаног контекста и еквивалентним правцима развоја архитектонских оперативних знања. Студентски одговори представљени дипломским пројектима дају нове перспективе и примењују знања о актуелним архитектонским феноменима и просторним потребама у промишљању овог комплексног задатка – постиндустријске фазе подручја између Дунавске улице и дунавског приобаља у Београду.

¹⁹ „Генерални урбанистички план Београда“, Службени лист града Београда, <https://www.sllistbeograd.rs/pdf/2021/77-2021.pdf#view=Fit&page=1> (приступљено: 10. 7. 2022).

²⁰ „Генерални урбанистички план Београда“, Службени лист града Београда, <https://www.sllistbeograd.rs/pdf/2021/77-2021.pdf#view=Fit&page=1> (приступљено: 10. 7. 2022).

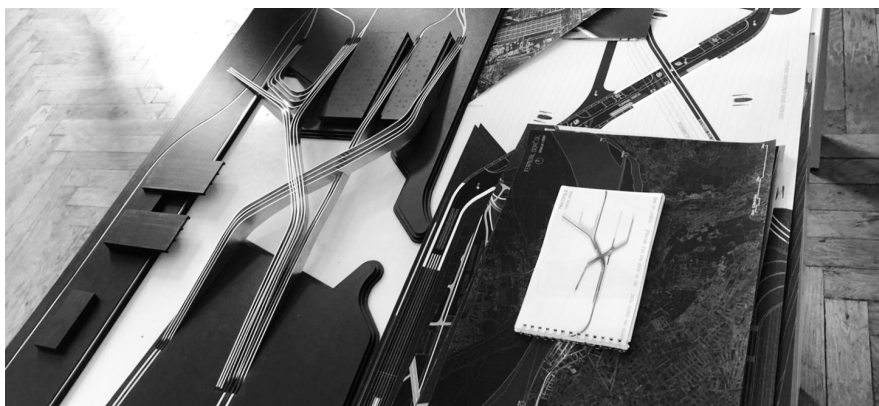
²¹ Бојана Јерковић Бабовић, *Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века*, докторска дисертација (Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2022).

финални елаборати генерације 2018/2019_архива аутора

финални елаборати генерације 2018/2019_архива аутора

финални елаборати генерације 2020/2021_архива аутора

_Методологија и педагошки приступ

Наш основни методолошки приступ у раду огледа се у неговању и афирмисању индивидуалности сваког појединачног студентског сензибилитета, што подразумева индивидуално прилагођен педагошки приступ који има за циљ финални развој аутентичних пројектантских вештина у образовном процесу.

Десетогодишње искуство у раду менторског студија омогућило је резимирање основне методологије рада, којом се постиже наведени циљ, а која се заснива на дискусијама и практичном раду у специфичном педагошком приступу прилагођаваном, током година, различитим динамикама група дипломаца. Менторска улога заснива се, пре свега, на разумевању афинитета сваког појединца у групи и препознавања појединачног истраживачког, пројектантског сензибилитета студента, које се даљим радом негује и афирмише. Развија се групна дискусија којом се подстиче међусобна сарадња, разумевање и конструктивно-критичко приступање и ментора и колега сваком пројекту Студија. На овај начин, студенти се уче тимском раду упркос индивидуалним пројектантским процесима, а завршна година студија и дипломски пројектантски процес подразумевају личну и архитектонску зрелост студената, којој одговара афирмисање позитивне конкуренције и критичких дискусија.

Важно је напоменути да се динамика сваке групе разликује, а тиме и процес рада који групи одговара. То потврђује чињеница да процес дефинисан курикулумима мастер завршног рада резултира завршним пројектантским, самосталним радом, који је кроз године на Студију варирао од потребе за повременим консултацијама, до тога да цела група данима ради заједно у исто време, на истом месту, уз симултану менторску помоћ и активно укључивање целе групе у сваки индивидуални пројекат. Упркос тим разликама, током година се показало да је педагошки приступ који, пре свега, поштује сензибилитете и појединаца и студијске групе у целини, формирањем продуктивне, позитивне атмосфере, резултирао квалитетним сарадњама, пријатељствима, професионалним конекцијама, потенцијалима за даљи заједнички рад и свакако веома добрим, посебним, пројектима.

Основна методологија заснива се на два основна дела истраживачког пројектантског процеса – теоријском и практичном делу – а у поглављима која следе приказаћемо препознате основне методолошке фазе досадашњег рада.

_Структура образовног процеса: Тематско истраживање – Мастер теза – Мастер пројекат – Мастер завршни рад

Образовни процес на дипломском пројекту подразумева теоријско и практично истраживање, које резултира комплетним завршним архитектонско-урбанистичким пројектом, са свим елементима пројектног елабората, у распону размера од урбанистичког решења до архитектонског детаља. Пратећа методологија пројектантског процеса, у складу са тим, подразумева концептуализацију, истраживање и проверу концепта, дефинисање и проверу функционалних и обликовних одлука, разраду, финализацију пројекта и презентацију.

Процес почиње тематским истраживањем, током којег се дефинише полазна идеја, тема истраживања и теоријски оквир истраживања, припремна анализа извора и/или других специфичних основа за дефинисање теме.

Тематско истраживање представља самостални рад на највишем и најкомплекснијем степену мастер нивоа студија, које подразумева истраживање контекста и обраду свих специфичних аспеката задатка, јасно дефинисање теме пројекта на основу којих се може приступити изради тезе уз увид у савремене тенденције у архитектури, као и критички однос према локалном окружењу и контексту уопште. Истраживачки део подразумева припрему за дефинисање пројектног задатка, тезе и теме пројекта. (Из курикулума)

Настава на тематском истраживању одржава се у форми дискусија, предавања и индивидуалног истраживачког рада студената. Исход истраживања је формулисање теме истраживања одређује се наслов, апстракт, кључне речи и основни теоријски оквир, као и списак основних извора.

Циљ задатка подразумева да кандидат самостално сагледа и истражи могућности морфолошке и програмске трансформације пост-фазе дунавског приобаља Београда, формулише тему кроз питања која сматра релевантним у односу на задатак, како би тај истраживачки процес превео у савремен и кохерентан архитектонско-урбанистички пројекат. (Из курикулума)

Након тематског истраживања приступа се изради мастер тезе, која чини основу теоријског дела истраживања на дипломском Студију. Методологија наставе током теоријског истраживања има за циљ развој вештина и оперативних знања којима се повезују теоријски оквири и практична

примена теоријских закључака, пројектантских одлука, интерпретација, концептуализација и контекстуализација у архитектонском пројекту. Теоријско истраживање може бити трансдисциплинарно или уско везано за област архитектуре и урбанизма. На Студију се теоријско истраживање позиционира у домен разумевања иницијалних, индивидуалних, неретко инстинктивних, реакција студената на тему постиндустријске фазе Дунавске улице, чиме се кроз теорију архитектуре полазна становишта проверавају, анализирају и дефинишу као параметри за архитектонско пројектовање које следи.

У складу са повезивањем теоријских и практичних знања, у Студију се негује графички наратив који прати писање, па се теоријски закључци примењују у цртању дијаграма, прављењу архитектонских монтажа, цртежа, модела и сл. На тај начин, током протеклих десет година Студија, мастер теза је рађена као синтеза вербалног и визуелног наратива, којима се заокружује индивидуално постављена тема и дефинишу концепт и пројектни задатак, као увод и подлога за израду мастер пројекта.

Мастер теза представља самостално теоријско истраживање на највишем и најкомплекснијем степену мастер нивоа студија, које подразумева истраживање контекста и обраду свих специфичних аспеката задатка, успостављање програмске структуре и тезе пројекта, јасно дефинисање пројектног задатка и теме пројекта на основу којих се може приступити изради пројекта уз увид у савремене тенденције у архитектури, као и критички однос према локалном окружењу и контексту уопште.

Кроз методологију истраживања кроз пројекат студенти формулишу и пишу мастер тезу. Истраживачки део подразумева дефинисање пројектног задатка, тезе и теме пројекта. Писану тезу мастер пројекта и завршног рада потребно је засновати на неопходној релевантној и референтној литератури, истраживању контекстуалних и историјских чињеница као и савремених аналогних садржаја, функција, модела и архитектонских артефаката. (Из курикулума)

Настава на мастер тези подразумева интерактивне форме предавања, дискусије, истраживачки рад, менторски рад, презентације и сл. Менторски рад се заснива на педагошкој методологији којом се сваком студенту и студентској теми приступа индивидуално, у складу са аутентичном иницијалном поставком и интересовањима. На тај начин, уз општу литературу која се целој групи даје као препорука за основно упознавање са архитектонском теоријом и њеним граничним пољима у контексту теме Студија, сваком студенту се додатно препоручују посебна литература и/или специфични извори. Структура истраживања кроз

мастер тезу је такође индивидуално прилагођена сваком студенту, па су садржаји и фокуси истраживања кроз претходне године обухватили различите приступе анализи – историјске, културолошке, филозофске, пројектантско-методолошке, феноменолошке, технолошке приступе итд. Мастер теза се брани усменом јавном одбраном пред комисијом, коју чине члан са Департмана за урбанизам и члан са Департмана за архитектонске технологије.

Приликом израде мастер тезе, кандидат се, на основу тематског и просторног оквира задатка, одлучује за област истраживања и поставља програмску структуру пројекта, а тиме јасно и прецизно дефинише тему и пројектни задатак, на основу којих ће приступити изради архитектонског пројекта. (Из курикулума)

Након завршене и успешно одбрањене мастер тезе, приступа се изради мастер пројекта, који чини први део практичног, пројектантског истраживања. Методолошки оквир наставног процеса на Студију је током рада на мастер пројекту фокусиран на практичну интерпретацију закључака претходне, теоријске анализе кроз пројектантске одлуке, програмску поставку и обликовне принципе у процесу израде идејног архитектонско-урбанистичког решења. Тезом постављен пројектни задатак реализује се поставком функција, форме, структуре, пројектовањем жељене атмосфере и просторног карактера, употребом адекватних алата и метода пројектовања, на које се студенти упућују током менторског рада.

У изради мастер пројекта студенти кроз рад на специфичним задацима везаним за архитектонско-урбанистичко пројектовање развијају способност примене закључака истраживања и анализе из мастер тезе кроз разраде претходно успостављеног програмског оквира задатка и вештину пројектовања архитектонско-урбанистичких склопова. (Из курикулума)

За разлику од теоријског истраживања, са којим се кандидати током ранијих година образовања на Архитектонском факултету нису сусрели на сличан начин, истраживање на мастер пројекту им је у методолошком смислу познато, као и тражени елементи пројектног елабората. У складу са тим, менторски рад се фокусира на унапређење постојећих знања пројектовања и презентације, индивидуално афирмишући појединачне квалитете и оперативна пројектантска знања сваког студента. Настава се на тај начин одржава у интерактивним моделима истраживачког рада студената, самосталног рада и менторског рада. Исход мастер пројекта је пројекат на нивоу идејног решења, који се презентује макетама, моделом, архитектонским цртежима хоризонталног и вертикалног плана, ситуационог и партерног решења, пратећим визуелизацијама

пројектованих просторних атмосфера, у којима се јасно чита жељени програм и карактер архитектонског простора. Мастер пројекат се брани усменом јавном одбраном уз дигиталну презентацију пројекта и пратеће аналогне прилоге по потреби, пред комисијом.

Након одбране мастер пројекта, кандидати раде *завршни мастер рад*, који чини други, завршни део практичног, пројектантског процеса. Завршни рад треба да покаже крајњи резултат самосталног пројектантског рада студената, кулминацију стеченог знања током студија архитектуре. Методологија и педагошки приступ у Студију су се током завршне фазе кроз године веома разликовали, у зависности од динамике групе студената. С обзиром на то да је ова фаза психолошки најизазовнија, студенти се индивидуално опредељују за облик сарадње који им највише одговара – од повремених консултација до групног рада, некад и са најчесталијим виђањима од почетка семестра. Менторски рад прати потребе студената и афирмише њихову самосталност, одговорност и динамику сопственог пројектантског процеса.

Завршни мастер рад заокружује синтезни мастер студио пројекат у ком студент у самосталном завршном раду показује степен знања и вештина којима је овладао на мастер студијском програму, као одговор на претходно постављену тезу. (Из курикулума)

Исход завршног рада је кохерентан архитектонски идејни пројекат, чији је ниво разраде, финализације и презентације на највишем нивоу знања стеченог током студија архитектуре. У том смислу, пројекат обухвата разраду кроз распон пројектантских размера од урбанистичког нивоа (1 : 1000, 1 : 500), преко архитектонских, које су индивидуално прилагођене обухвату пројекта (1 : 333, 1 : 200, 1 : 100) до нивоа унутрашње архитектуре и карактеристичног архитектонског детаља (1 : 50, 1 : 33, 1 : 10). Пројекат се презентује у форми изложбе која приказује резултате целокупног рада од теоријског истраживања, процесног портфолија и финалног пројектног елабората у форми штампаних прилога и макета.

Очекује се да студент изработом мастер завршног рада афирмише капацитет стечених способности у складу са исходима студијског програма у целини, посебно оне које се односе на стечене вештине и знања.

Састоји се из јавно изложених графичких прилога, модела завршног пројекта и мастер свеске која обухвата четири јасне целине: тезу, истраживање кроз пројекат са аналитичким и генеричким студијама и образложењем синтезног концепта, завршни пројекат у форми елабората са графичким и просторним приказом архитектонско-урбанистичког идејног решења са елементима идејног пројекта и процесни елаборат целокупног рада. (Из курикулума)

елаборати_архива аутора

елаборати_архива аутора

Структура пројектантског процеса: Концептуализација – пројектни задатак – програмска структура – обликовна структура – презентација

Процес пројектовања на Студију може се, на основу досадашњег искуства, сумирати у пет основних целина: концептуализацију, дефинисање пројектног задатка, програмску структуру, обликовну структуру и презентацију. Сваки пројектантски процес се у менторском, педагошком раду третира индивидуално, а наведене фазе су постављене као општи, основни оквир процеса чиме се исход пројекта комплетира.

У односу на тему Студија, током десет година које обрађује ова монографија, контекст је био једини задат, као основни, улазни податак, који представља иницијатор архитектонске реакције, истраживања и пројектантског процеса. У складу са тим, основна полазна тачка у раду је разумевање датог просторног контекста, његовог историјског развоја и савремене ситуације.

Студенти су на почетку рада усмерени на обилазак локације и прикупљање материјала, у форми личних, иницијалних импресија и инспирација у затеченом стању локације. Импресије се презентују у складу са личним сензибилитетима, употребом архитектонских алата који су најчешће архитектонска фотографија, монтажа и видео.

У односу на индивидуалне импресије, истраживање се развија кроз групну дискусију и менторски рад, чиме се успостављају почетне, иницијалне теме за сваког студента појединачно. Ментори студенте усмеравају на изворе и литературу која би им помогла у даљем разумевању, анализи и контекстуализацији теме истраживања у теоријским оквирима. На тај начин се истражује шири контекст савремене ситуације и урбаних феномена у које се производња града и постиндустријска фаза просторног контекста могу позиционирати.

Пројектантска истраживачка питања се заснивају на савременом и актуелним аспектима разумевања урбаног окружења и позицијама архитектонског пројектовања у односу са препознатим феноменима друштвено-просторног контекста Београда. Савремени, динамични контекст глобалне умрежености, који одликују константни процеси размена и промена материјалних основа свакодневнице, проблематизује статичну позицију локалног индустријског наслеђа.²² Феномени флуидних, променљивих, интензивираних процеса мобилности

²² Бојана Јерковић, Ана Зорић, Небојша Фотирић, „Прва индустријска зона Београда: Позиција културног добра у савременим методологијама архитектуре“, Културно добро данас – вредност и значење, Зборник радова VIII конференције (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 134.

популације и размене информација мењају савремено естетско искуство града и архитектуре. Учесталост релационих преокупација, интеракција и комуникација преобликује савремене културне идентитете кроз специфичне односе локалног и глобалног, где је индивидуа савременог друштва у константном кретању и у потрази за чулностима изван пуких утилитарних интереса. На тај начин архитектонски објекти и урбана места захтевају задовољавање просторних искустава која су довољно динамична, текућа и променљива, а подједнако аутономна и аутентична.

Феномени попут глобализације, умрежености, хиперпродукције информација, виртуелних интеракција и сл., доводе до специфичних друштвених и културних рефрагментација у оквирима флуидних мрежа размена на глобалном и локалном нивоу. Нови односи локалног и глобалног манифестују се сепарацијом између симболичког значења локације, функције и нових облика апропријације простора.²³ У складу с тим, потенцијали истраживачких питања у контексту постиндустријске фазе зоне између Дунавске улице и Дунава обухватају разумевање савремених, хибридних програмских поставки и нових модела просторног коришћења уз однос према потребама савременог естетског искуства града, које изискује потребе за осавремењавањем архитектонских програма и типологија у наслеђеним контекстима. Основна идеја Студија је у протеклих десет година била да, иновативним приступима у архитектонском пројектовању, кроз индивидуална студентска решења и менторски рад истражимо савремене концептуализације и методологије у архитектури које афирмишу предметну локацију као интегрални део савременог Београда.

Основни теоријски оквири истраживања и препоручена литература обухватају теорије архитектуре и урбанизма, савремене архитектонске теорије и теорије архитектонског пројектовања, уз теоријске изворе из граничних поља архитектуре, попут студија културе, архитектонске филозофије, естетике, уметности, историје и технологије. У наведеним оквирима студенти проналазе личне афинитете и позиционирају иницијалне импресије и инспирације како би дефинисали теме и структуре истраживања. Упознавањем са основном методологијом теоријског истраживања у архитектури, студенти започињу индивидуална истраживања, која се уз менторски рад разрађују и уобличавају кроз дискусије и паралелни визуелни, графички наратив. На тај начин циљ Студија је да студенти науче да примењују резултате теоријских истраживања у практичном архитектонском раду, да теоријске закључе критички анализирају током архитектонског пројектовања и да операционализују теоријске закључке у пројектантске алате као што су, пре свега, дијаграми, монтаже и концептуалне макете.

У целокупном процесу, педагошка методологија се базира на афирмацији аутентичног студентског израза, специфичних начина анализе и синтезе, вербализације и визуелизације.

У односу на савремене тенденције у архитектури, које наспрам некадашњих, утемељених канона, норми и идеологија, афирмишу субјективност и индивидуалност, као основне елементе савременог плурализма и континуитета променљивости²⁴, у пројектантском процесу Студио негује различитост у опажању, мишљењу и стварању архитектуре. У складу са схватањем архитектуре као „дисциплине околности и ситуација“²⁵, комплексност савременог контекста и потреба за динамичном, активном улогом архитектке надилази механичке процедуре „пројекат постаје већи теоретски конструкт, дефинисан изван студија или градилишта, изражен кроз медиј који превазилази објекат и цртеж“²⁶. На тај начин се архитектонске, пројектантске реакције на флуидност савременог контекста огледају у одбацивању репетиције установљених концепата, крутих правила и решења, афирмишући индивидуализацију сваког пројектантског поступка, процеса и пројекта.²⁷ Субјективност, као последица постструктуралистичких интердисциплинарних утицаја на архитектонску мисао са краја 20. и почетка 21. века утиче и на аутентичност и специфичност сваког пројектантског процеса и губитак великих наратива у савременој архитектури.²⁸ Самим тим, „пракса није статични конструкт, већ је дефинишу сопствени токови“²⁹, због чега не постоји један наратив, једна теорија, један принцип, већ се архитектонско пројектовање заснива на њиховом плурализму и разликама, као потенцијалним квалитетима. За разлику од чисто дискурзивних пракси, материјални аспекти архитектонске праксе еволуирају оперисањем транслацијама, транспозицијама и транскодираним разноликих облика презентација и медија, чиме се константно развијају нови концепти у динамици пројектантског процеса.³⁰

24 Опширније у: Бојана Јерковић Бабовић, *Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века*, докторска дисертација (Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2022).

25 Stan Allen, *Practice: Architecture, Technique + Representation* (New York: Routledge, 2009), 11.

26 *Ibid.*, 12.

27 Бојана Јерковић Бабовић, *Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века*, докторска дисертација (Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2022), 134.

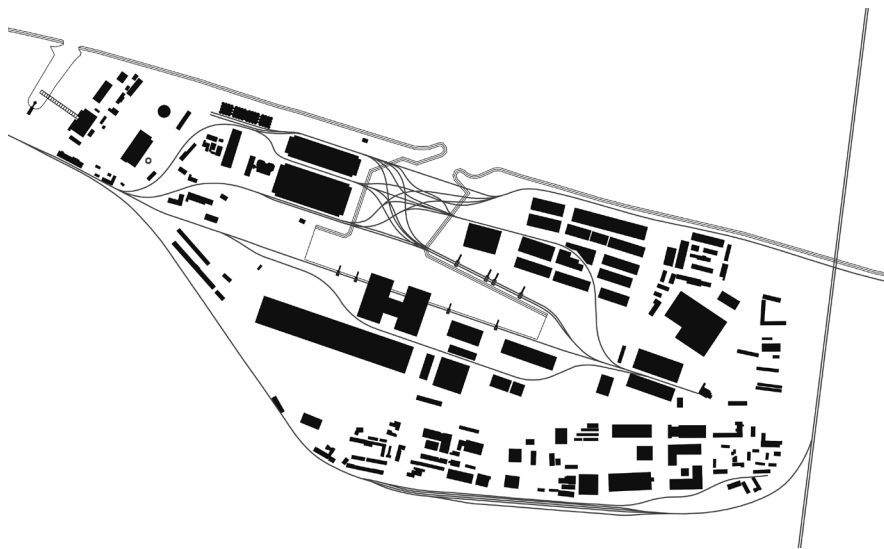
28 *Ibid.*

29 Stan Allen, *Practice: Architecture, Technique + Representation* (New York: Routledge, 2009), 13.

30 Бојана Јерковић Бабовић, *Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века*, докторска дисертација (Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2022), 135.

Савремене теоријско-практичне позиције, која разматрају архитектонску праксу у контексту сталне променљивости негирају статичност правила и конвенција у домену архитектонских техника и репрезентација. У контексту у ком је „једина перманентност стална промена“ историја архитектуре пружа асортиман концепата, могућности и решења, па је селективно оперисање постојећим моделима мисли и репрезентација потенцијално иновативно и адекватно као одговор „на комплексност савременог контекста“.³¹ На тај начин, постојеће материјалне праксе постају алати којима се реагује на контекстуалне услове архитектуре тако да се „транслације између цртежа и објекта данас дешавају кроз много интензивнији проток слика и информација, јер се архитектонска инструментализација и презентација не могу изоловати од доминантне медијске културе“³². Савремено архитектонско пројектовање можемо тако разматрати као „убрзано спирално кретање у ком материјал изван архитектонске дисциплине, највише кроз нематеријалне ефекте филма, нових медија или графичког дизајна, циклично пролази и кроз архитектонску дисциплину како би проширила каталог постојећих техника“.³³

Вид Савић „Dort-jol: Реартикулација железничких транзитних токова“

Концептуализација је прва фаза процеса пројектовања која се заснива на наведеној методологији превођења иницијалних импресија и инспирација у тему теоријског истраживања, затим даљу паралелну теоријско-практичну анализу. Текстом и графичким наративном, који најчешће подразумева употребу *дијаграма*, *архитектонских колажа*, *монтажа* и *концептуалних макета*, формира се основни концепт пројекта, који се проверава кроз *архитектонски цртеж*, *макету* и *ЗД-модел*.

Фаза концептуализације је иницијална тачка у процесу пројектовања која се односи на повезивање теоријских анализа и оперативних пројектантских знања, чему се на Студију даје посебан значај с циљем крајњег степена развоја и аутентичности интелектуалног домена архитектонског пројектовања, на највишем нивоу мастер образовног процеса.

Основне методе и технике у фази концептуализације обухватају димензиону анализу и просторну контекстуализацију. *Димензиона анализа* је метода провере размере и сразмере просторног обухвата, разумевање величине локације, постојећих објеката и разумевање величине потенцијалне архитектонске интервенције. Ова метода се у досадашњем раду Студија кретала у распону техника провере димензија дистанци између корисника у простору до провере габарита и волуметрије постојећег стања компарацијом са познатим објектима, техникама колажа и монтаже. Често се као вежба студентима предлаже позиционирање Архитектонског факултета на локацију, као провера односа просторне величине која им је позната из директног, свакодневног искуства. Просторна контекстуализација је метод провере концептуалних одлука које се тичу позиције на локацији, односа габарита и волуметрије, односа иницијалних урбанистичких одлука о интеграцији у контекст, потеза комуникација и обликовања, жељене атмосфере, појавности и карактера архитектуре. Контекстуализација је индивидуално интерпретиран пројектантски метод код сваког студента, у складу са концептом. Менторски рад у овој фази помаже и у фокусирању на кључни аспект пројекта (позицију, величину, сразмеру, облик, програм и сл.) кроз који се концепт пројекта директно и јасно чита и разуме.

31 Stan Allen, *Practice: Architecture, Technique + Representation* (New York: Routledge, 2009), 15.

32 *Ibid.*, 17.

33 *Ibid.*

Пројектни задатак, након фазе концептуализације, сваки студент дефинише као сет индивидуалних смерница за даље фазе пројектантског процеса и жељени исход. Поставка пројектног задатка проистиче из концепта, а неретко је и део теоријског истраживања кроз које се проверава, и обухвата, поставка архитектонско-урбанистичког решења тачним позиционирањем на локацији, програмском поставком, типолошким одређењима или њиховом хибридношћу, односом према постојећим објектима и сл. Пројектни задатак се формира као текст и/или сет одређених, одабраних графичких прилога из фазе концептуализације и теоријског истраживања, који појашњавају пројектантску намеру.

У односу на карактер предметне локације и затечене, напуштене индустријске објекте, пројектним задатком се могу дефинисати и одлуке о методама екстензије, пренамене, ревитализације, реконструкције и сл.

Пројектни задатак који студент дефинише индивидуално за свој пројекат, уз менторску помоћ, представља фазу образовног процеса кроз који се афирмише јасноћа, прецизност и концизност у плану рада и постављени циљеви у архитектонском пројекту и процесу архитектонског пројектовања. С обзиром на највиши ниво мастер студија на ком се дипломци налазе, очекује се архитектонска зрелост и методичност у дефинисању пројектног задатка, који усмерава читав ток даљег пројектантског процеса.

Програмска структура односи се на фазу дефинисања функција и њихове организације у архитектонском пројекту. На основу пројектног задатка успостављају се основне програмске зоне којима се пројекат контекстуализује и дефинишу основни урбанистички правци повезивања и интеграције концептуалних поставки пројекта у постојећем физичком простору. Програм је најчешће исход теоријског истраживања, јер се кроз индивидуално постављене теме одређени архитектонски проблем тематизује анализом савремених употреба дате локације и њених постојећих просторних елемената. У складу са индивидуално дефинисаним пројектним задатком, концепт се проверава кроз просторне потребе одређеног новопројектованог програма у односу на просторне параметре, као што су позиција, оријентација, визура, габарит и сл.

Програм се у фази концептуализације најчешће дефинише кроз пројектовање жељених архитектонских атмосфера, методама колажирања и монтирања програмских ситуација у постојеће физичке оквире или постојеће структуре. У складу с тим, *програмски дијаграми* су, као и *архитектонске монтаже*, основни архитектонски алат.

Дијаграмом се у архитектонском пројектовању инструментализују динамички процеси, релације, кретања, нефигуративни токови, ефекти и сл. У односу са савременим урбаним феноменима – глобализацијом, новим технологијама, актуелним питањима одрживости, новим моделима политичких, друштвених и културних система и трансдисциплинарним утицајима – дијаграмске праксе у архитектури се интензивно развијају у еkleктичном маниру мултидисциплинарних методологија.³⁴ С једне стране, архитектонске позиције дијаграм разматрају и као алат и као метод – генеративни, предвиђајући, интерпретативни, историјски и футуристички.³⁵ Дијаграм постаје пројектантски алат који најбоље одговара брзини савременог контекста, променљивости у процесу операционализације параметара и услова, као цртеж који „афирмише процес наспрам продукта“.³⁶ Дијаграм се такође дефинише и као ток који остварује перпетуалну комуникацију, подразумева променљивост и има трансдисциплинарну природу. У складу с тим, дијаграм се развија као синтетички инструмент за разумевање и стварање простора кроз који се перципирана реалност доводи у везу са формалним системом који се организује.³⁷

Монтажа, или архитектонски колаж, јесте методолошки алат инструментализације динамичких процеса из савременог контекста, која има кибернетички карактер у постдигитално доба, у процесима „константног флукса и координисаних случајности“.³⁸ У мултидисциплинарном и трансдисциплинарном карактеру димензионалних аспирација којима се успостављају референтне тачке за разумевање простора, *дијаграмски колаж* је инструмент којим се приказују динамике промена које реконфигуришу простор у процесу архитектонског пројектовања.³⁹ На основу тога, значајни су потенцијали савременог архитектонског пројектовања да реагује на услове и процесе који су отворени, који дозвољавају случајности, а који су интелектуално утемељени. Монтажа се такође разуме и као алат „конструкције интервала“, који одговара „искуствима и продуктима модерности: сликама масовних медија, дисјунктивном искуству града, анонимности гужве, неперсонализованим машинама и сл.“.⁴⁰

34 Бојана Јерковић Бабовић, *Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века*, докторска дисертација (Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2022), 136.

35 Stan Allen, *Practice: Architecture, Technique + Representation* (New York: Routledge, 2009), 38.

36 Anthony Vidler, „Diagrams of Diagrams: Architectural Abstraction and Modern Representation“, *The Diagrams of Architecture* (London: John Wiley and Sons, 2010), 55.

37 Бојана Јерковић Бабовић, *Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века*, докторска дисертација (Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2022), 136.

38 Neil Spiller, „Spatial Notation and the Magical Operations of Collage in the Post-digital Age“, *The Diagrams of Architecture* (London: John Wiley and Sons, 2010), 178–185.

39 Бојана Јерковић Бабовић, *Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века*, докторска дисертација (Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2022), 137.

40 Stan Allen, *Practice: Architecture, Technique + Representation* (New York: Routledge, 2009), 28.

У односу на савремене тенденције урбаног живота и архитектуре која све више губи типолошка одређења, *хибридност функција* је протеклих десет година рада Студија одликовала готово сваки студентски пројекат. У складу са тим, фаза програмске поставке је неодвојива од паралелног процеса обликовања архитектонске структуре. Архитектонски алати који су препознати као најзаступљенији у том односу су *експлодирани аксонометрије*, којима се приказују просторни обухвати програмских зона, димензиони односи, диспозиција и међусобне конекције и комуникације, такође и *изометрије* и, на крају, архитектонски цртежи хоризонталног плана – основе, партерна решења, ситуациони прикази.

елaborати_архива аутора

елaborати_архива аутора

Обликовна структура је најиндивидуалнији и најаутентичнији део сваког студентског процеса и пројекта на Студију. На основу концептуалних поставки и најчешће након дефинисаног архитектонског програма, студенти кроз обликовање испољавају највеће креативне слободе, аутентичност израза и карактер пројекта. У складу с тим, обликовне методе и технике су најразноврсније и тешко се могу подвести под ограничен скуп. Управо се тај диверзитет облика и обликовних метода на Студију са намером и негује.

Неке од препознатих категорија основних обликовних метода тичу се основне поделе на аморфну и кубичну геометрију, које се постижу техникама *набирања*, *савијања*, *увијања*, *преклапања* површина и *суперпонирања*, *надградње*, *продирања*, *скалирања*, *транслирања*, *интерполирања* волумена. Основни формални принципи у складу са просторним параметрима на локацији су најчешће били пројектовање моноформе и компакне архитектонско-урбанистичке целине, с једне стране, и пројектовање просторних система, отворених или затворених, кроз интерпретације принципа мрежа и динамичких поља у архитектури, с друге. Наведени пројектантски, обликовни принципи инспирисани су савременим трансформацијама архитектонске мисли и праксе, под утицајем техничко-технолошких иновација и модела размишљања које омогућавају нове нивое комплексности архитектонске форме и структуре.

Трансдисциплинарни утицаји на архитектуру, резултују укрштањем прво архитектуре и инфраструктуре, а потом и архитектуре, инфраструктуре и пејзажа. Архитектонска форма све више постаје наставак градске инфраструктуре или екстензија пејзажа. Умекшавањем граница између ентеријера, екстеријера, објекта и контекста и преклапањем архитектонских слојева догађаја, форме, функције, архитектонска структура у 21. веку све интензивније прераста у отворено, динамичко, флуидно поље умрежених токова.⁴¹ Савремена парадигма умрежености заснива се на новим начинима мишљења о структури града и архитектуре у форми флуидних, умрежених централних функција и комуникационих веза, које грађену средину трансформишу у сложене системе функција и токова кретања.⁴² Разумевање града и архитектуре као нивоа динамичких система и дисперзног поље динамичних ефеката у ком је „граница између јавног простора и приватног живота у константном флуксу“⁴³, мобилност и кретање издвајају се као основни услови контекста који се артикулишу у процесу архитектонског пројектовања.

41 Бојана Јерковић Бабовић, *Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века*, докторска дисертација (Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2022), 116.

42 Marc Wigley, „Network Fever“, *Grey Room* (Massachusetts: Institute of Technology, 2001) 82–122.

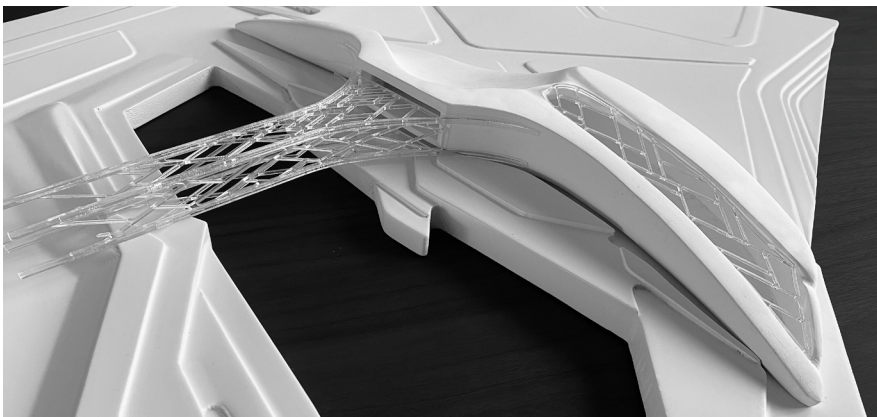
43 Stan Allen, *Practice: Architecture, Technique + Representation* (New York: Routledge, 2009), 163.

Милан Остојић „Ре-функција – арена“

Милица Симић „Нова сцена културе постиндустријализма: Ожиљци индустријског наслеђа Београда и његова реафирмација“

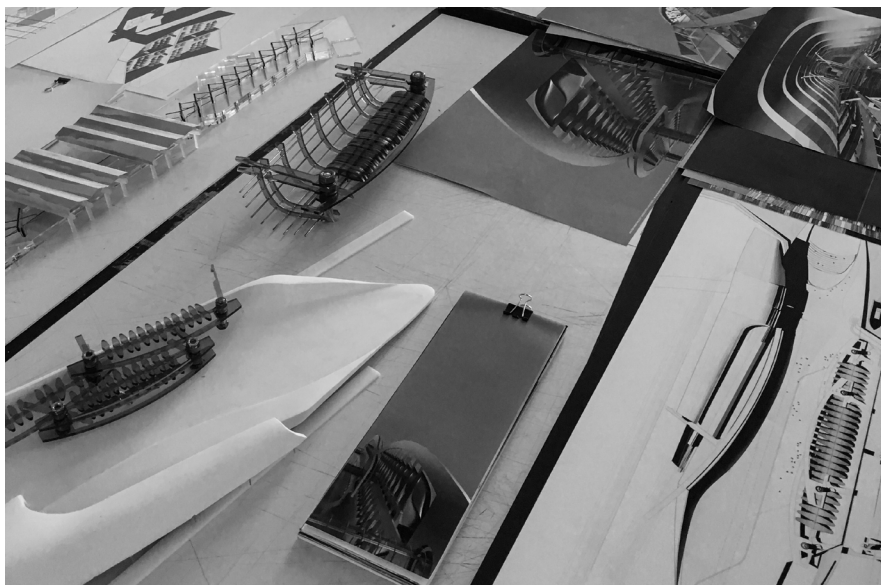
Стеван Симић „Нови градски репер – Музеј технике“

Провера обликовних одлука повезана је са употребом *архитектонских макета* и *3Д-модела*. Искуство у раду Студија је током година показало све учесталију употребу софтверског моделовања, где макета као пројектантски алат губи свој методолошки значај и постаје све више средство финалне презентације. У складу с тим, уз поштовање студентских афинитета и промена које се кроз генерације дешавају, у менторском раду се у адекватној мери и даље истиче значај обликовања директном моделовањем у когнитивном креативном поступку на релацији идеја – рука – облик – простор.

Процес архитектонског пројектовања у савременом контексту доживљава своју еволуцију у складу са ширим контекстуалним променама, на основу којих се дешава прелаз из „транслацијских процеса графичких информација у умрежене, генеративне, реверзибилне процесе који се фокусирају на перформативни потенцијал“.⁴⁴ Инструментализација таквих комплексних и динамичних услова у пројектантском поступку подразумева претежно дигиталне, методолошке алате који се развијају и према трансдисциплинарним правилима. На тај начин, савремени процес архитектонског пројектовања подразумева сложеније мултидисциплинаре анализе архитектонског контекста, које укључују апстрактније тектоничке моделе, принципе и системе, програмске шеме, визуализације догађаја и програмске дијаграме, које дигитални модел као методолошки инструмент обједињује. С обзиром на то да је дипломски пројекат можда и последње место креативне слободе која је неоптерећена свим не-архитектонским компромисима и потребама тржишта изван академске средине, обликовање простора и разумевање његовог карактера кроз директно искуство макете је на Студију и даље од веома велике важности.

Обликовне одлуке могу се развијати од концептуалних макета, којима се дефинишу основни елементи обликовне структуре до прецизних и детаљних макета пројектоване архитектонске целине. Употреба 3Д-модела омогућује директну и најбржу проверу обликовних одлука кроз *zoom in – zoom out* методе, где се истовремено третира целина архитектонске форме и карактер унутрашњег простора који она ствара. Питања елемената структуре и технологије конструкције и пратеће пројектантске се кроз 3Д-модел могу директно имплементирати, док се у архитектонским макетама материјализација преводи у одређени материјал и проверава карактер архитектонске форме кроз просторне односе – пуно/празно, чврсто/лако, круто/ефемерно, хомогено/хетерогено, компактно/структурално и сл. У складу с тим, досадашње искуство је показало да употреба обе врсте алата, и *аналогног* и *дигиталног* модела, даје оптималне резултате и најкомплетнија, свеобухватна пројектантска решења у фази обликовања.

⁴⁴ Michael Hensel, „Modelling modelling – Trajectories in developing instrumental design process“, *Persistent Modelling – Extending the role of architectural representation* (London: Routledge, 2012), 71.

финални елаборати генерације 2018/2019_архива аутора

припрема презентације_архива аутора

Презентација је последња фаза пројектантског процеса од изузетног значаја на дипломском, завршном раду, у којој студенти показују највиши ниво употребе архитектонских медијума и техника визуализације у читљивости пројектантских поступака у архитектонској комуникацији. Презентацијом се истичу жељени естетски принципи архитектонског пројекта и дефинише пројектни карактер. Презентација стога подразумева адекватан ниво комуникативности и аутентичног графичког израза, која на завршном дипломском пројекту треба да успостави адекватну меру између атрактивности и прецизности.

Презентација подразумева комплетан *графички елаборат пројекта*, који подразумева архитектонске цртеже, ликовне и амбијенталне приказе, 3Д-визуализације или друге 3Д-приказе, макете, плакат који афирмише најрепрезентативније елементе пројекта и свеску која обједињује целокупни процес – *процесфолио*.

Презентација је током година рада на Студију одражавала развој и промене трендова и естетских норми у архитектонској комуникацији, кроз распоне различитих експресија у цртежу, ликовности и архитектонском моделу, било аналогном или дигиталном. Све израженија употреба боја у графици, допринела је и промишљању боје у архитектури, а потом и учесталијем посвећивању пажње приказивању материјализације, светлосних ефеката и текстурама у пројекту. На тај начин је визуелизација пројектованог архитектонског простора кроз године постајала све пунија у смислу засићености информацијама о просторном карактеру и реалистичнија у складу техничко-технолошким развоја архитектонских медија, не умањујући креативност и аутентичност у сваком индивидуалном студентском изразу.

10.1 _ Асимилација архитектуре, инфраструктуре
и пејзажа

10.1 _ Асимилација архитектуре, инфраструктуре и пејзажа

Савремени облици живота у граду допринели су променама динамика свакодневнице, које изискују и нове просторне потребе у архитектури и урбаном окружењу. Савремена архитектура је у складу са тим све више у процесу дисциплинарних трансформација у којима се препознаје хибридноста програмских и структурних модела, а посебно све учесталија асимилација архитектуре, инфраструктуре и пејзажа у архитектонском пројектовању. Савремени умрежени контекст глобалних токова трансформише савремени друштвено-просторни контекст у континуирану мрежу сталних динамичких процеса заснованих на кретању, трансферима, транзиту, комуникационим и информационим системима.⁴⁵ Интеракције нових информационих технологија и процеса размене истовремено резултирају повећањем мобилности људи и брзине размене информација.⁴⁶ Градски оквир се више не мери физичком границом већ дометом инфраструктурних система, мрежа напајања, комуникација и веза које омогућавају континуалне токове размена. Умреженост у граду утиче на растуће потребе за инфраструктурним напајањима, потребе за већим брзинама протока, већом мобилношћу и кретањем и истраживањем нових комбинација простора, типологија и урбаних система.⁴⁷

Архитектонска мисао и пракса друге половине 20. и 21. века се у великој мери баве новим питањима грађене средине у којој се интеграција, пре свега, саобраћајне инфраструктуре кретања у архитектуру јавља као савремена потреба у контексту интензивираних животне динамике. Техничко-технолошке иновације које омогућавају нова типолошка, функционална и дисциплинарна укрштања, отварају бројне иновативне креативне могућности у архитектонском пројектовању, а пре свега архитектонском обликовању, којим се постиже умекшавање некадашњих крутих оквира и подела између архитектуре, инфраструктуре и пејзажа. Парадигма умрежености 21. века допринела је новим начинима повезивања и релационим односима у градовима, где физичка умреженост у простору архитектуре и урбанизма постаје основни услов насељавања. Рем Колхас (*Rem Koolhaas*), Стен Ален (*Stan Allen*), Келер Естерлинг (*Keller Easterling*) и Мартин Пули (*Martin Pawley*) у теорији архитектуре истражују потребе и могућности обједињавања инфраструктуре, архитектуре и

45 Bojana Jerković-Babović, Nebojša Fotirić, „Patterns of fluidity: Mostar Interchange in Belgrade“, *Phlogiston – Journal for History and Philosophy of Science and Technology* (Belgrade: Museum of Science and Technology, 2019), 211-217.

46 *ibid*

47 Bojana Jerković Babović, Ivana Rakonjac, Danilo Furundžić, „Fluid spaces in contemporary urban context: Questioning the boundary between architecture and infrastructure“, *SPATIUM* vol 43, (Belgrade: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia - IAUS, 2020), 35-43.

пејзажа у јединствен динамички систем.⁴⁸ Неки од примера најутицајнијих архитектонских пракси данашњице, архитектуру тумаче као интегрални елемент система инфраструктуре и пејзажа. Архитектура, тумачена и пројектована као наставак инфраструктуре у стваралаштву Рема Колхаса и студија ОМА (OMA), Захе Хадид (*Zaha Hadid Architects*), УН студија (*UN studio*), ФОА архитеката (*FOA Architects*), НОКС-а (*NOX*), студија МАД (*MAD Architects*), студија Фуксас (*Studio Fuksas*), Асимптота (*Asymptote Architecture*) и др., препознаје се као наставак пејзажа, како урбаног тако и природног. Супрепонирањем архитектонских и инфраструктурних слојева и умекшавањем граница између њих архитектонска форма постаје отворени динамички систем, чију структуру тако подједнако чине и динамички и статички волумени.⁴⁹

Инфраструктурни карактер савремене архитектуре у вези је са развојем умрежених инфраструктурних система, који отварају нове потенцијале разумевања и читања градских простора. У теорији урбанизма у информационо доба Мануела Кастелса (*Manuel Castells*) технолошке и културне промене паралелно прате проблеми повећаног транспорта становништва. Повећање мобилности јавља се под утицајем раста активности свакодневнице и „компресије времена“ као последице нових просторних мрежа које утичу на интензивирање протока и физичких трансфера људи.⁵⁰ Архитектура простора протока, у складу са тим, представља обликовање и организацију простора кретања, као и њему припадајућих елемената архитектонске структуре, омогућавајући спознају и читање архитектуре кретањем и остварујући јединство статичних и динамичних компоненти, материјалних и нематеријалних вредности простора.⁵¹ У складу са тим, јавни градски простори, посебно простори инфраструктурне намене, запуштени или појавно недефинисани, истражују се као главни конектори естетског искуства и социјализације друштва.⁵²

Савремена архитектура се трансформише у инфраструктуру токова и динамичких ефеката, а инфраструктура постаје предмет обликовања и архитектонског дизајна.⁵³ Градска структура мења се доминантном

48 Rem Koolhaas et al., *Small, Medium, Large, Extra-Large* (New York, N.Y.: Monacelli Press, 1998); Stan Allen, *Points + Lines* (New York: Princeton Architectural Press, 1999); Keller Easterling, *Organization Space: Landscapes, Highways, and Houses in America* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999); Martin Pawley, *Terminal Architecture* (London: Reaktion Books, 1998).

49 Bojana Jerković Babović, *Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века*, докторска дисертација (Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2022), 120.

50 Manuel Castells, *The Rise Of The Networked Society* (Oxford: Blackwell Publishers, 1996), 426.

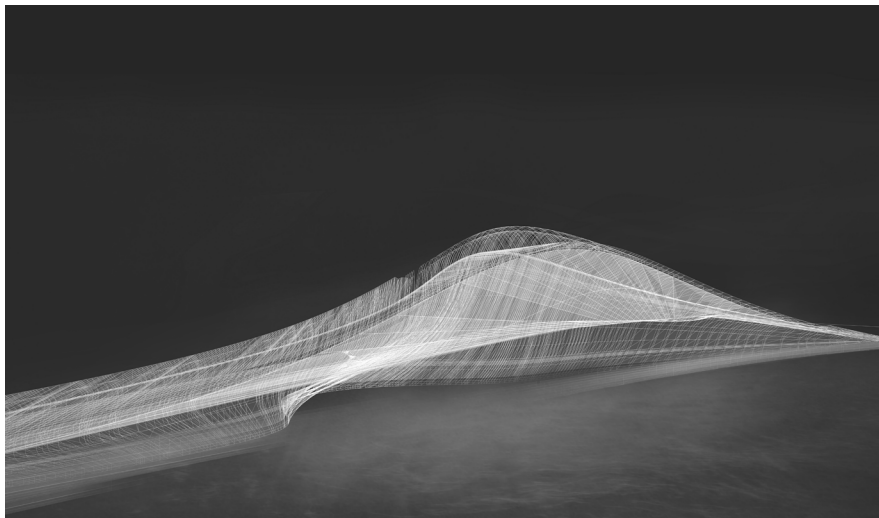
51 Dragana Vasiljević Tomić, Bojana Jerković-Babović, Ana Zorić, „Redefining space of the contemporary context of the city: Movement and perception as aspects of accessibility“, *Facta Universitatis Series: Architecture and civil engineering*, VOL. 8, NO 10, (Niš: University of Niš, 2017) 199 – 209.

52 *Ibid*

53 Bojana Jerković Babović, Ivana Rakonjac, Danilo Furundžić, „Fluid spaces in contemporary urban context: Questioning the boundary between architecture and infrastructure“, *SPATIUM* vol 43, (Belgrade: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia - IAUS, 2020), 35-43.

појавом инфраструктурних пејзажа који постају нове структуре медијације између природе, културе и друштвених потреба и вредности. На тај начин нове дисперзије дисциплинарних и типолошких оквира архитектуре и инфраструктуре и њихова хибридна постају потенцијали архитектонског стваралаштва, културних и естетских идентификација са вредностима савременог архитектонског и градског контекста умрежености, глобализације, флуидности и динамизације.⁵⁴

У складу са наведеним, студентски дипломски пројекти који су, пре свега, истраживачког карактера проширују оперативне домете архитектонског стваралаштва, актуелизују и операционализују наведене промене у архитектонској мисли и пракси. Контекст подручја Београда између Дунавске улице и Дунава представља простор великих димензија и дистанци у ком је инфраструктурно умрежавање градских кретања један од основних параметара. У складу с тим, наведено иницира бројне концепте бројних концепата током протеклих десет година рада Студија, који интегришу инфраструктуру у архитектонску структуру и обрнуто. На тај начин настају аутентичне обликовне иновације али и нови градски пејзажи у којима се губе јасне границе између архитектуре, инфраструктуре и природног пејзажа, у конвенционалном типолошком смислу.

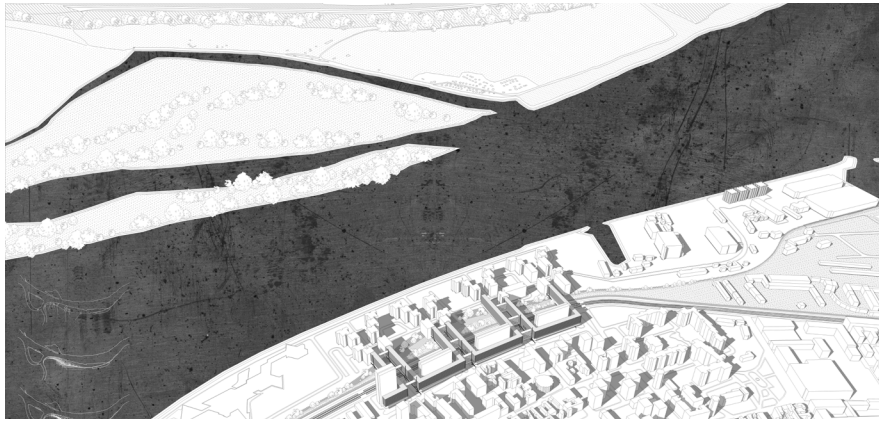

Бојана Јерковић „Форма успорава ток – Обликовање коридора железнице у нови градски пејзаж“

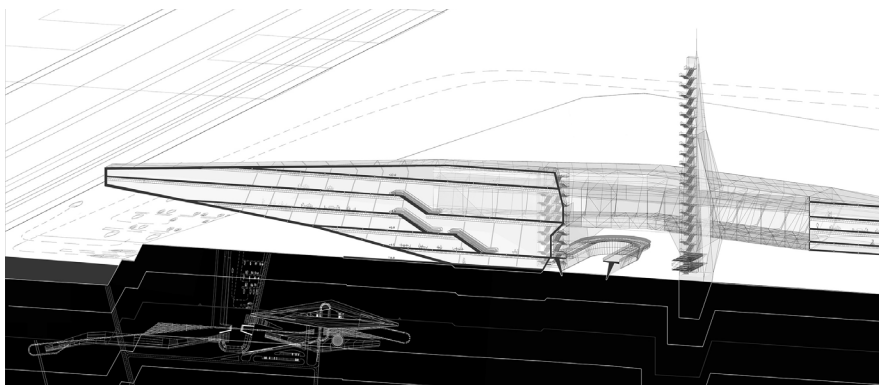
⁵⁴ Бојана Јерковић Бабовић, *Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века*, докторска дисертација (Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2022), 114.

Дипломски пројекат Бојане Јерковић „Форма успорава ток – Обликовање коридора железнице у нови градски пејзаж“ заснива се на идеји обликовања кроз концепт успоравања тока. Успоравање тока је дефинисано као процес који се одвија између динамичног и статичног идентитета градске конфигурације, који се препознају као два основна идентитета која уоквирују ужи предмет деловања – некадашњи железнички коридор. У односу на статичност напуштене индустријске зоне и динамичност центра града, истраживање је конципирано око зоне прелаза која се пројектује кроз концепт паралелних токова различитих динамичких карактеристика које се преводу у динамику архитектонског програма и обликовне методе и технике. Простор архитектонске интервенције је дефинисан као диференцијална празнина између високо урбаног градског пејзажа и обале реке са отвореним стамбеним блоком. Циљ истраживања је био да се празнина трансформише у еластичан, пропусни систем који апсорбује постојеће паралелне токове (центра града, саобраћаја, становања, обале реке) на начин на који граница постаје веза. Ова студија преобликовања празнине у архитектонско-инфраструктурни пејзаж спроводи се кроз три специфичне просторно-временске модуларности: акумулацију, контракцију и набор. Акумулација се, као временска метода, односи на архитектонски програм, у коме се успоравање дефинише као процес акумулирања догађаја у простору са смањеним интензитетом кретања, који се раслојава вертикално. Архитектонски програм, позициониран између саобраћаја (динамични) и становања (стагнирајући), је хибридна структура у којој се налазе железничка станица и хотел, који дефинишу успоравање и привремени боравак, као облик стагнације у кретању. Контракција се користи као просторно-временска метода у којој и време и простор излазе из континуитета и динамике тока, а затим се враћају у њих. То је промена која коегзистира и са прошлосту и са будућношћу континуитета. Набор, као просторни метод, ствара трајни реверзибилни дијалог објекта и терена, ентеријера и екстеријера, динамичке и статичне природе контекста. Просторност усваја значење настајања, у којем ништа није одређено, већ је у сталном стању размене и развоја. Хотел са железничком станицом је такође резултат стратешког положаја ове локације у односу на центар града, близину реке, повезаност са аеродромом и другим важним железничким станицама. Некадашњи железнички коридор је оживљен и уграђен у нови градски систем јавног превоза. Такође, хотел који се преклапа са железничком станицом има двојаку природу – то је и транзитни хотел у центру града и хотел одмаралиште на обали реке. Дефинисање анализираних метода, које су потом директно примењене у пројекту, резултирало је специфичним, новим градским, архитектонско-инфраструктурним пејзажем, у ком се максимално умекшавају границе, и просторне и типолошке, морфолошке и временске.

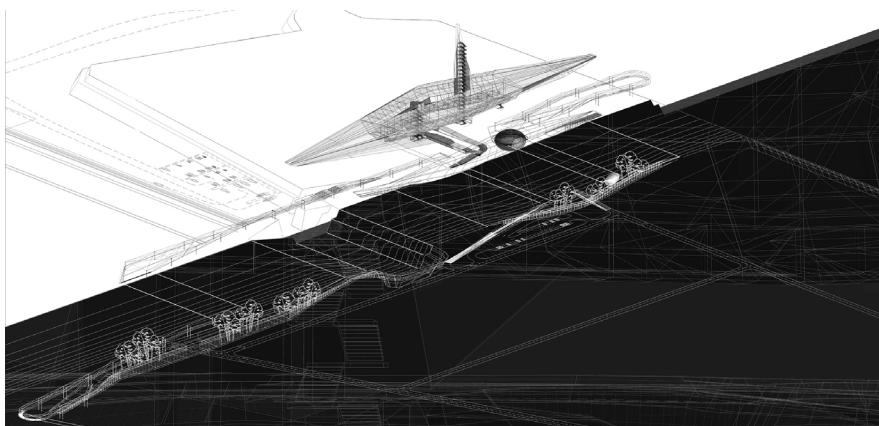

Јована Стојић „Територија границе – Производња Дунавске улице као аутономне територије града“

Јована Михајловић „Ка и кроз – Пројектовање система потеза и чворишта формирањем доживљаја простора у односу на брзину кретања“

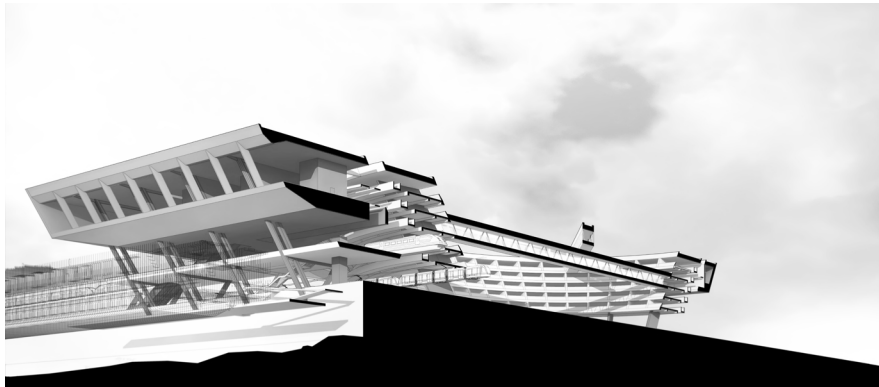

Јована Михајловић „Ка и кроз – Пројектовање система потеза и чворишта формирањем доживљаја простора у односу на брзину кретања“

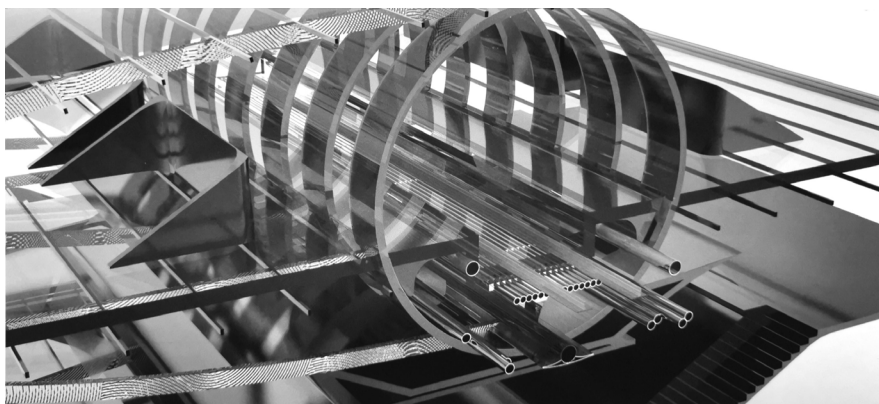
Дипломски пројекат на тему „Територија границе – Производња Дунавске улице као аутономне територије града“, дипломке Јелене Стојић, исходовао је методологијом пројектовања „од границе до територије“ у којој је постојећа инфраструктура на локацији коришћена као поље за будуће интервенције којима се постижу нове просторно-програмске везе. Промисљањем преласка линије границе у површину територије, Јелена Стојић је анализирао на које све начине нова структура може бити архитектура, инфраструктура и својеврсни нови урбани пејзаж. Архитектура је тако остварила материјалне и амбијенталне везе, које су пројектоване кроз портале и пролазе између мапираних граничних зона, старе и нове инфраструктуре, архитектуре и природе. Пројектантска методологија је резултат студија случаја из којих су преузете и креативно интерпретирани законитости по којима се постижу жељене трансформације и прелазни, а потом пројектују кроз хибридноста становања и градске инфраструктуре кретања.

У пројектовању структуре која има истовремено архитектонски, инфраструктурни и пејзажни карактер кретање постаје основни, заједнички и повезујући пројектантски параметар. На ту тему се дипломски рад Јоване Михајловић „Ка и кроз – Пројектовање система потеза и чворишта формирањем доживљаја простора у односу на брзину кретања“ заснива на истраживању брзине у архитектонском простору. Мапирање различитих брзина и видова кретања има за циљ објективно сагледавање постојећих путања, инфраструктурних токова и преиспитивање њихове позиције у савременом тренутку. Истраживање се фокусира на перспективу корисника и његове брзине кретања, али и на интензитет коришћења простора и присутности других брзина у окружењу. Однос брзине кретања корисника и доживљаја простора, који се пројектује дуж предвиђених праваца и на тачкама успоравања, испитујући места која воде „ка“ и просторе који воде „кроз“ исходује сложеним системом архитектуре, инфраструктуре и новог урбаног пејзажа хибридног програма.

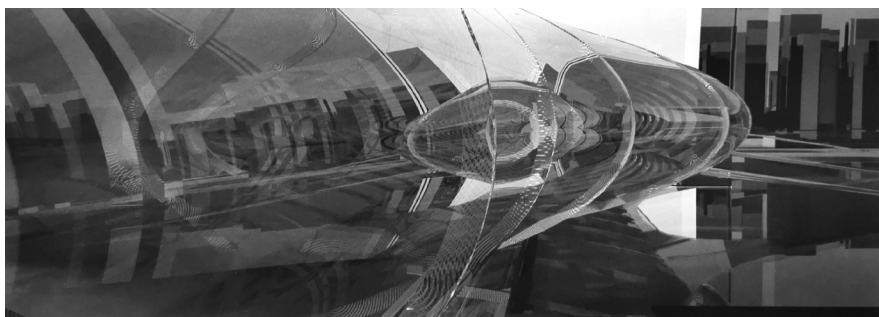
Дипломски рад Јоване Видаковић под називом „Стари маркер – нови пејзаж: могућности употребе крана у новој архитектури дунавског приобаља Београда“ директно се бави пројектовањем новог урбаног пејзажа који настаје употребом постојећих елемената индустријске инфраструктуре и нове архитектуре. Основни, полазни елемент је индустријски кран, који као симбол духа места истовремено учествује у градњи силуете града. У складу са тим, два основна дела истраживања су анализа урбаног пејзажа и анализа инфраструктурног елемента. Просторно и димензионално су анализирани планови и симулиран је нови архитектонско-инфраструктурни пејзаж ове обале Дунава.

Алекса Бекић „Слободна зона / зона контроле: Транзитни простори и надзор у 21. веку“

Мирјана Марић „Дуални циклус тржнице – реадaptација напуштеног инфраструктурног коридора“

Мирјана Марић „Дуални циклус тржнице – реадaptација напуштеног инфраструктурног коридора“

Обликовање артифицијелног пејзажа на обали Дунава је тема дипломског рада Јоване Павловић на тему „Таласни фронт – Артифицијални речни пејзаж“ у ком је тема односа архитектуре и пејзажа обликовно истраживана. Анализом физичких појмова таласа, импулса, енергетског деловања, таласног кретања и сл., успостављају се обликовни преводи у архитектонске елементе. У овом пројекту интерпретирају се таласи раслојавања, динамизације, динконтинуитети и сл., као елементи архитектонске форме, кроз три нивоа – волуметријску, површинску и диспозициону компоненту.

Обликовни аспекти пројектовања архитектуре која се позиционира између архитектуре, инфраструктуре и пејзажа су предмет истраживања и у дипломском раду Мирјане Марић под насловом „Дуални циклус тржнице – реадaptација напуштеног инфраструктурног коридора“. Теза се бави истраживањем потенцијала некадашњег, доминантног, инфраструктурног потеза на локацији – железничког коридора, у односу на обликовање и стварање његове нове функције. Новопроектвана структура се посматра као веза између историје и нових функција, као нова платформа града, која настаје раслојавањем железничких, пешачких и колских кретања. Форма нове структуре намеће се као императив новог идентитета простора, контролисаним пропуштањем кретања, проточношћу и дистрибуцијом путника и робе. Програмска поставка је хибридна и подразумева тржницу која се инфраструктурним токовима напаја и одржава ноћу, док се простор током дана користи као допуна саобраћајним капацитетима и паркирању, што је препознато као проблем затченог стања.

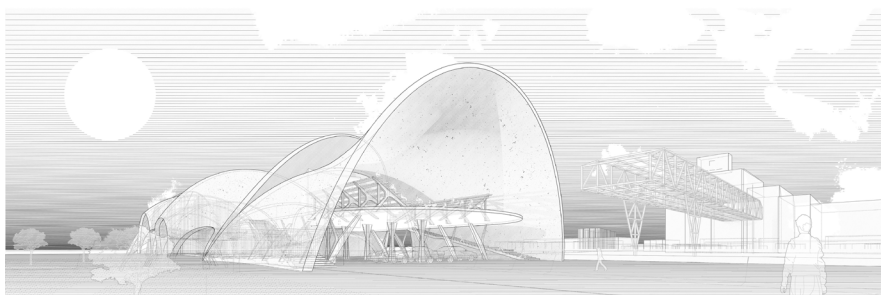
Дипломски пројекат Алексе Бекића под називом „Слободна зона / зона контроле: Транзитни простори и надзор у 21. веку“ истражује трансформације кроз које је прошла типологија транзитних простора у 20. и 21. веку, као и спекулације о њиховој блиској будућности. Истраживање се фокусира на типологију аеродрома, као најсавременијег облика транзитног простора, кроз који је могуће најлакше сагледати промене које су се одразиле на начине кретања, новог просторног искуства од стране путника. Теоријски оквир истраживања испитује појмове и поимање транзитног простора, слободне зоне и кампа, као модалитета у којима се могу наћи у блиској будућности. Пројектантски параметри су претежно функционалне природе, успостављајући контроле комплексних токова кретања, протоколе коришћења и безбедности са промишљањем пратећег просторног искуства које је стиче коришћењем. Хибридноста садржаја огледа се у систему железничких, авио, колских и пешачких кретања, терминала, станица, хотела, ресторана, комерцијалних садржаја, са директним или индиректним контактом са Дунавом.

Вид Савић „Dort-jol: Реартикулација железничких транзитних токова“

Вид Савић „Dort-jol: Реартикулација железничких транзитних токова“

Павле Николић „Изграђен Звук – сонични потенцијал архитектуре“

Истраживање градске инфраструктуре као инструмента у култури потрошње је тема дипломског рада Мирка Милановића под насловом „Архитектура конзумације – терминал и шопинг центар“. Инфраструктура у граду је анализирана као систем организације и комплексног управљања протоцима, кретањима и разменама. Интерпретирајући ове основне нивое кроз теме места, не-места, тачке заустављања, стајалишта и филтрирања, пројекат поставља принципе којима се генерише формални и функционални модел са могућношћу бесконачног умножавања и екстензије по свим осама. Контрола протока постављена је као основни пројектантски параметар. Функционална хибридна се развија кроз градијент програма од градског паркинга, преко аутобуске и железничке станице до шопинг центра. Анализирајући и тему фракталности, у пројекту је успостављен параметар генезе комплексног система, односно основна јединица простора, коју чини место задржавања и њему припадајућа инфраструктура кретања/напајања, са могућношћу бесконачног умножавања у виду динамичке структуре и генеричке форме.

Артикулација урбане инфраструктуре и обликовање комплексног система који интегрише токове више нивоа саобраћаја са архитектуром и пејзажом обале Дунава предмет је пројектантског истраживања дипломског пројекта Вида Савића, под насловом „Dort-jol: Реартикулација железничких транзитних токова“. Лучки базен београдског речног пристаништа је узет као просторни предмет истраживања са циљем да се реши раскршће три транзитна пута – друмског, железничког и речног. Реафирмацијом ове позиције, подручје је добило улогу терминала, који уз наведено интегрише и пешачко и бицикличко кретање. Пројекат одликује веома висок ниво обликовних домета који парирају комплексној функционалној организацији токова кретања и пратећих садржаја који унапређују постојећа типолошка одређења терминала.

Архитектура урбаног пејзажа, који не подразумева нужно инфраструктурне или обликовне аспекте, већ се може интерпретирати и кроз просторно искуство, препознаје се као тема и у дипломском раду Павла Николића под насловом „Изграђен Звук – сонични потенцијал архитектуре“. Појам акустичког пејзажа, помиње се као кључан за разумевање звукова у урбаном контексту. У теоријском делу истраживања се почиње од субјективности извора звука између пријатних и непријатних чиме се крајњи хоризонт звука узима као нематеријална граница после које звук не може да се интерпретира као информација, како би се извукли просторни пројектантски параметри. У овом истраживању се анализом локације Марине Дорћол и Дунавске улице, мапирају звучни потенцијали из контекста у изолованости од града, која је генерисана тампон-зоном постиндустрије. Пројекат представља пејзаж звука који се заснива на обликовним аспектима који звучним сензацијама доприносе, активирају их, наглашавају или анулирају.

10.2 _ Нови модели становања

10.2 _ Нови модели становања

Истраживање становања у постиндустријској фази подручја између Дунавске улице и Дунава, кроз дипломске пројекте у протеклих 10 година рада, односило се на проширивање типолошких оквира и хибридизацију структура, форми и програма промишљањем разноврсних облика садржаја комплементарних становању и унапређењу постојећих модела стамбених зона и јединица у датом контексту.

Савремени начини живота у граду и динамизација свакодневице, као и све интензивнија, масовна, а недовољно промишљена и некавалитетна, изградња стамбених у објеката у Београду, постојеће стамбене типологије поставља и у критичну и у критичку позицију, која се кроз тему пост-фазе датог просторног подручја истражује. Контекст глобалне умрежености и све интензивнијег убрзавања свакодневице допринео је променама у начину живота и организацији свакодневних активности, па тиме и променама у потребама и организацији стамбеног простора. Дневна динамика која захтева убрзано кретање између места живљења и места рада отвара питања контакта градске инфраструктуре и стамбених објеката, њихово физичко и програмско умрежавање кроз архитектонску структуру и урбанистичку организацију. Преносне и транспортне мреже постају комуникациони уређаји савременог живота, па је (пост) постмодерни друштвено-просторни контекст трансформисао појмове мобилности у нове аспекте, манифестоване у динамичким, проточним, променљивим и стално променљивим искуствима свакодневице – аспектима флуидности.⁵⁵ Савремени феномени умрежавања трансформишу урбани контекст у процесе сталних токова и динамике, дематеријализујући његове структурне елементе у нови флуидни, течни и течни карактер.⁵⁶

Савремени начин живота у граду такође доприноси и брисању јасних граница између времена и простора рада у односу са временом и простором становања, што утиче на преиспитивање конвенционалних поимања разлика између стамбене архитектуре и архитектуре пословања, кроз теме савременог номадизма, кампова, рада од куће, привременог боравка, привременог посла, и сл. У складу са тим, истраживање и хибридности архитектуре становања и комерцијалних садржаја представља посебно значајно пројектантско питање, не само кроз зону контакта са тлом, односно активације приземља у комерцијалне сврхе, већ нових облика архитектуре хибрида којима се становање у брзом

начину живота може тумачити својеврсним садржајем комплементарним другим наменама. С друге стране, становање у мирном, изолованом непосредном окружењу, где се недостатак контакта са динамиком града може разумети као посебан квалитет и специфичан луксуз градског живота, представља супротан пројектантско-истраживачки приступ у задатом контексту.

Механизме вишеслојног умрежавања карактеристика које дефинишу локалну и глобалну димензију града могуће је посматрати кроз ниво обликовања, наслеђене вредности и нови културолошки контекст који може резултирати увођењем нових елемената редефинисаног идентитета градског простора.⁵⁷ Теоријски аспекти теме становања у савременом граду указују на два основна приступа – остваривање одређеног нивоа приватности и остваривање жељеног степена интегрисаности.⁵⁸ Однос између ова два основна нивоа се истраживањима на дипломским пројектима позиционира у спектар могућности просторног коришћења, између приватности стана и јавности улице, тако што се кроз нове моделе и просторне организације испитују односи дефинисани постојећим типологијама.

Основно истраживачко питање се протеклих година односило на анализу савремених стамбених потреба у граду, у специфичном контексту Београда и задате локације која у затеченом стању представља изоловано подручје напуштених или запуштених објеката. У складу с тим, тема становања на подручју између Дунавске улице и Дунава се у раду са дипломцима истраживала кроз два основна приступа – афирмацију изолованости стамбених насеља на обали реке и тенденције интеграције становања у градске токове, где становање може бити посматрано и као садржај комплементаран пословању, рекреацији, инфраструктури и сл.

Интеграција типологије становања у контексту постиндустријске фазе датог подручја обухвата нова разумевања простора свакодневице и живљења, што подразумева нове културне, естетске и технолошке приступе унапређењу постојећих стамбених модела. Пројектантска истраживања у раду са студентима у оквирима ове теме могу се класификовати у две основне групе, у складу са временом боравка – на привремено становање, кроз које су разматране пројектантске теме кампова, хотела, ризорта и сл., и дужи боравак, који се односи на класично тумачење становања у граду.

55 Bojana Jerković-Babović, „Fluid state of Architecture“, *Serbian Architectural Journal* (Belgrade: University of Belgrade – Faculty of Architecture, 2019), 501-510.

56 Ibid

57 Ивана Ракоњац, „Однос према градској целини“ у (ур.) Владимир Лојаница, Маја Драгишић, *ОМНИБУС: Кратке приче на стамбене теме* (Београд: Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2019), 91.

58 Ibid

На основу формално-структурне природе пројеката такође се могу издвојити две основне групације – изоловани и интегрисани стамбени блокови, као нови модели становања који на одређени начин имплементирају и додатне специфичне функције. Први обухватају урбанистички изоловане зоне које се третирају као стамбена острва контролисаног приступа, ограничене доступности или потпуно неприступачни за спољне кориснике. Друга категорија обухвата пројекте који истражују нове моделе становања којима се интегрише савремени живот у токове градске културе, постиндустрије, градске инфраструктуре кретања, рекреације и сл. На тај начин постојећи оквири типолошких дефиниција све више губе своју примену у савременом граду или граду блиске будућности, па се значај анализа на дипломским пројектима огледа управо у пројектантским истраживањима хибридности садржаја, организационим и функционалним унапређењима и новим формама и структурама које их подржавају.

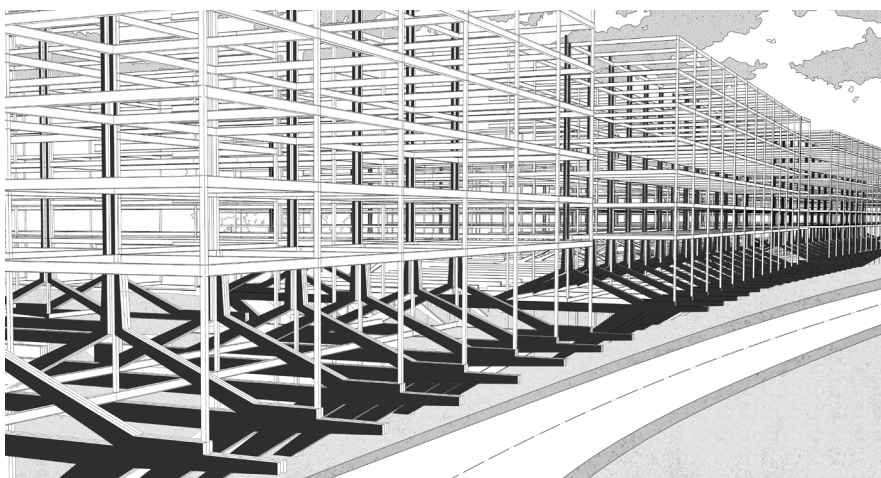
Дипломка Ивана Маријановић је на тему „Од прекида до прелаза“ анализирала тему трансгресије, препознатог феномена на локацији, који је обухватао анализу раслојавања историјских, природних, урбаних и програмских аспеката затеченог стања. Програм становања био је резултат истраживања, као хибридни програмски одговор који је изражавао аутентично постављен метод пројектовања амбијенталних секвенци – трансформације, простора и програма. У тежњи за пројектовањем континуитета од центра града до Дунава, архитектура становања која је интегрисала инфраструктурне правце трансформисала је и програмски и морфолошки предметно подручје.

Питање дистанци у простору које становање у граду и градске просторе уопште чине адекватним и пријатним, било је основно у истраживању Александре Пурић на тему „Дистанцирање простором: од корисника ка простору – пројектовање простора кроз оптималне дистанце између корисника“. Овај дипломски рад је дистанцу у простору третирао као основни пројектантски параметар у намери да се формира хибридни комплекс спектра простора чије се конкретне намене развијају кроз типове дистанци корисника – од истраживања оптималне стамбене јединице до места окупљања већег броја људи кроз интимне, личне, социјалне и јавне дистанце. У тези је Александра Пурић пројектантски поступак дефинисала као упоредно попуњавање стамбене зоне, ради оптимизације искоришћености простора која се тумачи као предимезионисана за становање, погушћавањем структуре стамбене зоне тако да се не угрозе постојеће јавне дистанце.

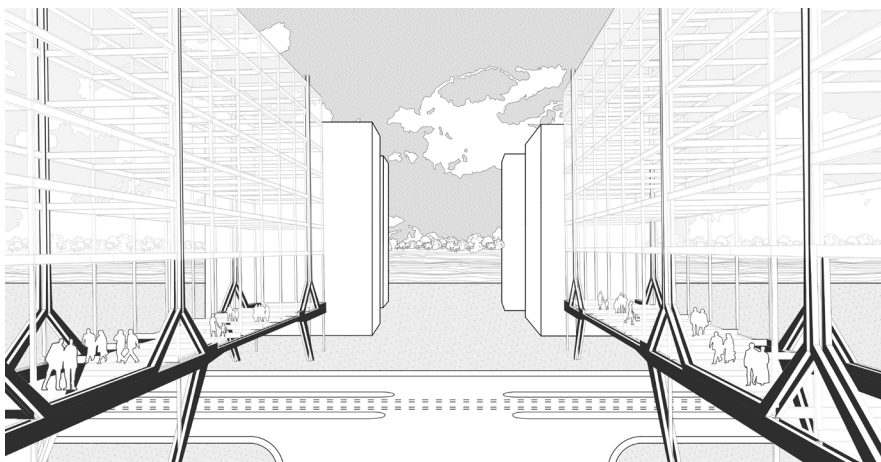
На тему „Неоколонијација територије Луке Београд – међународна зона за становање и рад“, дипломац Страхиња Петровић је анализирао начине на које се миграције, промене средине и прелажење граница манифестују на психолошке аспекте боравка у средини која се тумачи као непозната, тј. становање које можемо разумети и као привремено и неодређеног, дугог трајања у исто време. Анализирајући психолошку, физичку и временску измештеност, дефинисане су методе којима се артикулише и синтетише познато и непознато. У складу с тим, тема редефинисања нове територије заснива се на синтези транзиционог карактера предметног подручја и моно/мулти етничким културолошко-психолошким аспектима становања. Фокусирајући се на имигранте, као основну категорију корисника, простор становања се формира као питање новог, колективног идентитета, кроз теме енклава, минималних и оптималних стамбених јединица, јавних простора социјализације и интеграције, као просторних медијума размена и интеграција.

Милица Андрић „Грађење празнине – Архитектура као волумен и архитектура као површина“

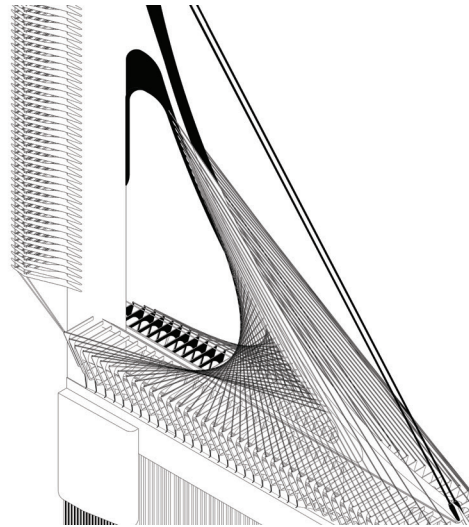
Јелена Стојић „Територија границе – Производња Дунавске улице као аутономне територије града“

Јелена Стојић „Територија границе – Производња Дунавске улице као аутономне територије града“

Дипломски пројекат Милице Андрић, под насловом „Грађење празнине – Архитектура као волумен и архитектура као површина“, анализира појмове празнине, негатива, остатка, паузе у архитектури кроз начине којима се може нагласити празнина некадашњег железничког коридора уз Дунавску улицу, дефинисањем границе између два различита простора. Програмска поставка у овом пројекту, као исход теоријских анализа, конципира се кроз стамбени простор, јавне просторе, комуникационе зоне и површину која је отворена за мултифункционалност и трансформабилност, партиципацију и интеграцију различитих програмских потреба. Фиксни, стамбени садржаји пројектују се са стране града у виду вертикале која формира границу између пуног и празног, града и приобаља, представљајући рефлексију града и почетак празнине. Празнина је, насупрот томе, негатив волумена, бесконачна хоризонтала. Празнином се указује на то да постоји нешто другачије, нешто што наговештава простор за различите догађаје који прате становање у граду. На тај начин, нови модел становања постаје пре процес него коначан продукт, процес у којем се појављују нове и непредвидиве могућности, без унапред одређеног резултата.

Претходно поменути рад на тему „Територија границе – Производња Дунавске улице као аутономне територије града“ Јелене Стојић је репрезентативни пример специфичног методолошког поступка којим се уочена граница формира као нова територија у граду, кроз систем инфраструктурних праваца, постојећих и нових, архитектонске структуре и становања као носећег програма. Методолошки поступак, настао на основу закључака анализе студија случаја обухвата фазно присвајање неискоришћених слободних простора, затим присвајање напуштених објеката, укључивање индустријских објеката и постојеће стамбене градске структуре. Периодичним отварањем простора ове нове територије и њеног новог волумена, формирају се правци и потези који омогућавају физичке и визуелне конекције и психолошку повезаност у простору. На тај начин становање се позиционира као програмски одговор на насељавање нове територије границе у хибридном односу са инфраструктуром и индустријским наслеђем.

Леона Мијић „Хетеротопија дисциплине“

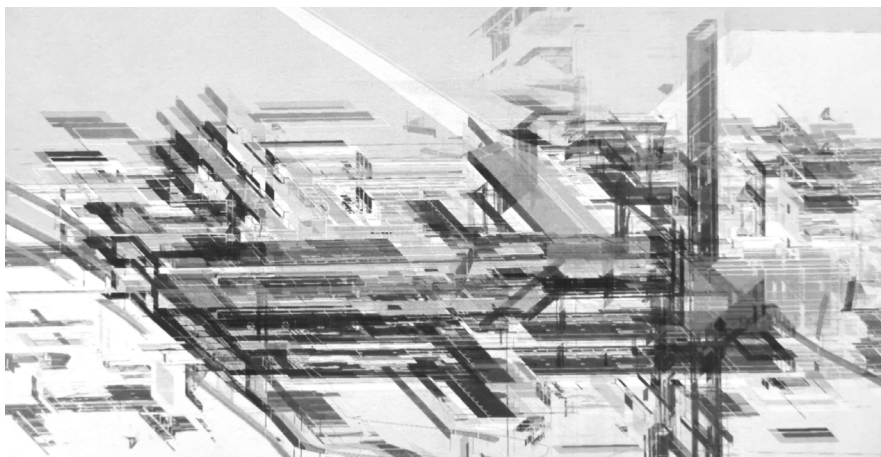

Јована Цвијетићанин Пост брутализам – Северна капија Београда“

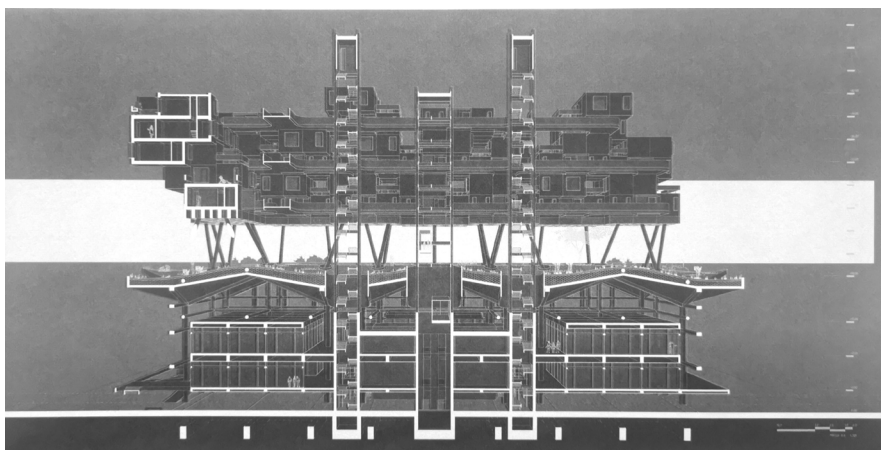
Тема привременог становања, али оног које можемо назвати невољним, принудним, резултатом механизма и система контроле који слободу ограничавају као тип казне за противзаконите радње, анализирана је у дипломском раду Леона Мијић на тему „Хетеротопија дисциплине“. Ово истраживање тицало се разумевања негативних аспеката простора затварања – подела, изолације, неједнакости, агресије, деструкције – као компоненти новог феномена, односно архитектуре која се истовремено бори и ствара нежељене услове. Архитектура се тако тумачи као својеврсна хетеротопијска машинерија у самом центру Београда, као инструмент подстицања друштвених промена, али у затвореном и контролисаном систему односа који преиспитују вредности савременог друштва. На тај начин, пројектована је кула, атрактиван високи објект који својом структуром негира контекст, а који је у програмском смислу специфично становање – затвор за тајкуне. Физичка слобода и слобода кретања у овој атипичној стамбеној структури су максимално ограничене, док се визуелни и амбијентални квалитети у односу архитектура – контекст афирмишу и дају перцептивни утисак отворености и слободе. Сценарио овог пројекта обухвата идеју о плаћеном, релативно удобном становању, којим криминалци, у конкретном случају тзв. тајкуни, и финансијски отплаћују своју казну ка друштву боравком у некој врсти луксузног затвора.

Стамбена кула је такође била тема дипломског рада Јоване Цвијетићанин која је са потпуно другачијег становишта анализирао становање у новој, северној, капији Београда. Њено истраживање на тему „Пост брутализам – Северна капија Београда“ исходвало је хибридном архитектонском структуром куле, која у програмском смислу повезује становање и вертикалне баште, као комплементарне садржаје. Становање је третирано као умрежено са пијацим на тлу, кроз афирмацију узгајања биљака унутар самог објекта. На тај начин, стамбене јединице су пројектантски интегрисале и просторе башта, са пратећом технологијом и инфраструктуром, с циљем афирмације одрживости и независности новопроектваног система.

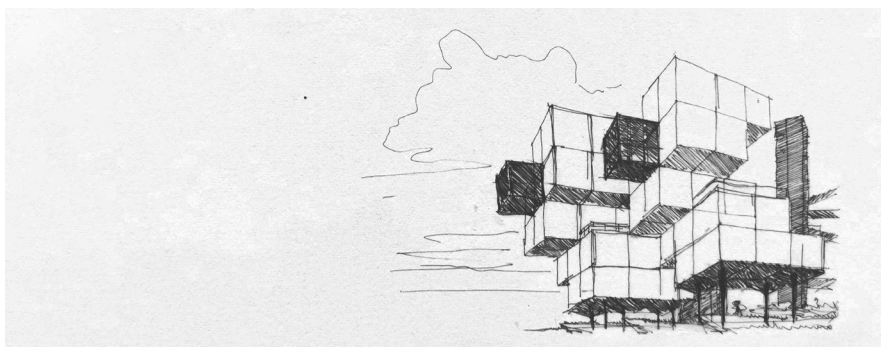

Катарина Пашић „Испод–изнад: Одређивање идентитета простора путем алтернативних модела у односу на елемент воде“

Ненад Ђорђевић „Плејсмејкер: Самоорганизујући архитектонски склоп – аутопоезис“

Ненад Ђорђевић „Плејсмејкер: Самоорганизујући архитектонски склоп – аутопоезис“

У односу на савремене тенденције у архитектонској теорији и пракси која инклинира ка дигиталним алатима и генеричким пројектантским принципима, истраживање у радовима дипломаца Катарине Пашић и Ненада Ђорђевића је фокусирано на обликовно-структурне аспекте нових модела становања. Катарина Пашић је на тему „Испод–изнад: Одређивање идентитета простора путем алтернативних модела у односу на елемент воде“ истраживала однос интуитивних формалних експресија и дигиталних пројектантских алата којима се тражи аутентични идентитет становања на води, кроз комплексну хибридни садржаја и специфичне амбијенталности. Њено истраживање је резултирало закључком да се динамички проблем испреплетаних функција може пројектовати контактним итеративним поступком из микро у макро ниво, кроз дигиталне алате генеричких модела. Анализом структурних одлика контекста одређују се параметри за генерисање структуре новог модела становања. Афирмацијом процеса наспрам исхода, нови модел становања настаје као динамичка форма која апсорбује спољашњост у пројектовању специфичног идентитета унутрашњости.

С друге стране, Ненад Ђорђевић је на тему „Плејсмејкер: Самоорганизујући архитектонски склоп – аутопоезис“ анализирао експериментални принцип самоорганизујућих аутогенеричких система на успостављању односа и правила настајања и трајања архитектонског склопа. Теоријско истраживање феномена ентропије резултирало је концептуалном одлуком примене принципа математичког модела ћелијског аутомата којим се симулира настајање и одрживост специфичне структуре у архитектури становања. У складу с тим, овај нови модел становања одликује самоорганизација, перпетуално постојање, афирмација процеса наспрам исхода, који је увек неизван, а пројектантски поступак је просторно-програмски код у пројектантском експерименту. У оквирима дефинисаног растера развијају се три програмска типа – стамбени склоп, вегетабилни склоп и пословни склоп, као комплементарни садржаји специфичног хибрида. Даљи развој структуре дефинише растером одређене потцелине и подсистеме, а они се даље деле на ћелије и групе ћелија, у оквиру сваке од функција, где се на три основне прикључује и производни погонски систем, који доприноси идеји самоодрживости.

10.3 _ Архитектура нове урбане културе:
стари објекти vs нове вредности

10.3 _ Архитектура нове урбане културе: стари објекти vs нове вредности

Трансформације културних вредности у савременом контексту везују се за динамизацију релационих преокупација, брзе размене информација, брзе интеракције, комуникације и учесталост промена перцептивних доживљаја и искустава у граду. На тај начин, промене материјалних основа свакодневице изискују задовољавање нових естетских вредности простора архитектуре и града. Учесталост релационих преокупација, интеракција и комуникација преобликује савремене културне идентитете кроз специфичне односе локалног и глобалног.⁵⁹ Локалне специфичности градског контекста и идентитета наслеђених простора, објеката или просторних целина у контексту културног или историјског наслеђа имају специфичну позицију, којом се отварају питања њиховог очувања или нових облика коришћења. Нови односи локалног и глобалног манифестују се кроз сепарацију између симболичког значења локације, функције и нових облика апропријације простора.

Индивидуа савременог друштва, живећи у константном кретању, у потрази је за чулностима изван пуких утилитарних интереса, па културни објекти и места захтевају задовољавање искустава која су текућа и променљива, а подједнако аутономна и аутентична.⁶⁰ На тај начин, тема пост-фазе индустријског наслеђа у контексту подручја од Дунавске улице до Дунава отвара питања потреба савремене културе у Београду, на које архитектонска решења могу да понуде адекватне одговоре у очувању, реконструкцији, реактивацији, регенерацији или поновној афирмацији напуштених индустријских објеката.

Савремено естетско искуство града, изискује потребе за осавремењавањем архитектонских програма и типологија у наслеђеним контекстима. У складу с тим, ова група студентских истраживања током протеклих десет година рада на дипломским пројектима показује различите, аутентичне концептуализације и пројектантске методе, које третирају наслеђене објекте као интегрални елемент и/или контекст у промишљањима пост-фазе датог подручја. Значај мултидисциплинарног разумевања одлика савремене културе, а тиме и нових просторних потреба које одговарају новим системима вредности представља основу за истраживање и пројектовање културних програма у датом контексту.

⁵⁹ Бојана Јерковић, Ана Зорић, Небојша Фотирић, „Прва индустријска зона Београда: Позиција културног добра у савременим методологијама архитектуре“, *Културно добро данас – вредност и значење*, Зборник радова VIII конференција (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 134.

⁶⁰ *Ibid.*

Промене материјалних основа свакодневног искуства у граду трансформишу симболичка значења локације и наслеђа, тако да најчешће подразумевају програмску и типолошку хибридноост. Нови модели апропријације простора и хибридизације функција у архитектури изискују потребе за осавремењавањем простора у наслеђеним историјским контекстима, чиме се препознаје посебан пројектантски изазов и отвара питање који су то нови програми којима наслеђени простори, просторне целине или њихови елементи могу одговорати данас?

С обзиром на то да позиција индустријског наслеђа често бива занемарена или експлоатисана у афирмацији нечег потпуно новог, у негативном тренду убрзаног одбацивања прошлог, разумевање културне компоненте наслеђених простора значајно је за везу активног коришћења и очувања наслеђеног просторног оквира. Девастираност, старост, оронулоост и напуштеноост су одлике специфичних естетских категорија које се везују за чулно и емоционалне вредности доживљаја простора руина.⁶¹ Припадност прошлом времену у естетским одликама простора реферише на аконтекстуалност и другост, као вредности, која се према Мишелу Фукоу (*Michele Foucault*) тумачи као хетеротопија.⁶² Ако затечено стање подручја између Дунавске улице и Дунава доживимо и разумемо као својеврсну хетеротопију, отвара се питање шта је просторна вредност која се негује и развија?

Поетично искуство напуштених простора у савременој култури стимулише сећање као метод за пројектовање нових просторних искустава. Кроз бројне дипломске пројекте истраживали смо реафирмације постојећих вредности затеченог подручја кроз методе пренамена у нове културне, и њима комплементарне, садржаје. На тај начин, димензионалне анализе су као један од основних метода компарације затечених објеката и потреба нових програма резултирале неочекиваним пројектантским потенцијалима, а препознати амбијентални квалитети резултирали су тиме да се, на пример, некадашњи индустријски објекат може пренаменити и у сакрални. Уз димензионалне анализе, као основне пројектантске технике и методе, анализе амбијенталних квалитета затечених простора представљају основ индивидуалних перцепција и искустава из којих настају интуитивне пројектантске одлуке и њихове операционализације. Доживљај простора са анализом архитектонских елемената који га граде доприноси формирању односа према затеченом, кроз селекцију квалитета који се могу очувати и развијати.

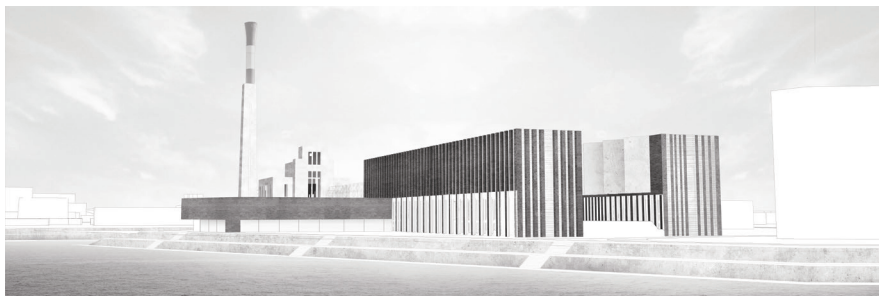
⁶¹ Ана Зорић, Бојана Јерковић, Игор Рајковић, „Култура и рекреација: Афирмација културног наслеђа у архитектонском дискурсу“, *Културно добро данас – вредност и значење*, Зборник радова VIII конференција (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 125.

⁶² *Ibid.*

У складу с тим, активације предметног подручја, кроз афирмацију постојећих вредности у савременој култури, нису нужно везане за методе реконструисања, пренамене, регенерације или ревитализације, већ и за нове облике хибридних програмских активација, нових догађаја и формирања нових доживљаја.

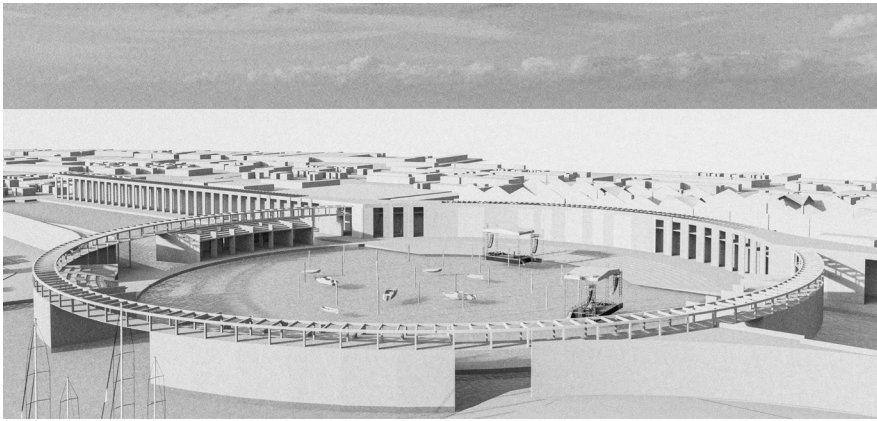
Денис Турановић „Мимезис неместа: контекстуална регенерација индустријске зоне“

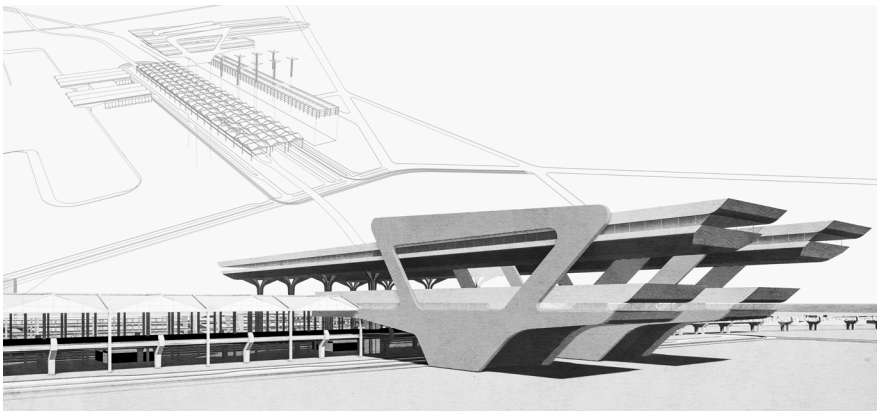
Денис Турановић „Мимезис неместа: контекстуална регенерација индустријске зоне“

Дипломски рад Дениса Турановића под називом „Мимезис неместа: контекстуална регенерација индустријске зоне“ полази од истраживања значења мимезиса и неместа као импликација у формирању архитектонске методологије за регенерацију индустријске зоне десне обале Дунава. Мимезис се истражује као метод подражавања визуелних и других карактеристика неког облика или објекта, као највиши степен грађења у духу места. Истраживање у овом дипломском раду има за циљ да истражи како се принципима имитирања архитектонских карактеристика, облика и елемената на локацији, који су препознати као референтни објекти због специфичних естетских квалитета, може доћи до иновативних решења. Мимезис неместа је тако реинтерпретација негативних утицаја постиндустријске фазе кроз подражавање и трансформацију у места. Нова архитектура има за циљ да користи и реинтерпретира визуелне и амбијенталне карактеристике објеката са локације у новим програмима. Овај дипломски рад је у постављеној, аутентичној пројектантској методологији отишао најдаље у претходно поменутој реинтерпретацији препознатих вредности, пренаменом објекта некадашње електране „Снага и светлост“, који је под заштитом због својих архитектонских вредности, у сакрални објекат, односно цркву. Анализом формалних карактеристика и амбијенталних квалитета којима елементи постојећих структура доприносе, овај објекат је претворен у савремену цркву.

„Музеј руине: Меморијални комплекс и афирмација руинираног простора индустријске зоне Дорћола“ је дипломски рад Душана Китановића, који постојећим амбијенталним вредностима предметног подручја приступа кроз тему смрти архитектуре, где се место очувања мртвог концептуализује као инструмент рефлексije, самоспознаје, значења, симболике и вредности прошлог у контексту садашњег. Овај пројекат је инициран истраживањем начина евоцирања колективне меморије кроз простор архитектуре и значај индустријског наслеђа, које се тумачи жртвом у процесу развоја града. Пројекат, у складу с тим, истражује и проблематизује два основна нивоа – семиотичке могућности просторне структуре и могућности живота просторне синтаксе руинираног комплекса и новог потеза. Нови културни програм, меморијал и музеј руина, интерпретиран је као секвенциони низ искустава, мистичних и рефлексивних ка прошлом, мртвом, али у савременом тренутку. На основу тога, пројектован је ток, као пут, зид и продор, отворен и затворен, који фрагменте прошлог повезује и користи у сопственом идентитету који преноси поруке о слици града, меморији места у индивидуалној и колективној меморији. Пројектантски поступак је подразумевао умрежавање фрагмената, реплика или оригинала индустријских елемената интерпретираних у форми музејских експоната. Организациони поступци су тако повезани са формирањем оквира, артикулацијом токова кретања, матрица и потеза.

Реља Петровић „Постфорум – преиспитивање нових утицаја у морфогенези архитектуре јавних простора“

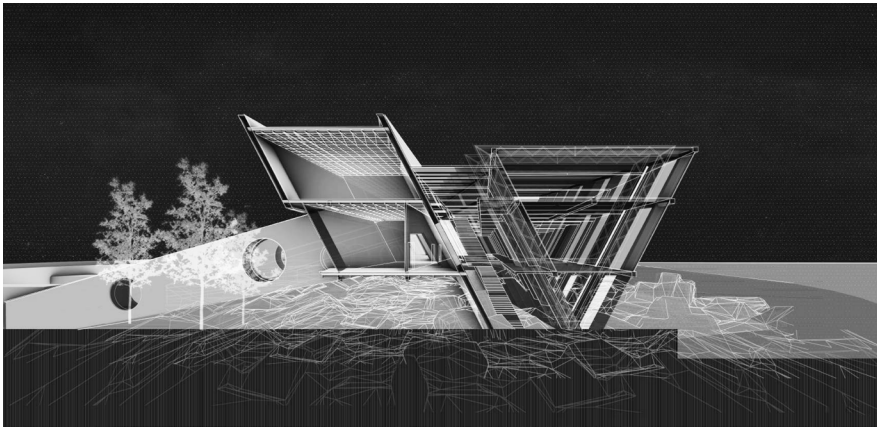
Софија Стјеља „Пројектни потенцијали смрти архитектуре – Транспортни центар“

Софија Стјеља „Пројектни потенцијали смрти архитектуре – Транспортни центар“

Уз разумевање нових вредности физичких одлика затеченог стања предметног подручја, нове вредности урбане културе се односе и на препознавање и анализу одлика савремене културе које се имплементирају у физички контекст града. Дипломски рад Реље Петровића, под насловом „Постфорум – преиспитивање нових утицаја у морфогенези архитектуре јавних простора“ представља специфичну критику актуелне урбане културе Београда, коју одликују промене у међуљудским релацијама, пребацивање активности у виртуелни простор и доминантно остајање у кући, као најизраженије последице ковид пандемије. У том контексту, овај дипломски рад анализира како мноштво архитектонских форми и типологија које су се односиле на друштвене активности прелази у виртуелни простор, и напуштање дома постаје непотребно. Ту се препознаје и пренаглашена изградња стамбених објеката који трансформишу урбану средину, анулирајући потребе за осталим урбаним функцијама. Са циљем прихватања новонастале ситуације и вредности које као таква ствара, овај рад критички приступа апсурду ка ком инклинира урбана култура у блиској будућности, тежећи да преиспита актуелне феномене и пронађе хибридна решења. Главно питање око ког се истраживање конципира је хибридна физичког и виртуелног простора, којим се истиче неопходност физичког сусрета у реалном простору, као основног услова урбане културе. Критика масовне изградње стамбених објеката, који у потпуности мењају урбанистичке одлике на нивоу целог града, препознаје недостатак објеката културе. У складу са тим, овај рад истражује форум, кроз анализу његове типолошке трансформације од трга до интернет дискусионе групе. Сагледавајући фазе трансформације форума, истражује се његова следећа трансформација, као и трансформација других места састајања попут амфитеатра, шеталишта и сл. Крајњи одговор на постављену тему истраживања представља и крајњи апсурд – архитектура културе постаје музејски експонат сам по себи у контексту „масовне најезде стамбењака“. Пројекат представља идеју о сценарију блиске будућности кроз у којој се пројектује музејски објекат који негује сећање на све некадашње архитектонске форме јавних објеката и површина.

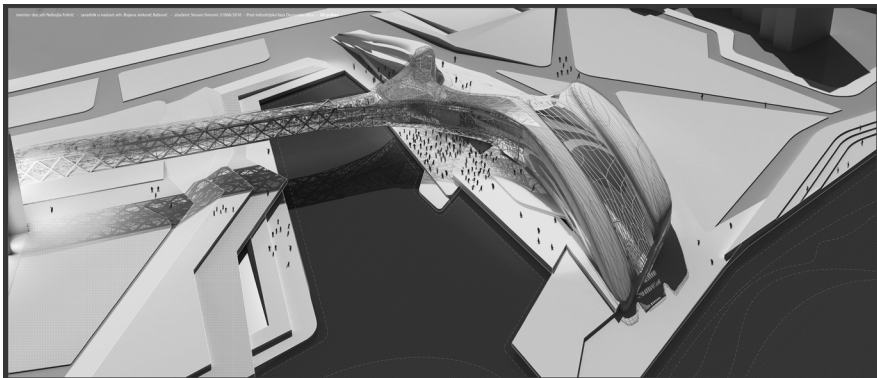
„Пројектни потенцијали смрти архитектуре – Транспортни центар“ је тема дипломског пројекта Софије Стјеље која је анализирала сценичност пропадања архитектуре и њених амбијенталних квалитета. Анализа објеката на локацији је резултирала одлуком да се индустријски објекти у Луци Београд користе због својих формалних, структурних и амбијенталних квалитета, као основно место из ког се пројекат развија. Коришћење постојећих и додавање нових, паразитских структура и инфраструктура је био главни пројектантски принцип из ког је изведен програм. Програм је везан за амбијенталне карактеристике места у којима се одвија транспорт, који имају проточан карактер и доминантно се заснивају на кретању.

Андреа Зобец Уграђено време – Антимеморијал разарања Београда

Андреа Зобец Уграђено време – Антимеморијал разарања Београда

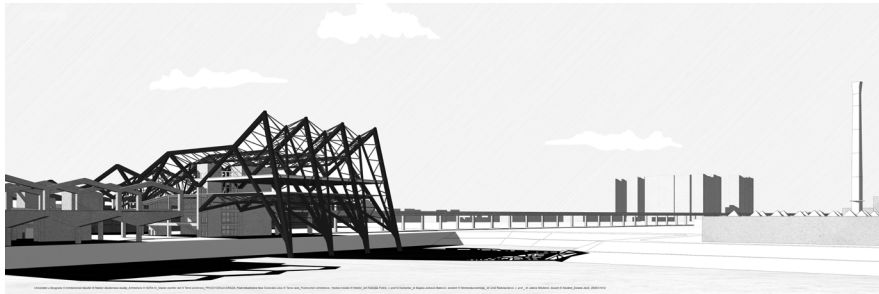
Стеван Симовић „Нови градски репер – Музеј технике“

Овакви простори имају изражене тектоничке квалитете у структури, што је препознато у затеченом стању и даље развијано кроз пројекат. Основни пројектантски поступци који су се тицали оживљавања подручја обухватили су урбанистичку размену деловања, па је повећана водена површина луке Београд, пројектована је нова саобраћајна петља уз Панчевачки мост и измештена је некадашња железница. У складу са тим, основни програм новопроектваног је заснован на умрежавању седам типова саобраћаја, кроз објекат некадашњег бродоградилшта, као новом транспортном чворишту. Обликовни пројектантски поступци су се заснивали на принципу разлиставања пресека од постојећих објеката ка реци, односно новој марини.

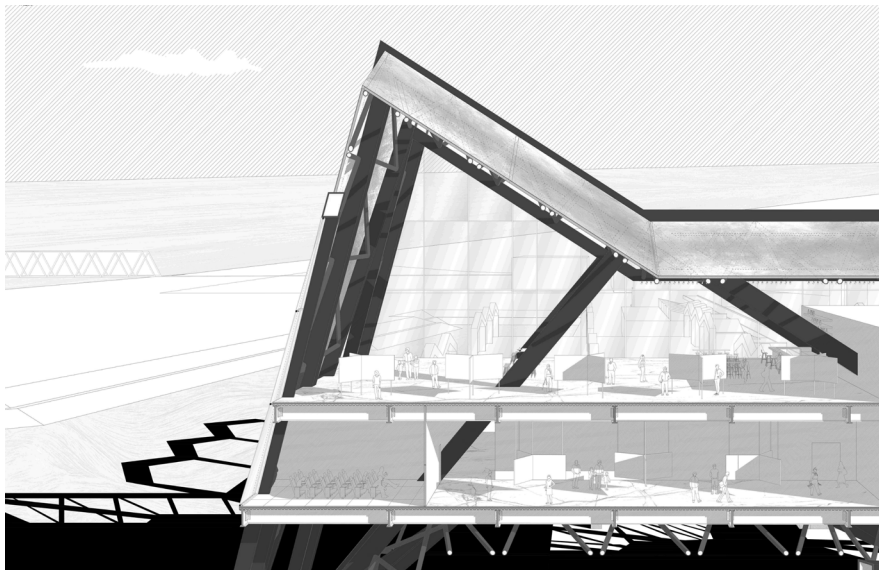
Улога архитектуре у очувању сећања, кроз културне програме је тема и дипломског рада Андреа Зобец под насловом „Уграђено време – Антимеморијал разарања Београда“. Надовезујући се на актуелни план Линијског парка, којим се предвиђа стварање новог културно-рекреативног центра, који се у овом истраживању интерпретира кроз преиспитивање музеја и меморијала као архитектуре колективног сећања. Анализирањем постојећих типологија музеја, кроз идеју о типолошкој хибридности овај рад дефинише појам антимеморијала, којим се трансформише значење музеја као архиватора артефаката у место активације осећања, искустава, сећања. Позицијом на локацији Марине Дорћол, преко пута некадашње електране „Снага и светлост“, овај антимеморијал има за циљ да сачува сећања на разарања и уништавања које је Београд претрпео, како симболичким тако и архитектонским наративима и поступцима.

Траума, као основни наратив, тежи истицању материјалног и нематеријалног наслеђа. Снажним обликовним ставовима којима се простор третира се постиже динамична, снажна архитектонска атмосфера која, активирајући сећања на уништавања, чува одабрану локацију од пропадања. Пројекат на тај начин оживљава подручје у форми катализатора промена друштвених вредности и Београда уопште, заснованим на активацији осећаја емпатије и разумевања који се активирају пројектованом архитектонском атмосфером антимеморијала.

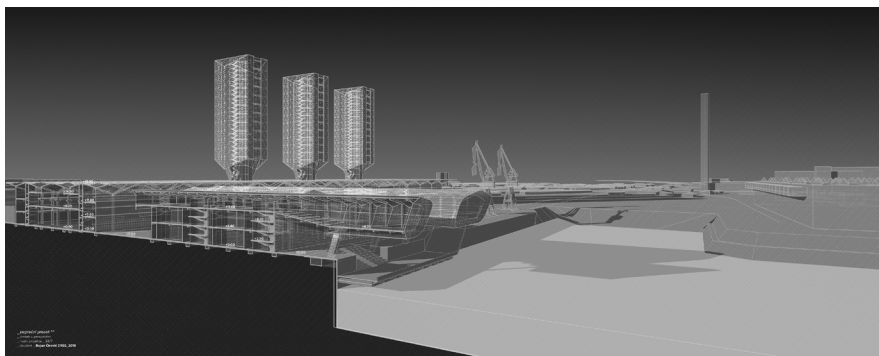
Дипломски рад Стевана Симовића заснива се на истраживању репера на предметном подручју, што је резултирало пројектом „Нови градски репер – Музеј технике“. Иницијално полазећи од анализе индустријског димњака на локацији као водећег репера долази се до теме трансформације уже локације, простора око Марине Дорћол, у урбану скулптуру као ентитет који би био сагледив из свих делова града. Таква обликовна експресија тежи задовољавању савремених културних и естетских норми, истовремено поштујући индустријски, затечени идентитет. Овај дипломски пројекат је осмишљен као нови градски центар за сусрет, социјализацију, културне манифестације и садржаје, који се развијају око основне намене – музеја технике, али који уз то садржи хотел, пословне просторе, галерије, комерцијалне и угоститељске садржаје.

Зорана Јовић „Postmortem архитектура – сценарио активације девастиране постиндустријске зоне Дорћола“

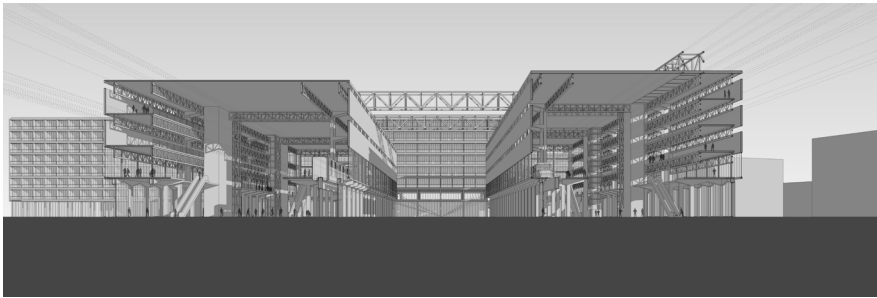
Зорана Јовић „Postmortem архитектура – сценарио активације девастиране постиндустријске зоне Дорћола“

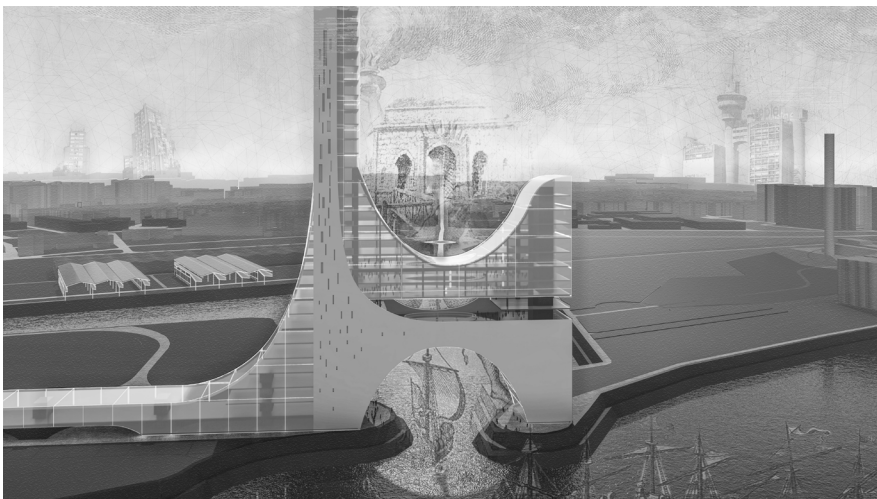
Бојан Ћировић „24/7 хибридизација архитектонског програма“

„*Postmortem* архитектура – сценарио активације девастиране постиндустријске зоне Дорћола“ је дипломски рад Зоране Јовић, која је у истраживању преклапала своја претходно стечена знања у образовању у области форензике са методологијом архитектонског истраживања и пројектовања. Овај рад је утолико специфичан што укршта научну методологију форензичке анализе мртвог у контексту концепта архитектонског оживљавања. Полазећи од сличности између мултидисциплинарног карактера и архитектуре и форензике, које подједнако позајмљују знања из других области, овај рад се бави темом форензичке архитектуре која би имала за циљ истраживање прошлости у сврху пројектовања будућности. Теоријско истраживање у овом дипломском раду је усмерено на коришћење форензичких методологија и алата у обликовању пројектантских процеса. С циљем реинтеграције овог подручја у градске токове анализирају се динамике коришћења како би се унапредили јавни простори, где је истраживачки полигон заснован на форензичком приступу сагледавања и унапређивања архитектонског простора. Исход наведеног је пројекат фазног развоја у ком је генератор развоја „иницијални чвор“, односно мултифункционални објекат јавне намене који обухвата простор некадашњег бродоградилшта луке Београд, у који се интегрише метро, трамвајска железница и сабирна станица коју прате комерцијалне, комплементарне намене, паркинзи и сл.

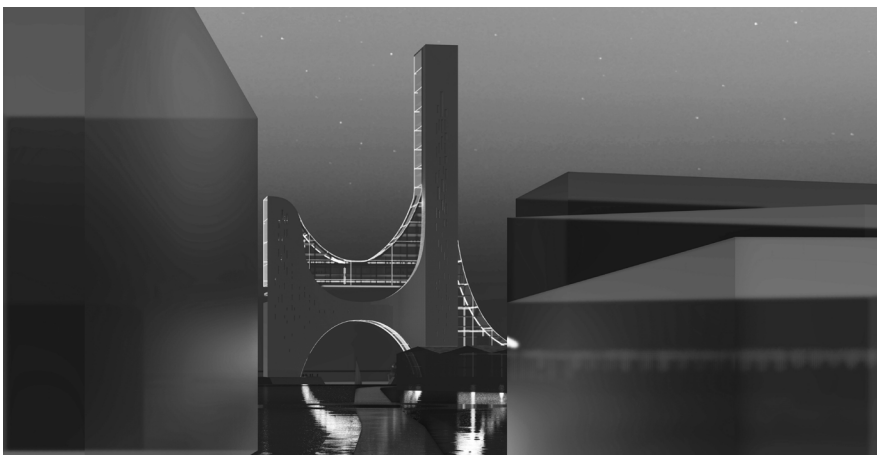
Објекти некадашњег бродоградилшта у луци Београд, са препознатим тектоничким квалитетима су предмет и дипломског пројекта Бојана Ћировића „24/7 хибридизација архитектонског програма“. Анализирајући, пре свега, тему хибридности у архитектури и теоријске оквиру архитектонског програма, рад разматра место сусрета којим се активира предметно подручје новим хибридним садржајима који су активни 24 сата дневно. Циљ истраживања овог рада је било испитивање могућности преклапања и комбиновања одређених садржаја у оквиру једне архитектонске целине, како би се постигла потпуна искоришћеност свих просторних, функционалних и сервисних капацитета. Ослањајући се на поуке из праксе, издвојени су неопходни критеријуми за пројектовање хибридног склопа, динамике коришћења и преклапања програма у оквиру једне просторне целине. Постојећи габарити некадашњих индустријских објеката, са својим квалитетима у смислу позиције, пренамењени су у складу са новим потребама и вредностима савремене културе, па анализирана хибридност програма и догађаја у овом пројекту обухвата целокупан спектар функција од ноћних клубова, спортских терена, преко комерцијалних и угоститељских намена, до стамбених функција.

Петар Јечменица „Експо – индустрија савремености“

Софија Михајловић „Дорћол као урбани палимпсест: Декомпоновање отисака Луке Београд“

Софија Михајловић „Дорћол као урбани палимпсест: Декомпоновање отисака Луке Београд“

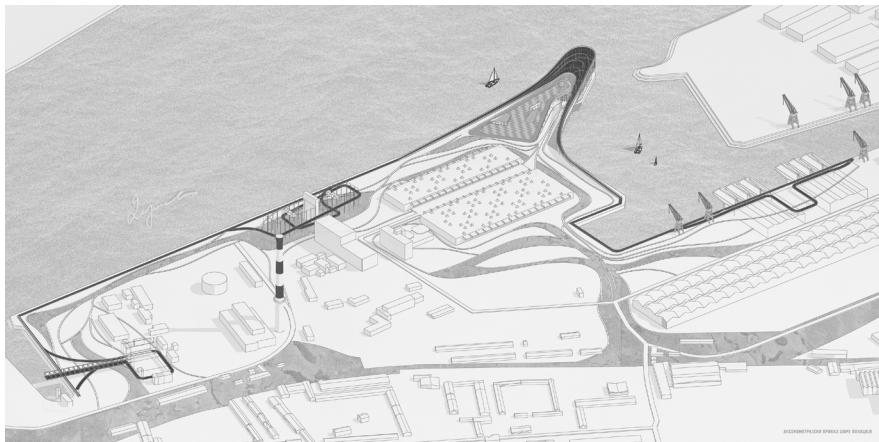
Интерпретација просторних квалитета индустријског наслеђа као елемената изложбе или простора изложбе је предмет истраживања и у дипломском раду Петра Јечменице под насловом „Експо – индустрија савремености“. Савремени феномен експоза се интерпретира кроз појавни и употребни ниво, па се постојећи индустријски објекти користе и као експонати и као простори експонирања. Основ функционалних домена пројектантског поступка је пројектовање инфраструктуре која кроз артикулацију кретања омогућава догађај експоза на предметном подручју. Простори некадашње индустрије бивају оживљени реактивацијом железнице у нови градски комуникацијски ток, којим се повезују и са сајамским комплексом на обали Саве. Основни пројектантски изазов је постављен као пројектовање линијског потеза сагледавања елемената експоза и препознатих делова индустријског наслеђа у комплексном систему који подржава потребе савремене културе.

Савремено читање наслеђених вредности кроз слојевитост физичких и друштвених трагова на предметном подручју предмет је истраживања у дипломском раду Софије Михајловић „Дорћол као урбани палимпсест: Декомпоновање отисака Луке Београд“. Палимпсест означава поновно писање по већ коришћеном пергаменту и користи се за метафоризацију архитектонске интервенције на подручју која поседује мноштво видљивих и невидљивих слојева историје. Анализа историјских трансформација се у овом раду конципира као читање слојева палимпсеста кроз преклапања урбанистичких планова који сведоче о развоју предметног подручја. Слојеви и отисци као симболи просторних вредности узети су као подлога и инструмент у пројектантском истраживању. На тај начин, долази се до формирања новог слоја, нове структуре и мреже функција која проистиче из колизије свих претходно препознатих елемената. Стари објекти и нове вредности се усклађују са циљем избегавања рапидног и стереотипног ширења градских периферних зона, пројектовањем нове, северне капије Београда на месту Луке Београд. Капија је формирана као нови репер града, јаког формалног израза са јавним функцијама које чине хибридную структуру пијаца, трговина, ресторана и припадајућих комплементарних и утилитарних функција.

Милица Симић „Нова сцена културе постиндустријализма: Ожиљци индустријског наслеђа Београда и његова реафирмација“

Милица Симић „Нова сцена културе постиндустријализма: Ожиљци индустријског наслеђа Београда и његова реафирмација“

Ања Поповић „Постиндустријски биотоп: Инсектаријум као чвориште зелене инфраструктуре“

Дипломски пројекат Милице Симић „Нова сцена културе постиндустријализма: Ожиљци индустријског наслеђа Београда и његова реафирмација“ почиње питањем „да ли су ожиљци индустријског наслеђа који су остали да представљају град само као напуштене зоне вредни новог оживљавања и реафирмације“. Овај дипломски рад истражује тему новог полигона културних садржаја и нове културне сцене постиндустријског друштва Београда. Препознајући културне и архитектонске вредности индустријских објеката на локацији, па тиме и контекстуалну вредност у оквиру које се ствара нова архитектура, овај рад се фокусира на реафирмацију локације новим објектом – биотехнолошким центром, који сведочи о развоју друштва, технолошких промена након индустријске револуције и екологије као нове потребе савременог стања. Новопроектована ситуација представља симболику постиндустријског човека и нових вредности, где се биотехнологија тумачи као активатор нове индустрије која има еколошке предиспозиције.

У контексту еколошких тенденција и препознавању проблема недовољно заступљене зелене инфраструктуре у Београду, дипломски рад Ање Поповић „Постиндустријски биотоп: Инсектаријум као чвориште зелене инфраструктуре“ анализира станишта фауне у урбаним срединама и могућности њихове имплементације у контекст некадашње индустријске зоне. Инспирисан понашањем социјалних инсеката које води ка архитектонској пројектантској методологији, овај дипломски пројекат тежи оживљавању предметног подручја кроз посматрање постиндустријске структуре Београда као новог еколошког станишта. Постојеће структуре и некадашњи објекти индустрије се користе у процесу насељавања инсеката, те стари објекти добијају нове еколошке вредности. Усељавањем инсеката у силосе некадашњег „Житомлина“, подручје, које се надовезује на планирану зелену инфраструктуру Линијског парка, постаје чвориште еколошких процеса унутар урбане средине. Пројектом се ти силоси, инфраструктуром рекреативног кретања и активности попут шетње и бициклизма, умрежавају са остатком обале Дунава.

10.4 _ Неозабава и разонода:
Између симулације и архитектуре

10.4 _ Неозабава и разонода:

Између симулације и архитектуре

У односу на претходно поменуте трансформације у култури које одликују савремено друштво, интензивирани животну динамику у граду, комерцијализацију и дематеријализацију вредности простора и креативних пракси, отвара се и питање односа виртуелне забаве и нових облика друштвених интеракција. Пребацивање у виртуелни простор посебно је проблематично питање за архитектуру и праксе које инкорпорирају културно-естетске вредности у физички простор који стварају. Нови облици социјализација, друштвених релација у масовној дигитализацији успоравају или у потпуности искључују физичке интеракције и активности, чиме се отвара основно истраживачко питање: шта су просторне потребе забаве и разоноде данас?

Виртуелна забава, с једне стране, као крајност која преко дигиталних, друштвених мрежа деформише постојеће облике социјализације као основног модела забаве, разоноде и одмора, провоцира и афирмише промишљања архитектонских одговора на задовољавање нових потреба. Како савремену урбану културу одликује јак интензитет перцептивних искустава и хиперпродукција сензација, садржаја и информација у простору, опажајна апсорпција слаби и индивидуа савременог града трага за чулностима која су забавна, лагодна, атрактивна, лако разумљива и доступна. Такво естетско задовољавање у простору архитектуре и града везује се за динамичне чулне сензације које омогућавају одређени вид бега из свакодневице и посла.

Теоријске позиције које су током 20. века утицале на промене у разумевању искуства града су узимале у обзир брзине чулних сензација у граду у ком је почела да доминира технологија, мењајући однос према пријатном и непријатном просторном и естетском искуству. Према Валтеру Бенјамину (*Walter Benjamin*), модерно урбано искуство је одликовало интензивирани довођење у лиминалну позицију свих елемената врло скоре прошлости, због чега „нове слике (града) манифестују емпатичне тенденције дисоцијације са превазиђеним“ и „усмеравају нове визуелне имагинације активирани новим“. ⁶³ Бенјаминов *flaneur* је појединац, индивидуа у граду, у анестетизованом стању. Као такав, он је престимулисан сензацијама на које реагује одумирањем чулног ангажовања. На тај начин, *flaneur* настаје као последица константне циркулације у новом урбаном контексту и бори се са интензитетом брзине фрагментисаних, хиперпродукованих сензација.

Социолошку перспективу свести у модерном граду даје и Георг Зимел (*Georg Simmel*) кроз модернистички метрополис, нови просторни феномен у ком се такође наглашава аспект циркулације и токова, којима грађанин припада, који га носи у свом интензивном, динамичком континуитету.⁶⁴ Зимелова индивидуа је такође, попут Бенјаминовог *flaneur*-а, престимулисана чулним сензацијама у *blase* ефекту, који је последица фрагментисане модерне реалности. У Зимеловој теорији, *blase* ефекат је одбрамбени и адаптивни одговор на прекомерну стимулацију нервног система узроковану нагомилавањем перцептивних доживљаја, људи, објеката, информација које треба обрадити, одлука које треба донети, приступа који треба да се усвоји пред разним, константно новим појавама са којима се сусрећемо у граду.

У складу са тим променама модерна естетика града и архитектуре почиње да се везује за естетику разоноде, где доколица и непажња доводе до процеса „де-естетизације“ класичног поимања естетског објекта.⁶⁵ Ричард Коек (*Richard Koeck*) се бави односом између урбаних простора, архитектуре и покретне слике као медија кроз који се град и архитектура „визуелно конзумирају у перцептивном систему савременог контекста 21. века, који је заснован на кретању, светлу, телу и који можемо разумети кроз кинематске, кинетичке и кинестетичке начине“. ⁶⁶ Којекова теорија истиче да су визуелне културе и праксе видеа, филма и биоскопа утицале на архитектонско пројектовање тако да су кинематографски принципи постали „природни инструмент ангажовања са архитектонским просторима“. ⁶⁷

Утицаји промена у културолошким вредностима архитектуре, духа места и урбаног идентитета утичу на психолошко искуство простора, а тиме и употребу перцептивних информација у когнитивном и креативном процесу архитектуре који их материјализује у свом стваралаштву. У односу на претходно анализирани урбане феномене 20. века и њихове екстензије у 21. веку – *flaneur*-а, *blase* и савремену индивидуу која „убичајено чита урбани пејзаж кроз екран дигиталне камере телефона, која је способна да моментално обрађује видео-клипове и поставља их на друштвене мреже“ – постаје јасно да су визуелне референтне тачке савременог човека „наративи и слике које видимо на рекламима и покретним сликама на екрану“. ⁶⁸ Променљивост значења архитектуре омогућује нове слободе у процесу креативног промишљања простора. Можемо рећи да губитак некадашњег духа места и данашња доминација

⁶⁴ Georg Simmel, „The Metropolis and mental life“, *Rethinking architecture*, ур. Neil Leach (New York: Routledge, 1997), 67-76.

⁶⁵ Yves Michaud, *Umjetnost u Plinovitu Stanju* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2004), 89-90.

⁶⁶ Richard Koeck, *CINE-SCAPES: Cinematic Spaces in Architecture and Cities* (New York: Routledge, 2013), 71.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*, 73.

неместа која све више настањујемо појачава психолошке осећаје индивидуалности и слободе, где се субјективност преводи у креативност као вид опстанка у савременом, убрзаном, динамичном окружењу. У архитектонском дискурсу, наведени истраживачки потенцијали тичу се разумевања савременог естетског искуства као оквира потреба просторног искуства у архитектури, а посебно у архитектури разоноде и забаве која у својој суштини задовољава одређене естетске интересе и потребе које подстичу привлачне осећаје или осећања током коришћења. Естетско искуство архитектуре, као и задовољавање чулних сензација кроз програме забаве и разоноде везује се за програм и догађај који се пројектује, кроз однос функционално-организационих потреба замишљених активности и пројектовања жељене просторне атмосфере.

Интензивни развој глобалног тржишта утицао је на стварање „друштва спектакла и доколице“, према Деборовој (*Guy Debord*) критици развоја потрошачке културе, комерцијализације уметности и хиперпродукције објеката масовне прототипичности. „Друштво спектакла“ Гија Дебора заснива вредности на илузијама и симулацијама, што додатно образлаже теорија Жана Бодријара (*Jean Baudrillard*), којом се уводи феномен симулакрума у разумевање хиперпродукције ефеката симулација као новим формама изражавања, презентација и репрезентација у конзументистичком друштву.⁶⁹

Теорије Гија Дебора и Жана Бодријара имале су велики утицај на разумевање уметности и архитектуре у постмодерном контексту кроз афирмацију аспеката субјективности, размене, променљивости и разноликости идентитета. Интерпретација догађаја и у архитектури посебно је карактеристична за Бернарда Чумија (*Bernard Tschumi*), једног од најутицајнијих представника архитектонске мисли и праксе, који каже да нема архитектуре без догађаја и догађаја без архитектуре.⁷⁰ Стен Аллен (*Stan Allen*) употребљава појам просторних ефеката у архитектури у односу са појмом афект, којим назива колапс регионалног идентитета и духа места у савременом граду, чиме се повезује значај просторног контекста и програма. Истакли бисмо да је примера оваквог мишљења у теорији и пракси архитектуре до данас много, те су и студентске истраживања на ову тему разноврсна и комплексна.

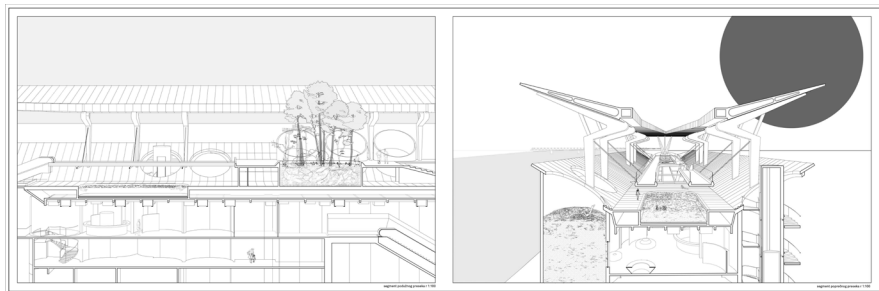
Теоријска и практична истраживања студената дипломаца су се кроз претходну деценију тичала реконцептуализација у пројектовању забавних паркова, програма угоститељства, клубова, дискотека, авантура паркова, али и тумачења разоноде као потребе за културним садржајима попут музеја, галерија и сл. Сваки пројекат ове тематике резултирао је потпуно аутентичним архитектонско-урбанистичким структурама и још значајније аутентичним архитектонским атмосферама које програме забаве смештају у постиндустријски контекст.

⁶⁹ Guy Debord, *Society of The Spectacle* (London: Rebel Press, 1995), Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994)

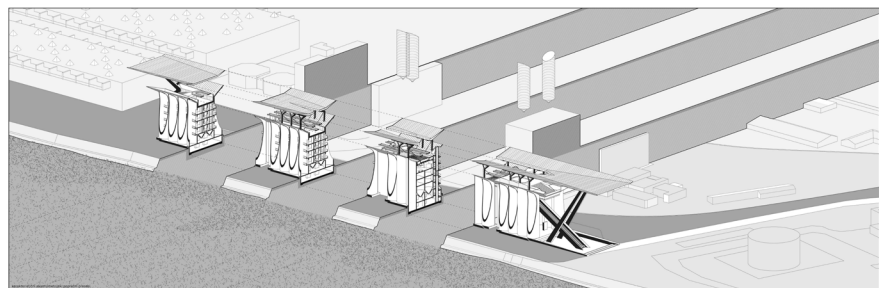
⁷⁰ Bernard Tschumi, *Arhitektura i disjunkcija* (Zagreb: AGM, 2004), 122-137.

Лука Китановић „Индустија забаве – интерпретација ризорта у постиндустијским зонама“

Бранко Гулан „Hyperliminoid – санаторијум друштвене летаргије“

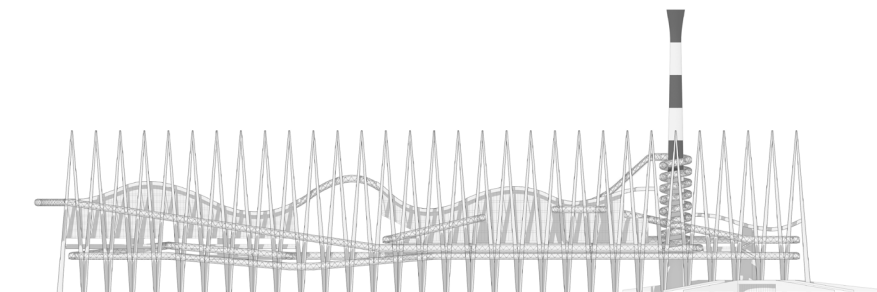
Бранко Гулан „Hyperliminoid – санаторијум друштвене летаргије“

Дипломски рад Луке Китановића „Индустија забаве – интерпретација ризорта у постиндустијским зонама“ је кроз анализу подручја између Дунавске улице и Дунава препознао квалитет који се огледа у отклону локације према граду. Изопштеност затеченог стања, отклон који већ постоји препознат је као квалитет за развој програма забаве у оквиру ризорта који интерпретира однос реалног (града) и хиперреалног (ентитета који би репродукцијом постали нова реалност). У овом истраживачком процесу перцепција је постала главни алат спознаје простора, самим тим и спознаје односа реалног и хиперреалног. Перцепција простора се истражује кроз сензорни и ментални ниво, где се ментално везује за шаблоне у простору којима спознајемо реално, а хиперпродукцијом и мултипликацијом шаблона спознајемо хиперреално, које се појашњава појмом симулакрума којим се у простору конституишу алузије. У складу са тим, програм се заснива на кинестетичком искуству простора, што се потом инструментализује у пројектовању хиперреалног ризорта који је изоловани простор забаве. Ризорт је у овом истраживању тематизован индустријом и користи постојеће индустријске објекте као шаблоне индустрије, индустријских елемената како би генерисао нове алузије.

Бранко Гулан је у свом дипломском истраживању и пројекту под насловом „Hyperliminoid – санаторијум друштвене летаргије“ дефинисао просторне манифестације екстрема на предметном подручју. Друштвена летаргија је повод истраживања, који проистиче из недостатка простора у граду за активну регенерацију и мотивацију активности. Полазећи од феномена лиминалности искустава и лиминоидних искустава у постиндустијском друштву, анализира се гранично искуство кроз програм активне забаве. Предметно подручје се тумачи као просторни екстрем у односу на остатак града. У односу на програм, истраживање је позиционирано у домен анализе архитектуре у времену хиперпродукције добара, абнормалне потрошње, незаситости материјалних потреба и друштвеном летаргијом која је тиме изазвана. Потрошња се тумачи као недостатак садржаја, а дигитална конзумација забавних садржаја је препозната као основни проблем у наведеном тематском оквиру истраживања. Критикујући ентузијазам који расте само сензационализмом, овај рад се фокусира на релације архитектуре и искуства које у њеном простору настаје. Теоријски део овог дипломског рада обухвата истраживање критичке позиције архитектуре у савремено доба, који на хиперпродукцију и хиперстимулацију од које се пада у летаргију реагује риталним-езотеријским карактером програмског развоја који има за циљ регенерацију, као својеврсни филтер. Коришћењем силоса „Житомлина“, као основног физичког оквира, пројектује се статична физичка структура која метафорички задржава своју првобитну намену прераде, паковања и продаје, где кроз наведене процесе, у симулацији исцељења, диверзитету програма и амбијената, пролазе људи.

Сања Миланов „ОБЛИК ТИШИНЕ: Архитектура као храм тела место духовног пражњења и самоспознаје“

Лазар Обућина „Лapidаријум разоноде – музеј као тематски парк“

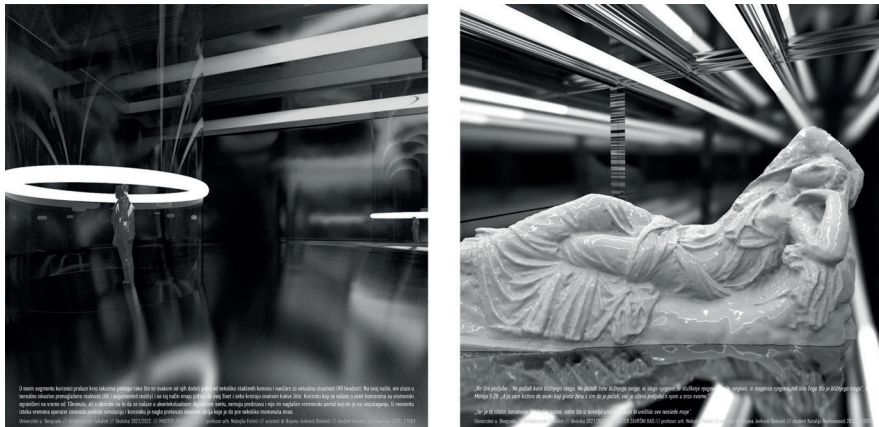
Лазар Обућина „Лapidаријум разоноде – музеј као тематски парк“

Дипломско истраживање Сање Миланов „ОБЛИК ТИШИНЕ: Архитектура као храм тела место духовног пражњења и самоспознаје“ позиционира однос архитектуре и тела у просторни и духовни однос, кроз програмску поставку коју чини релаксациони, медитативни центар. Анализирајући појмове *облик* и *тишина*, архитектура је својеврстан превод из буке као одлике градског контекста, у мир, који се повезује са процесом пливања, као активности која доприноси заустављању и прочишћењу. Пливање је интерпретирано као ритуал којим се корисник ослобађа терета савременог градског живота, па се у овом пројекту железнички коридор преобликује у потез линијског базена, траке за пливање и простора спокоја. Архитектонска форма је тако истовремено тиха и монументална, обликовно наглашавајући лакоћу и значај унутрашњости, како у метафоричком, тако и у просторно-програмском смислу. Ток железничког коридора, реке и траке за пливање симболички представљају пут мисли који човека води од страха до суочавања са истим и спознаје себе када наступа смиреност, а издигнут положај објекта симболички означава лакоћу ума и тела човека који одатле излази препорођен.

Дипломски пројекат Лазара Обућине „Лapidаријум разоноде – музеј као тематски парк“ испитује тему атракције и искуства забаве, кроз сличности у хибридности и типолошкој недефинисаности савремених интерпретација музеја и тематских паркова. Пројекат се заснива на теоријском истраживању којим се забава интерпретира као вид презентације едукативног садржаја у време у ком се атрактивност показује као основна просторна вредност. Реферишући на изолованост предметног подручја, истражују се тематски паркови као простори који игноришу локални контекст у ком настају, подједнако у просторном и друштвеном смислу. Тематски паркови су изоловане, затворене јединице посвећене искуству фантазије и измештања. У физичком карактеру издвојени су тематизације далеких места, времена, култура, окруженост великим паркинзима. С друге стране, музеји су углавном врло контекстуално уклопљени у локални, друштвени и просторни контекст и играју активну улогу у локалној култури. У раду се истражују музеји као програмске дефиниције и типологије које доприносе саморефлексији и промишљању и захтевају одређено познавање контекста у ком се налазе. Забавни, тематски паркови су, на супрот томе, пре свега допадљиви широким масама и граде једноставно, лако и брзо разумљиво искуство. Критикујући стереотип музеја као елитистичког алата, овај пројекат тежи пројектовању хибрида који може креирати и едукативно и забавно искуство истовремено. Хибридность ових разлика се у овом дипломском раду критички интерпретира са циљем занемаривања савремених стереотипа о високој и ниској уметности у корист креирања јединственог искуства и стварања сећања посвећеног индустријској баштини. Основни програм је заснован на новом значењу забаве и перцептивне спознаје која се стиче кроз пријатно, рекреативно, забавно искуство.

Наталија Радовановић „Постиндустрија постзабаве – ентертејмент арена 21. века“

Наталија Радовановић „Постиндустрија постзабаве – ентертејмент арена 21. века“

Пројекат обухвата утилитарне функције, парковске површине и сопствену инфраструктуру кретања у форми лаке железнице, хотел, транзитне станице и сл., интегришући индустријске објекте, „Снагу и светлост“, силосе и др., као музејске експонате.

Наталија Радовановић је у дипломском раду „Постиндустрија постзабаве – ентертејмент арена 21. века“ теми савремене забаве приступала из критичке позиције која тежи граничном искуству и гранично легалном програму, као крајности која се тумачи као екстремна ситуација која је једини адекватни активатор узбуђења и забаве у култури данас. У односу на раније образложене одлике савремене културе, летаргију, хиперпродукцију сензација и могућности које посебно у домену дигиталног простора преузимају примат у индустрији забаве, позиција архитектонског простора постаје основно истраживачко, пројектантско питање. У задатом просторном оквиру иницијално је препознат физички отклон према просторним, програмским, матричним, димензионим, функционалним, обликовним елементима урбаног градског језгра које га ивичи. У оваквом, постиндустријском, амбијенту даље је препозната могућност за просторну реализацију специфичних, маргиналних, интересних сфера постиндустријског друштва, као што је на пример забава, тј. доколица. Једна од главних одлика постиндустријског друштва је транзиција с производних на услужне делатности, а у ове друге се свакако сврстава забава, са доста елемената који су на граници легалног у којима се савремени човек се можда не осећа толико експлоатисаним и искоришћеним, колико изолованим и отуђеним. Постављајући се критички према феномену да имамо све више времена за доколицу, али конзумирамо унапред упаковану масовну забаву коју за нас праве непознате особе, овај рад отвара питање: Како повезати отуђеност једне напуштене постиндустријске зоне града у ужој метрополитанској зони Београда и постиндустријско друштво дубоко запало у алијенацију и изолацију? Одговор на наведено питање је исход теоријске анализе и гласи да је социјална и психолошка компонента забаве – осећај припадности – неодвојива карактеристика индивидуе, била она члан постиндустријског друштва или не. Тумачећи савремене просторе забаве као арене у којима се активирају емоције, фантазије и сл., програм се заснива на концепту седам смртних грехова, који се сваки појединачно интерпретирају кроз активности у новопроектваној целини. Интерпретирајући индустријске објекте у Луци Београд као просторе пакла, чистиштва и раја, забава на граници легалног се пројектује истовремено као одговор и критика у архитектури савремене културе.

10.5 Туристичко и хедонистичко искуство
дунавског приобаља

10.5 Туристичко и хедонистичко искуство дунавског приобаља

Савремени контекст друштва спектакла, доколице и конзумеризма у ери глобализације и неолибералног капитализма туризам позиционира у врх светске индустрије. Потребне за све већим интензитетима кретања људи, новца и информација трансформишу естетске вредности архитектуре у релацијска, интересубјективна и комуникациона искуства.⁷¹ Нови културни феномени, који су последица глобалних, технолошких, политичких и економских трансформација, кроз хиперпродукцију ефеката задовољства отварају нова питања значења и стварања архитектуре туристичких објеката уопште, а посебно у наслеђеним и напуштеним контекстима, као што је подручје између Дунавске улице и Дунава. Туристичко искуство, у својој суштини естетско, чулно и рецептивно, изискује осавремењавање архитектонских програма у складу са новим потребама и вредносним системима друштва.⁷²

У односу на анализе савремене архитектуре у туризму, која се све више трансформише у инфраструктуру ефеката чулног измештања из свакодневнице, актуелизују се пројектантске концепције којима се пре свега наглашавају чулне сензације и стимулације у простору. На тај начин, настају и креативне тематизације хедонизма, уз негирајући његових негативних конотација. Туризам, као једна од главних конструкција савременог културног искуства, претежно се темељи на потребама конзумеризма и идеји потрошње, који често у својим баналностима манифестују проблеме савремених културних вредности.⁷³ У складу с тим, уз чулно-естетске аспекте, архитектура савременог туризма има и све сложеније функционалне и техничко-технолошке захтеве. Хедонистичко искуство односи се на неки облик конзумација и релаксације које производе задовољство.

Теза Џона Урија (*Jonh Urry*) да се туризам постмодерног друштва изједначава са осталим културним праксама у којима се вредности систем обликује према представи, задовољству и разноврсности, своди се на идеју новог и другачијег, тренутног искуства које ствара разлику у односу на свакодневни живот.⁷⁴ Дин Макенел (*Dean MacCannel*) културно и естетско искуство туризма тумачи као продуцирано, попут филма

71 Небојша Фотирић, Бојана Јерковић, Игор Рајковић, „Културни предео и естетика архитектуре туристичких објеката : Савремени аспекти пројектовања туристичких објеката – екстензија садржаја хотела Бабе на Космају“, *Културни предео*, Зборник радова VII конференције (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 75.

72 *Ibid.*

73 *Ibid.*

74 John Urry, *Tourist gaze* (London: SAGE, 2002).

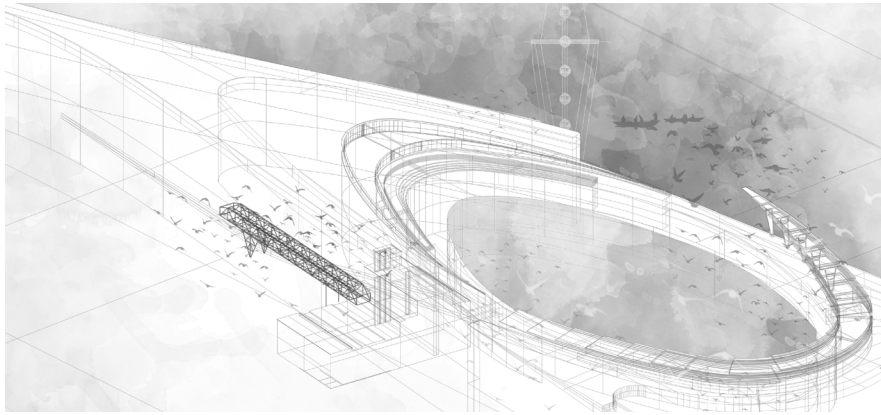
или представе са жељом измештања из уобичајеног и свакодневног.⁷⁵ У театрализованог аутентичности постмодерне културе и архитектуре, туризам постаје катализатор културних конструкција о другачијем свету од рада и свакодневнице, у ком се естетска искуства пројектују кроз разоноду, доколицу и хедонизам.⁷⁶ Ив Мишо (*Yves Michaud*) каже да је туризам у сваком смислу естетичан, као режим чулности, доживљаја, разоноде и одмора, а задовољавање естетичких интереса је најдоминантније кроз хедонизам, јер туриста заправо савремени човек, убрзаног, променљивог живота, који има потребу за сусретима са новим идентитетима, уметничким и културним елементима размена и комуникација.⁷⁷

Специфична позиција предметног подручја, близина ужег центра Београда и директан контакт са реком, значајни су потенцијали у промишљању туристичких садржаја у пројектантским концепцијама активације ове зоне београдског приобаља. Програми хедонизма су значајна подтема којом се туристички објекти и архитектонски интерпретирани програми разоноде, опуштања и психофизичке регенерације позиционирају у потребе савремене културе. У складу са структуром образовног процеса на Мастер завршном раду, који подразумева теоријско и практично истраживање, досадашње десетогодишње искуство је показало да промишљање туристичких објеката отвара бројне креативне потенцијале као носиоца естетских искустава задовољства, одмора, регенерације и рекреације. Туризам у таквом контексту има велики утицај на развој многих аспеката савременог живота – транспорта, изградње, хотелијерства, угоститељства, саобраћајних и културно-естетских комуникација, а посебно уметности и архитектуре.

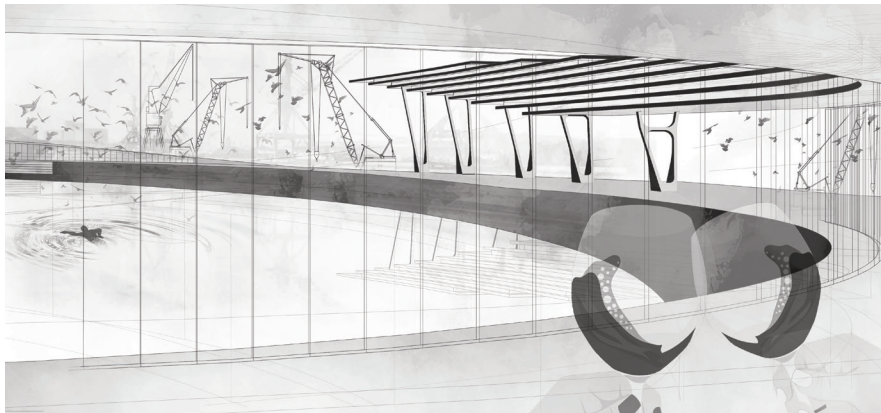
75 Dean MacCannel, *The Tourist: A New Theory of Leisure Class* (Los Angeles: University of California Press, 1999).

76 Небојша Фотирић, Бојана Јерковић, Игор Рајковић, „Културни предео и естетика архитектуре туристичких објеката : Савремени аспекти пројектовања туристичких објеката – екстензија садржаја хотела Бабе на Космају“, *Културни предео*, Зборник радова VII конференције (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 76

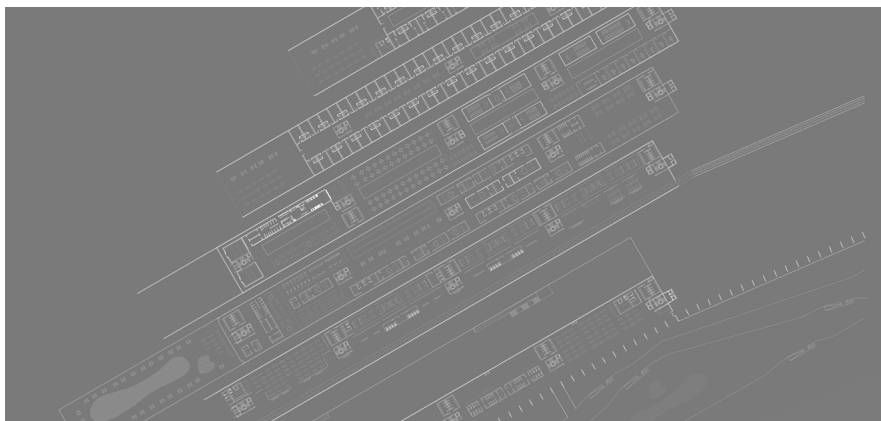
77 Yves Michaud, *Umjetnost U Plinovitu Stanju* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2004), 147.

Драгана Добрисављевић „Од производње до конзумације архитектуре“

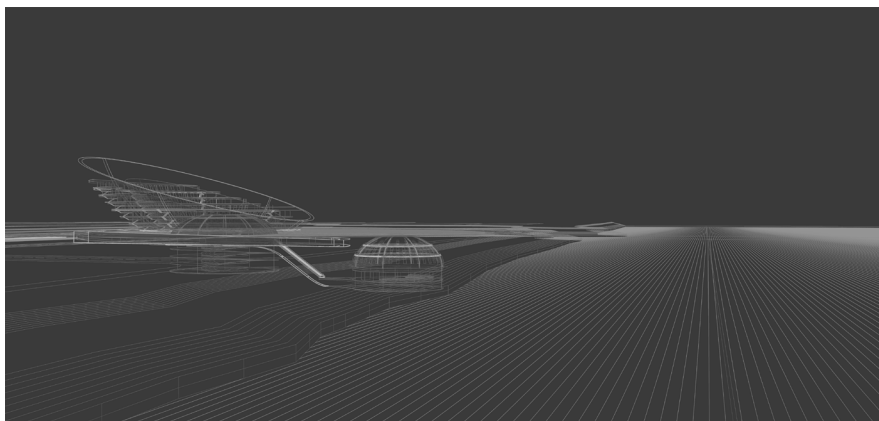
Драгана Добрисављевић „Од производње до конзумације архитектуре“

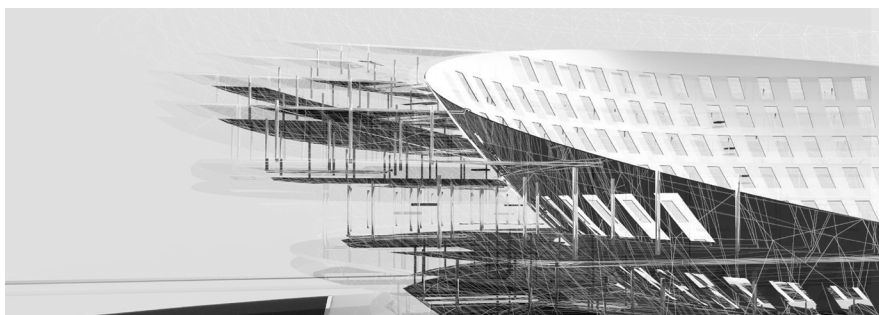
Анастасија Симовић „Атракција као метод пројектовања доживљаја у архитектури“

Пројекат дипломке Драгана Добрисављевић „Од производње до конзумације архитектуре“ настао је на основу истраживања које прати паралелне промене у функцијама и друштву, кроз које се тематизује трансформација од моћи у производњи до моћи у конзумацији. У складу са тим, пројекат се конципира око теме хедонизма, као главног облика конзумације који производи осећај задовољства. Рад тежи да постави архитектонски програм као одговор на негативне конотације конзумеризма у однос са активацијом дунавског приобаља у Београду. Архитектонски програм, заснован на задовољавању хедонистичких интереса представља избор а не потребу, тако да се хедонизам интерпретира кроз пројектовање простора примарно намењених конзумацији вина. Енолошки центар тако постаје ново место активације приобаља која интегрише и променаду, марину и новопроектвано купалиште са припадајућим садржајима који доприносе хедонистичком доживљају. Овај пројекат се базира на потребама туристичких тура, сајмова и фестивала посвећених вину, свакодневним дегустацијама и програмима психофизичке регенерације. Новопроектвана структура се оријентише ка наслеђеним вредностима у контексту, ка објекту „Снага и светлост“ и тиме контекстуализује афирмативни однос ка конзумацији у односу на некадашњу индустријску производњу.

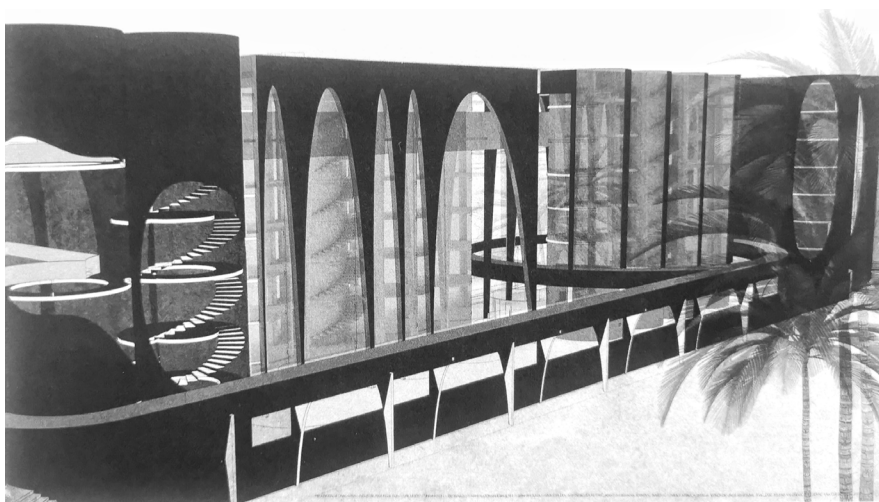
Тематизација програма који подразумева туристички и хедонистички доживљај је у дипломском раду Анастасије Симовић анализиран кроз тему „Атракција као метод пројектовања доживљаја у архитектури“. Истраживање се конципира сагледавањем димензије квалитета физичког окружења, амбијента и фокуса на доживљаје у простору. Атракција се истражује као есенција привлачења, прво кроз анализу атракција у контексту затим кроз контекстуализацију новопроектване атракције. Исход истраживања је одговор у виду пројектовања мултичулног доживљаја архитектуре, који се постиже пројектовањем хедонистичких и туристичких програма, али тако да постепено брише јасне границе између становника и посетилаца. На тај начин атракција постаје активатор оживљавања предметног подручја програмима хотела, спа-центра, базена и градске плаже.

Анамарија Мрђановачки „Потрошачка утопија: формална и функционална пренаглашеност у архитектури обећане среће“

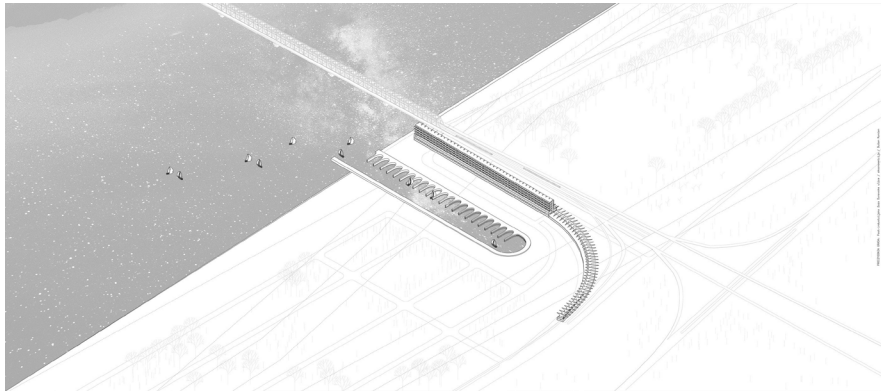
Анамарија Мрђановачки „Потрошачка утопија: формална и функционална пренаглашеност у архитектури обећане среће“

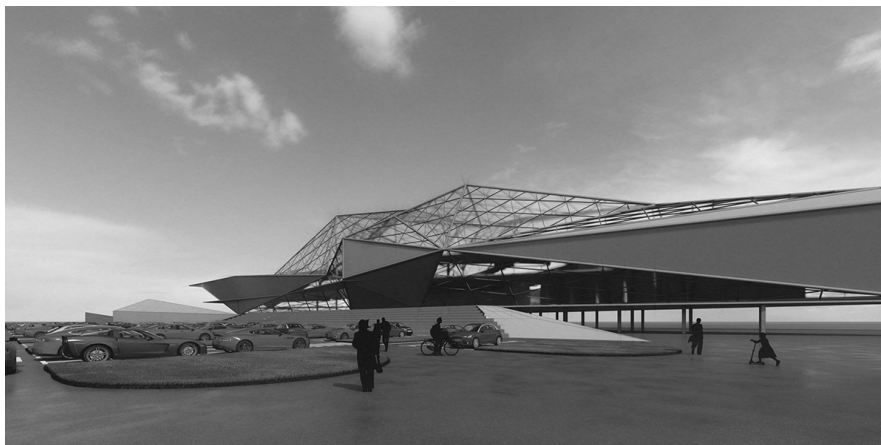
Ане Цветић „На ивици града: Архитектура међупростора границе – индустрија интелекта“

Анамарија Мрђановачки се у дипломском раду „Потрошачка утопија: формална и функционална пренаглашеност у архитектури обећане среће“ бавила проучавањем улоге архитектуре обећане среће у савременом потрошачком друштву. У складу са анализом савремених културолошких и-или конзумеристичких тежњи, хедонизам се тематизује као водећи феномен кроз спектакл у архитектури. Анализа потрошачког друштва, кроз теоријско истраживање које обухвата социолошки и филозофски контекст архитектуре, указује на проблеме потрошачке утопије и феномена „обећане среће“. Архитектонска улога се препознаје у репрезентацијама које симболизују одређене елементе друштвених идеологија и из тог разлога се архитектонски амбијент и амбијентална целина користе као основни алат у креирању одговора на друштвене вредности на којима се хедонизам заснива. У односу на задати контекст, овај рад истражује позицију архитектуре обећане среће у културно-историјском карактеру затеченог контекста. Исход истраживања су пројектантски поступци којима се стварају жељене атмосфере. Пројектовање архитектуре обећане среће је тако у служби подржавања конзумеристичких тежњи, одговарајући на захтеве безбедности, ограђености, контроле, приватности, изолованости, комфора, престижа, ексклузивности, а уједно топле, пријатне атмосфере. Пројекат тако постаје град у граду, својеврсни ризорт, који кроз обликовање, појавност и програм симулира златну љуску, радикализацијом изолованости и заштићености, кроз стратешко позиционирање улаза и излаза, комуникација и приступа, где је контрола основни фактор постизања ефекта престижа. Утопија се критички поставља у однос са атмосфером изолованости и једином визуром која је усмерена ка небу.

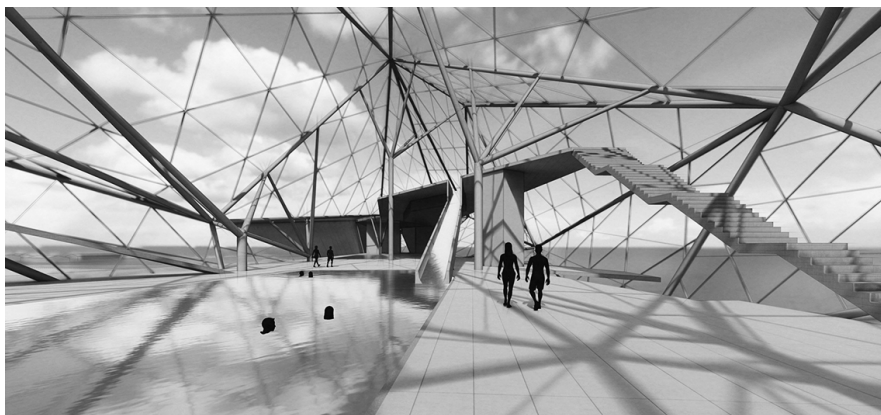
Савремене интерпретације туризма у складу са глобалним динамикама урбаног живота допринеле су и развоју посебног феномена – интелектуалних номада, што анализира дипломски пројекат Ане Цветић „На ивици града: Архитектура међупростора границе – индустрија интелекта“. У односу на затечени програмски диверзитет, пројектовање међупростора се у овом раду заснива на програмској хибридности која настаје кроз преклоп некадашње индустријске зоне и зоне становања. Та хибридност подразумева нови облик индустрије – индустрије знања, која се заснива на привременом смештају туриста, дигиталних номада, којима је пре свега потребан простор за рад и размену идеја и знања. У односу на овај специфичан тип туризма, простори релаксације су водећи комплементарни програми који пружају хедонистичка искуства у реконструкцији силоса „Житомлина“.

Душан Мунђан „Пројектовање доживљаја урбаног пејзажа – од мултичулности до чулне изолације“

Митра Васиљевић „LOUTRA – Дорђолски центар за хедонизам“

Митра Васиљевић „LOUTRA – Дорђолски центар за хедонизам“

Дипломски рад Душана Мунђана „Пројектовање доживљаја урбаног пејзажа – од мултичулности до чулне изолације“ се такође позиционира у пројектантске тематизације туристичких и хедонистичких доживљаја у архитектури, кроз анализу чулних сензација у простору архитектуре које активирају пријатне доживљаје. Рад анализира принципе манипулација чулношћу у архитектонском пројектовању, као начина постизања различитих доживљаја од визуелног до звучног, кроз принципе динамичности, разноликости и сл. Пројекат представља хибридно типолошко решење које интегрише купалиште, читаонице, хотел и саобраћајну станицу. На тај начин, пројекат доводи у однос свакодневно и несвакидашње, заснивајући програм истовремено на кретању и одмарању.

Митра Васиљевић је свој дипломски рад заснивала на теми хедонизма и бавила се истраживањем на тему „LOUTRA – Дорђолски центар за хедонизам“. Стварањем Дорђолског центра за хедонизам формира се простор који представља спој великог броја микроамбијената кроз које корисници могу да доживе и осете лепоту уживања у води, храни, пићу и спа-центру у урбаном језгру града, али са осећајем изолованости. Центар за хедонизам се у овом истраживању конципира кроз негирајући однос ка грубој и доминантној постиндустријској архитектури. Рад се бави истраживањем купалишта, сагледавањем начина на које се купалиште мењало кроз историју и променама у култури које су утицале на доживљавање самог чина купања. Купалиште се тематизује кроз хедонистички центар као место окупљања и социјализације. На основу тога, ово истраживање се заснива на анализи феномена хедонизма у архитектури. Хедонизам се не интерпретира само на примеру купалишта, већ се промишља и пројектовањем спа-центра и њему припадајућих садржаја и програма. Интерпретација хедонистичког доживљаја уживањем у храни и пићу су важан део пројекта и у складу с тим су пројектовани пратећи угоститељски садржаји који доприносе целокупном амбијенту. Основна идеја купалишта је активација зоне приобаља, где се са купалишта и током осталих активности сагледава Дунав. Анализа природних услова контекста, а посебно сенки затечених објеката у окружењу и упада сунчевих зрака током зимских и летњих месеци резултирао је одлуком да се пројектантски параметри заснивају на линијским, дугачким потезима како би потенцијал локације био максимално искоришћен.

10.6 _Нови простори спорта и рекреације

10.6 _Нови простори спорта и рекреације

Пројектовање спортских и рекреативних садржаја на подручју између Дунавске улице и Дунава у досадашњем раду на дипломским пројектима базирало се на истраживањима начина активације и ревитализације напуштених градских подручја, кроз садржаје који представљају својеврсне атракције за потенцијално све групе корисника, грађана Београда. Спортско-рекреативни садржаји, с обзиром на економски потенцијал привлачења разноврсних корисника, представљају својеврсне урбанистички и планерски оправдане алате активације и ревитализације градова.⁷⁸ Архитектура оваквих објеката је током протеклих десет година рада на дипломским пројектима показала иновативне приступе у хибридности садржаја и типологија спортско-рекреативних простора са другим програма, као и посебне креативне потенцијале укрштања архитектонских и инфраструктурних система и форми у пројектовању.

Глобализација и раст тенденција ка децентрализацијама представљају убрзавајуће процесе у којима се приградске зоне утркују у позицији која омогућава економску добит и оправданост у развоју града, па се вишегодишње успешне праксе имплементације спортских објеката у таквим стратегијама показују као значајни активатори.⁷⁹ Спортско-рекреативни садржаји, потом, условљавају изградњу и пратеће саобраћајне или смештајне инфраструктуре, комерцијалних, угоститељских, културних програма и сл.⁸⁰ Наведени економски и планерски потенцијали, који се на сличан начин могу интерпретирати и на задатој локацији, будући да – упркос непосредној близини центра града – има неразвијени карактер, представљају потенцијал који се и пројектантски интерпретира у иновативним, атрактивним обликовним и структурним принципима, какве овакви објекти подразумевају. Препознати просторни квалитети некадашње индустријске зоне такође су и велика пространства, пропорције и габарити постојећих објеката или просторних целина, што омогућава разматрање пројектовања стадиона, спортских терена, олимпијских базена и сл. На задатом подручју се налази спортско-рекреативно-пословни центар „25. мај – Милан Гале Мушкатиновић“, али то не искључује пројектовање додатних спортских и рекреативних садржаја, с обзиром на велике дистанце и размеру целог предметног подручја.

Управо су изолованост овог подручја и потребе за умрежавањем спортско-рекреативних простора са остатком града условили истраживачка питања и пројектантска решења која се заснивају на програмима који подразумевају кретање – пешачко, бициклическо и сл. На тај начин се отварају бројни обликовни потенцијали хибридних пројектантских модела који укрштају инфраструктуру кретања и просторе статичних архитектонских програма рекреације. Препознати значај умрежавања рекреативних садржаја са становањем и привременим боравком је током година показао интересантне обликовне исходе и потенцијале истраживања функционалних и типолошких модификација у хибридном архитектонско-урбанистичким структурама.

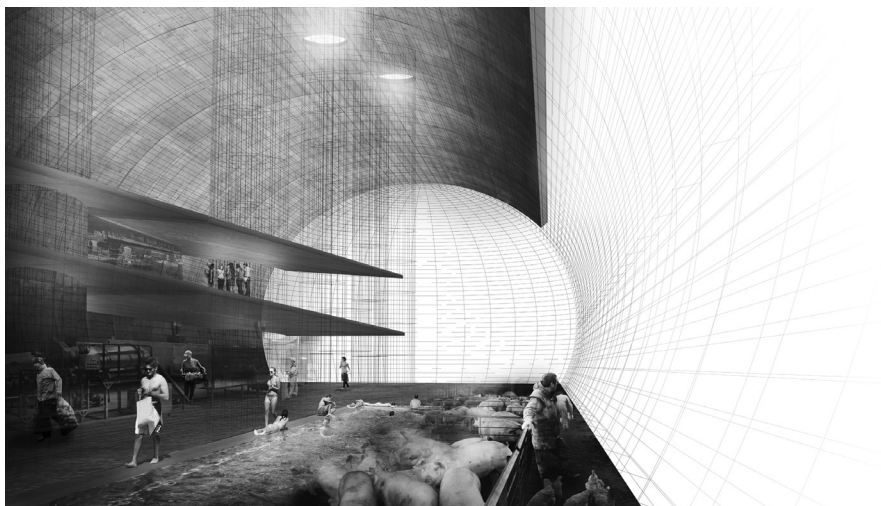
Близина реке и активација зоне приобаља пројектовањем купалишта и артифицијелних плажа је више пута било концептуално полазиште за регенерацију и активацију овог подручја на тему савремене и постиндустријске фазе. У складу са природом самог Дунава, спортски и рекреативни садржаји који се односе на купалишта су артифицијелне природе, подразумевајући пројектовање контролисане архитектонске атмосфере, јасне функционалне организације према технолошким и хигијенским нормама и сетовима основних параметара који омогућавају адекватан степен рекреативног комфора. У овој целини фокусираћемо се на оне пројекте који су водене површине разматрали у контексту спортске рекреације.

Уз препознате истраживачке и пројектантске приступе који се фокусирају на економке, техничко-технолошке и функционалне аспекте пројекта, културно-естетски аспекти спортских и рекреативних програма су такође од великог значаја у разматрању ове тематике. Пројектовање рекреативних садржаја је у великој мери засновано на пројектовању архитектонских атмосфера, које аутентично активирају затечени простор кроз кадрирање постојећих амбијенталних квалитета или новопроектване амбијенталне вредности којима се истичу рекреативни потенцијали овог подручја, као што је пре свега неактивно дунавско приобаље великих могућности и квалитета.

⁷⁸ Mark S. Rosentraub, *Reversing Urban Decline_ Why and How Sports, Entertainment, and Culture Turn Cities into Major League Winners* (Boca Raton: CRC Press, 2014), 17.

⁷⁹ *Ibid.*

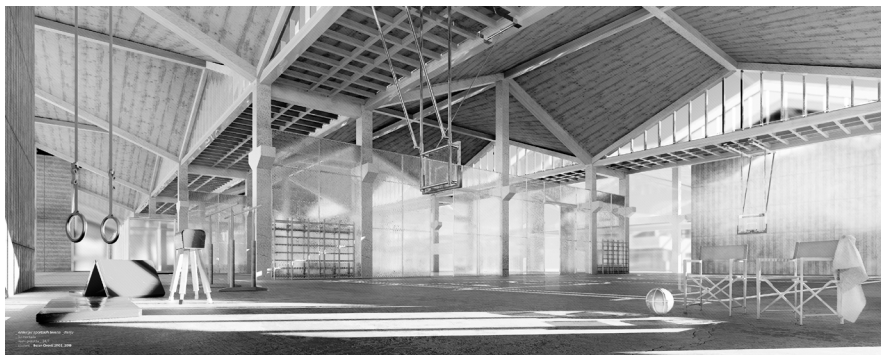
⁸⁰ *Ibid.*, 18.

Иван Ђорђевић „98% простор 2% форма – реинтерпретација подземних простора у урбаном окружењу“

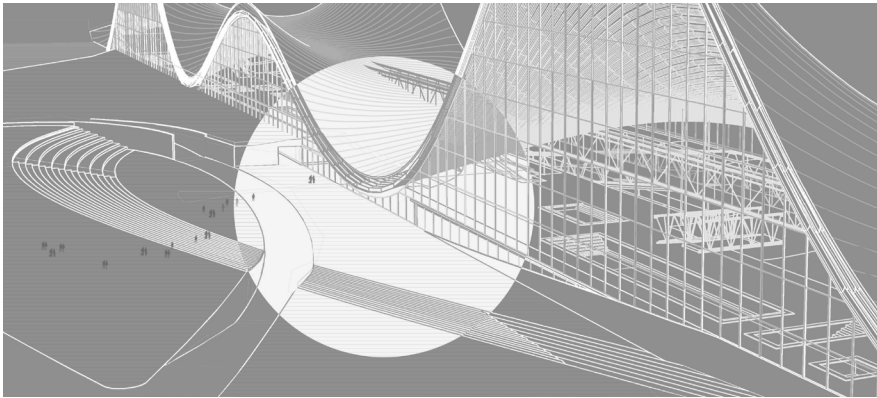
Бојан Ђировић „24/7 хибридизација архитектонског програма“

Бојан Ђировић „24/7 хибридизација архитектонског програма“

Дипломски пројекат Ивана Ђорђевића „98% простор 2% форма – реинтерпретација подземних простора у урбаном окружењу“ заснива се на смерницама за пројектовање подземних простора који би имали функцију спа и рекреативног центра, а истовремено били адекватни за живот у случају глобалне катаклизме, када би служили као масовно склониште или чак нови постапокалиптични градски, животни простор. Истраживање у овом пројекту се заснива на развоју смерница за формирање квалитетних, амбијенталних и одрживих подземних простора кроз функционални однос површине, подземља и човекомерности. Архитектура се заснива на теми слободног времена и рекреације, која се преклапа за темом хабитата у случају кризе. У раду се категоризују сви типови подземних простора, који се потом користе као алат за пројектовање унутрашњих амбијената, којима би се подземни простори инкорпорирали у градски живот. На тај начин, програмски одговор у савременом контексту је простор релаксације и спа-центра, чија се дуалност коришћења испитује кроз сценарио постапокалипсе. Архитектура подземља на локацији, интерпретирана као простор са потенцијалном двојаког коришћења у регуларним и постапокалиптичним околностима, у овом пројекту показује могућности трансформисања одлика програмски неспојивих елемената од базена у фарму, фитнеса у повртњак, клиника у контакт-зоне, администрације у хабитат и сл.

Претходно приказан дипломски пројекат Бојана Ђировића „24/7 хибридизација архитектонског програма“ конципиран је у програмском смислу пре свега као нови спортски центар на локацији. Иако је тема обухватила целокупан спектар програма који одговарају двадесетчетворочасовном коришћењу, примарна и најзаступљенија функција се заснива на спорту и рекреацији. Пренамена постојећег индустријског објекта у Луци Београд обухвата мноштво спортских терена и њима припадајућих утилитарних садржаја, док су новопроектовани солитери мултифункционални.

Ђурђа Ђукић „(О)куп(љ)алиште – боравак у воденој површини као метаморфоза од формализма до искуства“

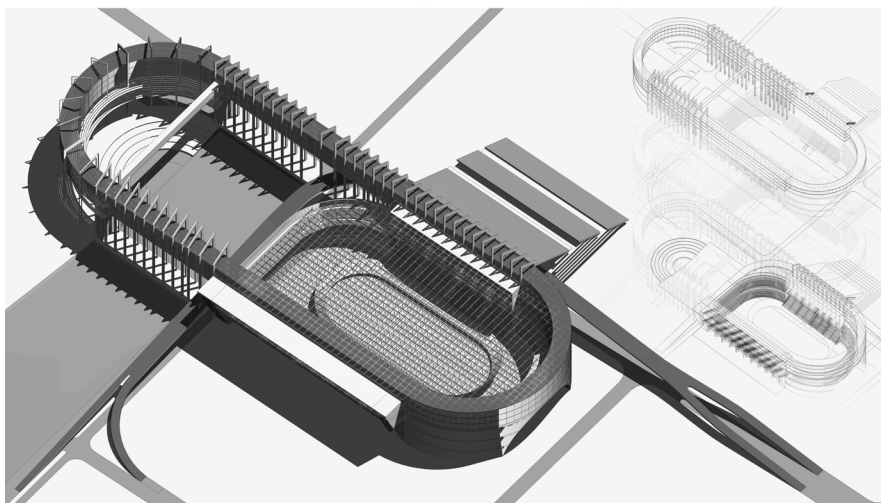

Ђурђа Ђукић „(О)куп(љ)алиште – боравак у воденој површини као метаморфоза од формализма до искуства“

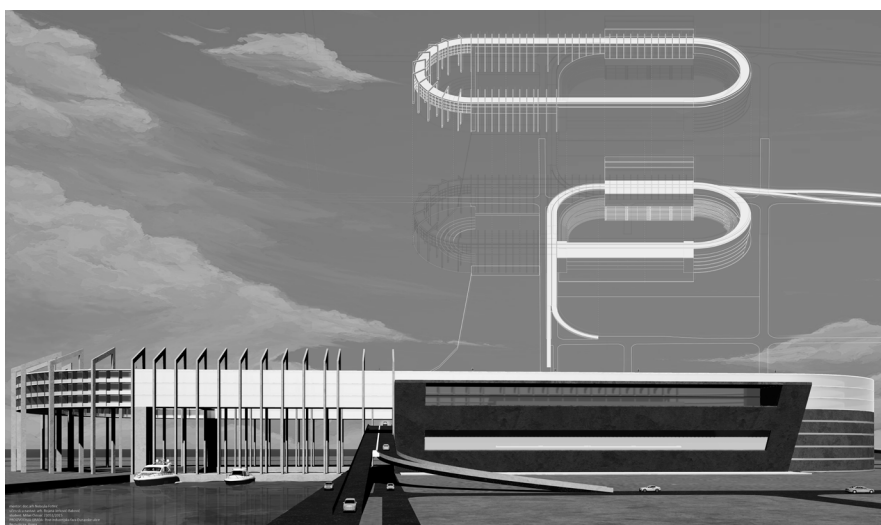
Архитектура заснована на контакту са водом, којом се развијају програми који омогућају рекреацију тема је дипломског рада Ђурђе Ђукић „(О)куп(љ)алиште – боравак у воденој површини као метаморфоза од формализма до искуства“. Анализирајући културу купања, овај рад се истовремено заснива на метафоричности водене површине у архитектонском обликовању и програмима који се могу развијати у рекреативном и спортском коришћењу воде у креирању аутентичног искуства. Пројекат (о)куп(љ)алишта тако представља хибрид наслеђених типологија из контекста и нових структура које настају у складу са потребама савремене културе. Архитектонски концепт се заснива на темама слободе кретања и способности прилагођавања. Купалиште и простори рекреације се у овом пројекту третирају и као отворени и као затворени простори, тако да омогућавају коришћење током целе године. Купалиште може да постане и клизалиште као додатни рекреативни градски потенцијал. Пројектовану структуру прожима и инфраструктура за бицикличку или пешачку рекреацију.

Раније поменути пројекат дипломке Јоване Видаковић „Стари маркер – нови пејзаж: могућности употребе крана у новој архитектури дунавског приобаља Београда“ у фази мастер пројекта фокусирао се на програмске контекстуализације замишљеног урбаног пејзажа, као нови градски спортски центар. У складу с тим, наслов је у фази мастер пројекта постао „Стари маркер нови пејзаж – центар круг“ и развој пројектантског процеса је исходовао закључком да је други план пројектовања новог градског пејзажа плоча као мегаелемент простора који сакупља спортско-рекреативне садржаје. Утицај природних елемената контекста, као што је Дунав пре свега, и вештачких, као што су грађена средина и саобраћај, доводе до пуцања плоче на микро и макро плану, где се попуцали делови потапају или издижу. На тај начин програм се развија кроз аква-парк, стазе за трчање, бициклизам, вежбање и рекреацију грађана, затим гледалишта и просторе за професионални спорт, који такође имају свој аутономни комплекс за вежбу и рекреацију. Пројекат се заснива на артикулацији кретања и функција које интегришу и синергишу мноштво спортско-рекреативних садржаја и њима припадајућих инфраструктурних елемената.

Милан Остојић „Ре-функција – арена“

Милан Остојић „Ре-функција – арена“

Дипломски пројекат Милана Остојића „Ре-функција – арена“ анализира променљивост програма у архитектури, у контексту савремене културе, технологије и њиховог утицаја на развој града, где се спортске манифестације тумаче као водећи програм. Анализом промена кроз које је прошло предметно подручје Београда између Дунавске улице и Дунава, истраживање се заснива на поставци архитектонског програма чија променљивост прати брзину промена потреба. Основно питање рада је како реаговати на ситуацију да се у савременом градском контексту потребе, а тиме и намена објекта, промене чак и у току саме изградње. У складу с тим, овај дипломски рад се бавио питањем како пројектовати тако да се архитектури омогући потребна флексибилност која ће омогућити да се програм развија и мења. У теоријском делу истраживања рад анализира параметре и периодичност коришћења објекта спортских манифестација која могу да истрпе мултифункцију. Спортске манифестације су тумачене као екстремни пример брзе промене потреба у архитектури, у складу са екстремним посећеностима а потом са губитком функције која уследи. Као одговор на постављену истраживачку тему настао је пројекат који би током одређеног периода фазне изградње служио за одређене програме и намене, које би се испробале у тренутним просторним оквирима, тако да би структура након свих фаза изградње постала коначна а довољно флексибилна. Конструкција, форма и инфраструктурна подршка, инсталације и сл., остају непроменљиви, док су остали елементи простора подложни пренаменама и адаптацијама. Специфичност овог пројекта се огледа у томе што је обликом подсећа на стадион који је, заправо, трансформабилна мегаструктура која осим фудбалског терена садржи и хотел, ресторани, теретане, конференцијске сале, комерцијалне садржаје, канцеларије, водене површине и саобраћајну инфраструктуру у виду мирујућег и активног транспорта из окружења и кроз новопроектвану целину.

10.7 Привредни токови пост-индустрије

10.7 Привредни токови постиндустрије

Постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и Дунава у програмским поставкама дипломских пројеката током претходних година тичала се и разумевања постиндустрије у контексту привреде. Савремени контекст глобалне умрежености и масовне дигитализације привредних и индустријских процеса, допринео је и трансформацијама материјалних основа производње, трговине и пословања уопште. На тај начин, брзина доступности информација и добара, интернет размена и интеракција промениле су просторне потребе производње, трговине или одређеног типа индустрије у граду. У складу са дигитализацијом и новим моделима трговине и других облика пословних интеракција, јављају се и нове потребе којима се проблематизују постојећи индустријски комплекси, њихови габарити, количина и нове могућности коришћења.

Постиндустријализам је повезан са фундаменталном транзицијом у домену примарних средстава производње друштва. То подразумева удаљавање од производње материјалних добара ка наменској употреби знања као основе трговине и производње вредности. Постиндустријализам је стога повезан са разликом између стратешког и физичког дизајна јер означава тачку у историји у којој су порасли захтеви за тачном употребом добро уређених информација.⁸¹ На основу тога је и транзиција из индустријског у постиндустријско друштво током историје променила и улогу архитектуре. Архитектура је у контексту индустрије имала културну улогу која се заснивала на физичким одликама које су репрезентовале вредности, појавност и значај развоја, прогреса и моћи, али је временом архитектура све више добијала улогу која је била оријентисана ка друштвеним идеалима и стратешким мисијама.⁸² Од постиндустријализма до комплексног информатичког доба, интензивнијег развоја услужне индустрије и феномена пословног номадизма и радника знања и информација, отварају се све већа питања и потенцијали те нове сложености. Основно концептуално и пројектантско питање у контексту наше теме тиче се имплементације нових потреба и одлика индустрије, трговине и пословања у подручје или објекте некадашње индустрије.

Основно савремено питање индустрије у граду је свакако питање одрживости и екологије. Ширењем града и током развоја и гашења индустрије (који смо приказали у поглављу 1.2) допринело је измештању индустријских погона из новог проширеног центра града, а загађење је постало једно од значајних питања нових еколошких вредности животне средине.

У том контексту, питање нове индустрије заснива се на оним гранама које омогућавају лаку производњу без нарушавања еколошких норми заштите средине и становника у граду. У складу с тим, дипломски студентски пројекти и теоријска истраживања показали су веома иновативне приступе у новим облицима хибридне производње, попут биотопа, банки ботаничких информација, складишта електричних дронова и сл.

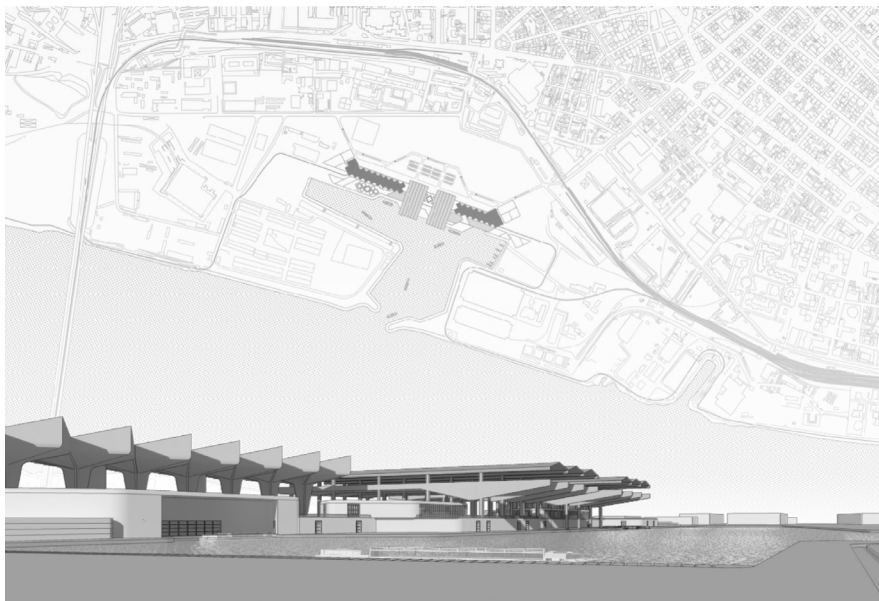
С друге стране, у односу на разумевање савременог контекста и нових привредних потреба, интензивираних потреба за хибридним просторима пословања и трговине су кроз протекле године у дипломским истраживањима интерпретиране на начине који просторима ових програма дају нове архитектонске вредности, комплементарне садржаје и висок ниво архитектонског обликовања. Третирање оваквих програма у архитектонској форми и структури као предмет комплексног обликовања и естетског третмана надилази пуку утилитарност наведених садржаја. На тај начин, оправдава се и контекстуализација привредних програма на локацију која има висок ниво атрактивности у данашњем развоју Београда. Атрактивност подручја између Дунавске улице и Дунава у савременом контексту Београда утиче на промишљање и комерцијалних садржаја који прате привредне програме и привлаче кориснике. На тај начин, креативне индустрије, мале производње са транспарентним процесима, који укључују и посетиоце или имају одређени облик рекреативних или услужних функција и комплементарних комерцијалних садржаја, доприносе оправданости очувања индустријских намена у постиндустријској фази подручја. Велики габарити постојећих објеката одговарају хибридним програмима који укрштају мноштво садржаја, инфраструктуре, технологије и др., а истовремено негују затечене амбијенталне вредности.

⁸¹ Leonard Bachman, „Postindustrial Architecture, Dynamic Complexity and the Emerging Principles of Strategic Design”, *Journal for Architectural Research*, 4. 10.17831/enq:arcc.v4i1. (2007). 50.

⁸² *Ibid.*

Катарина Николић „Складиште(ње) наслеђа дигиталног доба – архитектонска интеракција између технологије, екологије и друштва“

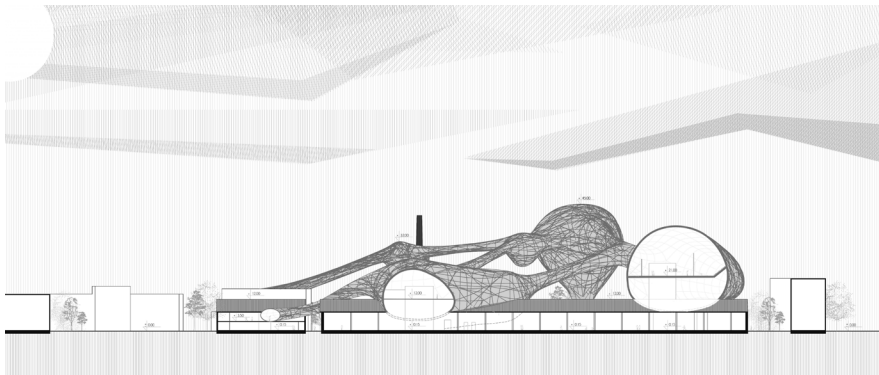
Катарина Николић „Складиште(ње) наслеђа дигиталног доба – архитектонска интеракција између технологије, екологије и друштва“

Већ поменути дипломски рад Ане Цветић „На ивици града: Архитектура међупростора границе – индустрија интелекта“ представља програмску хибридноћ која одговара на нове потребе дигиталне индустрије и дигиталних номада. Новопројектовани хибрид, као одговор на затечени идентитет индустрије даје нову индустрију знања и интелектуалне размене. Феномен глобалне дигитализације се посматра као начин превазилажења граница у физичком простору, где се кроз укрштање простора за рад пројектује и привремени смештај за дигиталне номаде, са садржајима за разоноду и одмор, ради формирања комплекса нове дигиталне индустријске зоне. На тај начин, пројектују се рад, повезивање, умрежавање, подстицање, промоција, туризма, рекреације и разоноде на Дунавском приобаљу, које чува дух индустрије интерпретиран у савременом контексту и привлачан јавности.

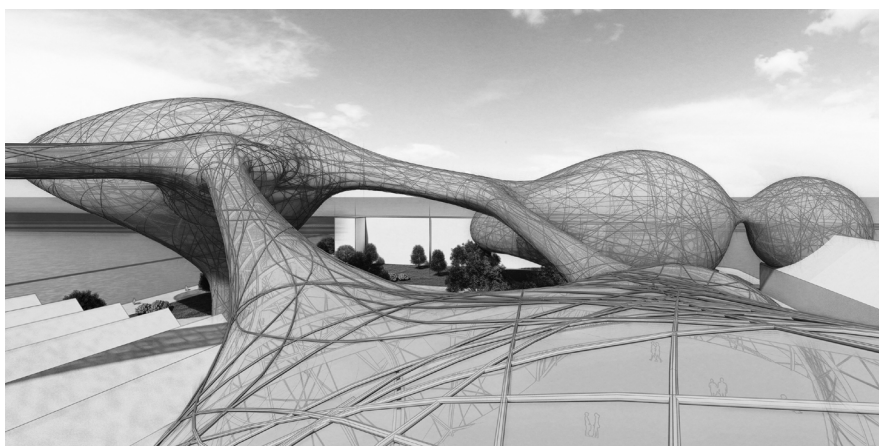
Дипломски пројекат Катарине Николић „Складиште(ње) наслеђа дигиталног доба – архитектонска интеракција између технологије, екологије и друштва“ заснива се на истраживањима могућности успостављања везе између све ближе постхуманистичке индустрије, машинских пејзажа и повратка првобитним процесима цивилизације и природе, чија је сврха пренос и очување информације али и средине у којој живимо. У складу с тим, истраживање је фокусирано на архитектуру која би омогућила сценарио блиске будућности у ком би складиштење информација о свету у коме живимо било у ДНК структури биљака и семена. Умреженост и свет података и информација постају културно наслеђе нашег доба, а њихова физичка манифестација су складишта и дата центри које овај рад истражује. Полазећи од сценарија заснованог на научно доказаној методи складиштења информација у ДНК молекуле биљака, архитектонски програм се заснива на новим облицима индустрије знања и архивирању наслеђа где се читање књиге са листа биљке и возња бицикла кроз зелену библиотеку, на пример, пројектују као не тако неочекиване архитектонске атмосфере у блиској будућности. Архитектонски програм се развија кроз процес пријема и складиштења информација, лабораторијског преноса информација на релацији рачунар–биљка, затим преносу информација на релацији лабораторија–стакленик, потом враћању информација у лабораторије на проверу, затим складиштење и дистрибуцију имплементираних информација.

Милица Симић „Нова сцена културе постиндустријализма: Ожиљци индустријског наслеђа Београда и његова реафирмација“

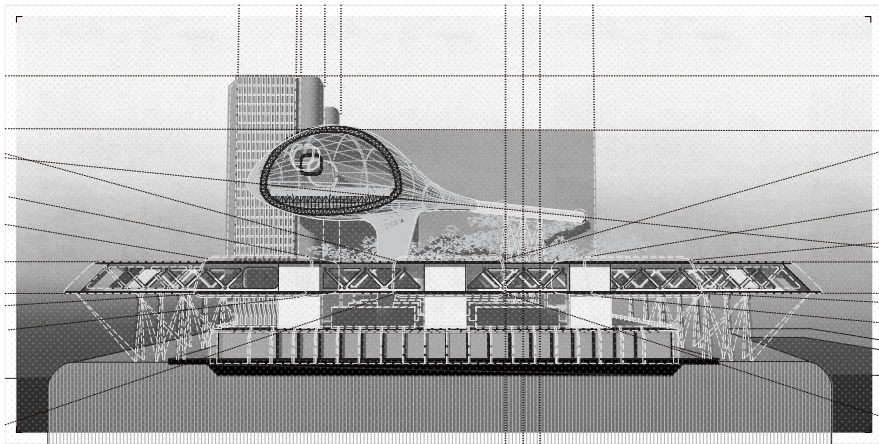
Чарна Вуковић „Београдски Hutong mode – Други живот текстилног гиганта на модеран начин“

Чарна Вуковић „Београдски Hutong mode – Други живот текстилног гиганта на модеран начин“

Раније приказан дипломски пројекат Милице Симић „Нова сцена културе постиндустријализма: Ожиљци индустријског наслеђа Београда и његова реафирмација“ такође промишља нове потенцијалне токове индустрије из културне позиције кроз пројектовање биотехнолошког центра. Биотехнологија се у истраживању поставља као индустријски потенцијал будућности, кроз коришћење живе материје у индустрији, заштити животне средине, медицине и пољопривреди. На тај начин, новопроектовани програм тежи новом револуционарном погледу на индустрију данас, где се објекат поставља у контекст симбола постиндустријског човека и реафирмације индустријске заоставштине у новим културно-едукативним садржајима.

Дипломски рад Чарне Вуковић „Београдски Hutong mode – Други живот текстилног гиганта на модеран начин“ заснива се на истраживању културног наслеђа од историјског значаја, у којем се дошло до Београдског памучног комбината, као простора са изузетним значајем и потенцијалом за ревитализацију. Програм који се пројектује фокусиран је на потенцијале индустрије која би имала виши ниво еколошког односа према животној средини, а која је актуелна и самоодржива. Програм је резултат анализе примера модних и текстилних индустрија, студија, школа и галерија, на основу чега се успоставља идеја о интерпретацији некадашње улоге овог комплекса у модерно доба, кроз експерименталну, текстилну и модну производњу, која прати читав ток од увоза сировине до модне ревије и фотографије. *Hutong mode* се конципира као уметничко-производно-едукациона станица моде Београда која би означила почетак новог и одрживог правца моде, а архитектонска позиција у пројектовању је да се постојеће и новопроектовано не негирају, већ да нова форма својим постојањем још више нагласи и допринесе значају Београдског памучног комбината као значајног споменика индустријског наслеђа. У складу с тим, пројектантске методе се заснивају на слојевитости, односно подели архитектонског простора на слојеве, чијим би се преклапањем на крају добила симбиоза. Први слој јесте сам индустријски комплекс, други слој је ова нова, полицентрично развијена паукова мрежа, која додирује БПК, и то само у кључним програмским и комуникационим тачкама.

Марина Марковић „ГРАД У ГРАДУ: Полис на ивици капитализма – од сателитског града до аутономне зоне“

Марина Марковић „ГРАД У ГРАДУ: Полис на ивици капитализма – од сателитског града до аутономне зоне“

Дипломски пројекат Ирине Николић „Архитектура моћи: Амазон југоисточне Европе“ бави се новим могућностима развоја индустрије у складу са савременим тенденцијама и развојем технологије у времену конзумеризма и дигитализације. Анализирајући феномен моћи у архитектури у односу на значај и монументалност индустријског наслеђа, рад позиционира подручје некадашње индустријске зоне у савремено тумачење моћи и контроле. На тај начин, програм се развија са идејом новог симбола моћи у форми новог информационо-технолошког центра, где је основна тема конзумација кроз дигитални свет, дистрибуција и контрола глобалног тржишта. Пројекат представља нову бесцаринску зону која постаје нови дистрибутивни центар компаније Амазон и обухвата јавне просторе, продајне просторе, изложбене зоне, администрацију едукација, складишта и терминал за дроне, који представљају основно средство дистрибуције добара. У обликовном смислу, ова зона постаје нови репер који појавношћу истиче нова значења технолошке моћи.

Дипломка Марина Марковић је у раду „ГРАД У ГРАДУ: Полис на ивици капитализма – од сателитског града до аутономне зоне“ локацију посматрала као тачку на Дунавском коридору, с циљем њене трансформације у бесцаринску зону. Даљим истраживањем града као капиталног економског центра и његовим повезивањем са концептом бесцаринских зона, намеће се тема феномена града у граду у специфичној форми, кроз транзицију од сателитских насеља социјалистичког модела ка новим садржајима специјалних економских зона капиталистичког модела, до хибридног типа забрањеног садржаја. Новопроектвана Зона тако ствара сопствене урбане програме са развијеном стратегијом и инфраструктуром. Насеље – град се формира као затворени тип, са контролом уласка. Примарна функција, развија се у виду сивих активности, али не ради легализације друштвено забрањених садржаја већ супротно, ради стварања слободе манипулацијом одређеним активностима зарад глобалног бенефита. Зона је ван контроле локалних самоуправа и функционише по принципу глобалних закона, без потреба директног доприноса матичном граду, али са индиректним бенефитом за Београд. Самим тим, она може бити доступна јавности, слободним шетачима, у виду канала који омогућавају контакт спољне средине и Зоне. Зона настаје плански, њено ширење је контролисано у сваком смислу, и просторно и програмски, па се у овом раду интерпретира као посебан облик интенционалне заједнице, формиране вештачки тако да би се избегла непредвидивост традиционалног града. Одатле следи да простори које Зона одржава морају бити довољно универзални, тако да се актери могу смењивати временом, у зависности од промена и потреба активности на глобалном нивоу.

10.8 _Умрежени vs изоловани просторни системи

10.8 _Умрежени vs изоловани просторни системи

У односу на разноврсност приступа, концепата и индивидуалних афинитета, као начин афирмације и неговања аутентичности у обликовању, аспекту пројектовања који сматрамо најкреативнијим, у овом приказу смо одлучили да направимо две основне класификације које ће дати основни приказ облика физичке контекстуализације концептуалних истраживачких одлука. Десетогодишње искуство је показало да се обликовно-структурне тенденције у дипломским пројектима заснивају на две категорије резултата – отвореном или затвореном приступу у архитектонско-урбанистичком пројектовању формалне целине.

Прва категорија су *умрежени системи*, структуре које су отворене и интегрисане у град и омогућавају контакте и интеракције између постојећих и новопроектваних структура и програма. Основни обликовни принципи обухватају *брисање крутих оквира просторних целина, повезивање простора архитектуре и града инфраструктуром кретања, хибридна архитектура и инфраструктура, динамичне облике који губе јасне границе између унутрашњости и спољашњости* и др. У складу с тим, отворени, умрежени системи су засновани на обликовању које остварује повезаност функција и амбијената између нове архитектуре и непосредног физичког контекста.

У складу са хибридношћу програма и анулирањем оквира конвенционалних архитектонских типологија, о којима је претходно било речи, брисање крутих оквира просторних целина се јавља као логична обликовно-структурна последица. Обликовне тенденције су се кроз претходну деценију рада све више кретале ка отвореним, слободним или максимално умреженим структурама које омогућавају преклапање функционалних зона и лаку комуникацију између садржаја који постоје у окружењу са онима у новопроектваним просторима. Кретање, као носилац програма и инфраструктурна функција је на тај начин у архитектури умреженог система основни параметар функционисања. Кретање, иако пројектантски контролисано и усмерено, представља основну слободу избора и коришћења у архитектонској структури која има за циљ повезивање.

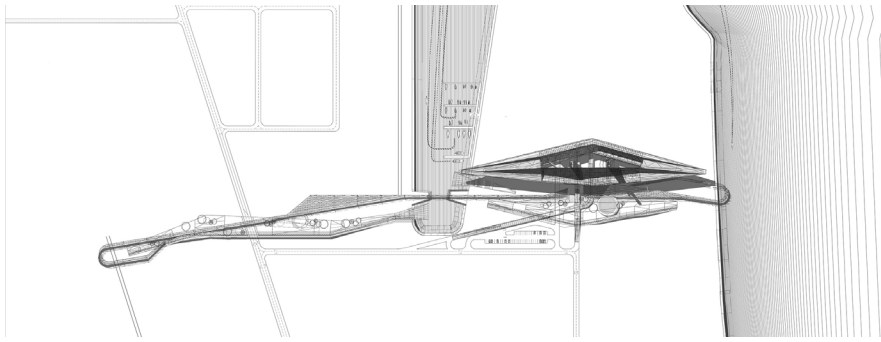
На тај начин, пројектантске методе и технике којима се остварује брисање оквира просторних целина веома често подразумевају и повезивање простора архитектуре и града инфраструктуром кретања. Овакав начин постизања хибридности како програмске, тако и обликовно-структурне утиче на то да инфраструктура пешачког, бицикличког, колског, железничког и друмског кретања постаје предмет архитектонског обликовања. Такав пројектантски изазов, истовремено техничко-

технолошке и естетске природе, резултирао је кроз претходне године веома специфичним обликовним и структурним решењима. На тај начин је истраживачко пројектовање на Мастер завршном раду показало обликовне и амбијенталне потенцијале дисциплинарног преклапања архитектуре и инжењерства. Колоквијално речено, дизајнирање структурних елемената, конструктивних носача који повезују хоризонталне и вертикалне површине у архитектонском истраживачком пројектовању на дипломском је кроз протеклих десет година надилазило пуне формалне експресије, утемељујући се у обогаћивању теоријског и практичног знања, и подразумевало је консултације са стручњацима и научницима са одговарајућих департмана и области. Аутентична хибридна архитектура и инфраструктура која гради овако категорисан умрежени систем, представља сваке године инспирацију и изазов у промишљању постфазе задатог подручја, на ком постоји мноштво потеза активне и напуштене инфраструктуре и потенцијала њихове обликовне интерпретације у новопроектваним структурама.

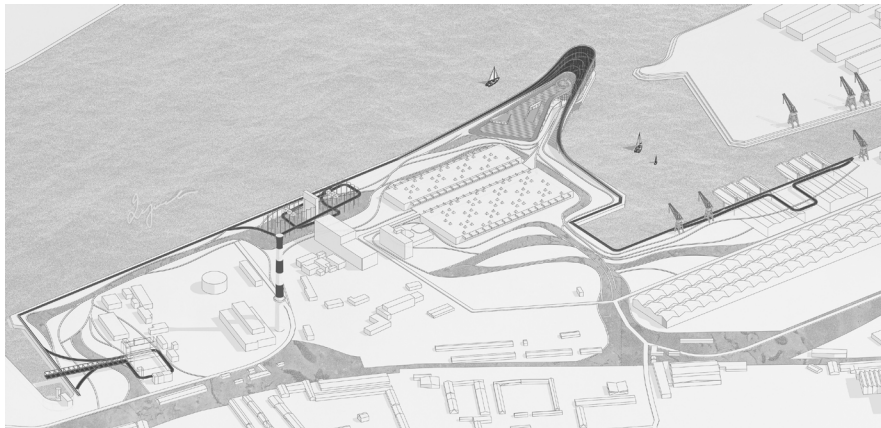
Отворени, умрежени систем најчешће подразумева и специфичну амбијенталну динамику, у којој се архитектонска атмосфера пројектује кроз динамичан амбијент целине који преклапа пејзаж, град, екстеријер и ентеријер. На тај начин, методе и технике кадрирања простора и фрагментације амбијенталних квалитета окружења у унутрашњости исходују губицима јасних граница између унутра и споља. Наведено се постиже и великим наткривеним, а отвореним просторима који подједнако припадају и граду и новопроектваној архитектури, као и великим транспарентним површинама које само физички одвајају ентеријер и екстеријер и сл.

Друга основна категорија пројектата у односу на обликовно-структурне тенденције у пројектовању архитектонско-урбанистичких структура блиске будућности постиндустријске фазе подручја између Дунавске улице и Дунава су затворене, изоловане просторне целине. Затвореност се у функционално-организационом смислу односи на изолацију од спољних корисника и дистанцирање од непосредног физичког контекста у новопроектваној архитектонско-урбанистичкој целини. У складу с тим, осим контролисане доступности нових архитектонских програма, у обликовно-структурном смислу значајна је контекстуализација веома различитих нових садржаја у формама изолованих целина које афирмишу изолованост као водећи квалитет. Препознати принципи, колико год концептуално били индивидуални и без аспирација ка припадању било каквим постојећим моделима и категоријама, значајни су за разумевање потенцијала физичких односа између феномена постојећег стања и концепата у пројектантском истраживању.

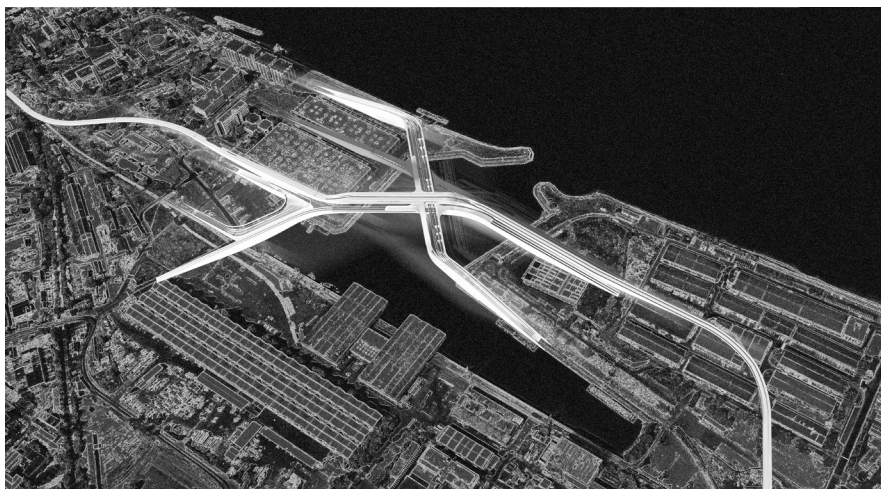

Умрежени систем _ Јована Михајловић „Ка и кроз – Пројектовање система потеза и чворишта формирањем доживљаја простора у односу на брзину кретања“

Умрежени систем _ Милица Симић „Нова сцена културе постиндустријализма: Ожиљци индустријског наслеђа Београда и његова реафирмација“

Умрежени систем _ Вид Савић „Dort-jol: Репартикулација железничких транзитних токова“

Основни принцип затворености и изолованости подразумева физичко дистанцирање и наглашавање физичких граница подједнако у хоризонталном и вертикалном плану. „Граница није оно код чега нешто престаје, већ је – као што су Грци спознали – оно од чега нешто започиње своје постојање. У суштини, простор је оно за шта је начињено место, оно што је пуштено унутар његових граница.“⁸³ Кевин Линч (Kevin Lynch) при дефинисању елемената који чине слику града, ивице објашњава као границе између две фазе, тачније линеарне паузе у континуитету и каже да су границе места раздвајања, односно линеарни елементи дуж којих су региони спојени, док их корисници простора не могу сматрати трасама кретања, већ препрекама, више или мање пробојним.⁸⁴ На тај начин, изолованост архитектонско-урбанистичке целине у којој се граница интерпретира као пројектански метод или архитектонски елемент, отвара питања њене појавности, линеарности, волуметрије, територијалности и сл. На тај начин, изолованост није једнозначна већ пројектантски комплексна тема која отвара мноштво приступа и архитектонских аспеката за истраживање и обликовање. Континуирана трансформација границе даје јој својство флексибилности, па се она не може сматрати једнозначном линијом већ представља подручје чије ивице нису дефинисане и апсолутне.⁸⁵

У хоризонталном плану, основни препознати принципи током рада на дипломским пројектима у протеклим десет година тичу се метода и техника пројектовања новог тла, као хоризонталне плоче или волумена и обликовања водених површина, као физичке баријере. Пројектовање новог тла као хоризонталне границе са старим и уједно подлоге за развој новог, представља својеврсну архитектуру или основу за развој сложених архитектонских структура. У том смислу, пројектовање новог тла резултира специфичном формом или структуром, која може имати свој програм и архитектонске квалитете у односу на постојеће тло или постојеће објекте. Изоловане целине су на тај начин архитектонско-урбанистичке структуре које могу бити истраживане и кроз тектоничке аспекте, као системи који се развијају и из постојећих, напуштених индустријских објеката.

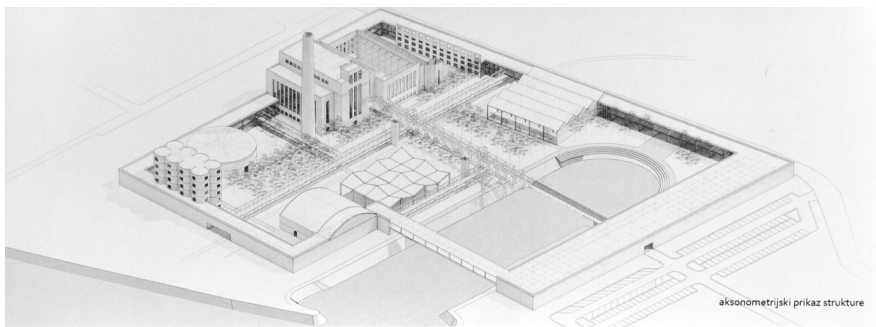
83 Martin Heidegger, „Building, dwelling, thinking“, *Rethinking architecture*, ed. Neil Leach (New York: Routledge, 1997), 95–119.

84 Kevin Lynch, *The Image of the City* (Cambridge, MA: MIT Press, 1960)

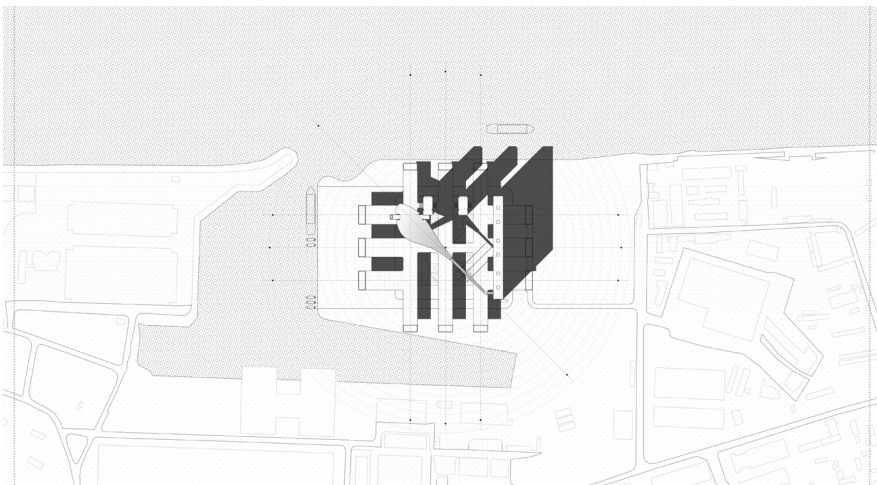
85 Ивана Ракоњац, Бојана Јерковић Бабовић, „Флуидност границе отвореног јавног простора“, *Рођење у музици New Born Art*, Књига III (Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, 2019) 379–390.

Иzolовани систем _ Леона Мијић „Хетеротопија дисциплине“

Иzolовани систем _ Душан Китановић „Музеј руине: Меморијални комплекс и афирмација руинираних простора индустријске зоне Дорћола“

Иzolовани систем _ Марина Марковић „ГРАД У ГРАДУ: Полис на ивици капитализма – од сателитског града до аутономне зоне“

У односу на специфичне контекстуалне одлике, каква је близина воде, односно позиција на обали Дунава, пројектовање изолованих целина се у многим пројектима претходних година заснивало на обликовању водене површине, обале или артифицијелне површине границе између воде и тла, којом се постиже острвска или полуострвска позиција новопроектване целине. На тај начин, значајне су позиције марине Дорћол и луке Београд као полазних места истраживања могућности обликовања и инструментализације водене границе у архитектонском концепту и процесу пројектовања.

У вертикалном плану основни принципи се препознају у обликовању и структурирању бедема, површине или волумена која прави контролисани вертикални, физички оквир новог простора и физичку изолацију од окружења. Зид, као основно архетипско поимање границе, је у овом случају и основни архитектонски и пројектантски елемент. У складу са изолованашћу која се интерпретира као немогућност слободног кретања кроз уоквирену целину, висина се такође јавља као потенцијал пројектовања физички изоловане целине, а која омогућава визуелни контакт унутрашњости и спољашњости. На тај начин, промишљање високих објеката и кула на локацији између Дунавске улице и Дунава, представља специфично обликовно питање и пројектантски изазов подједнако архитектонске, урбанистичке, тектоничке, естетске и техничко-технолошке природе.

Иzolовани системи се такође јављају и у односу на програмску и типолошку хибридноост коју смо претходно анализирали, у виду програмски изолованих система, као комплексних форми које инкорпорирају мноштво програма тако да је коришћење целине изоловано и самодовољно. На тај начин комплексан просторно-програмски систем сам формира изолованост где граница није нужно физичка.

10.9 _Ново искуство архитектуре и града:
феноменолошко-естетске перспективе

10.9 _Ново искуство архитектуре и града: феноменолошко-естетске перспективе

Уз функционалну организацију и архитектонско обликовање, као најзначајније аспекте пројектантског процеса, које смо на основу десетогодишњег рада на дипломским пројектима у претходним поглављима приказали, сматрамо да су естетске перспективе и интерпретације нових културних вредности у пројектантском процесу од изузетног значаја за ову тему. На основу тога, феноменолошко-естетске перспективе просторног искуства које су студенти дипломци пројектовали првенствено се тичу креирању жељене архитектонске атмосфере и визуелног наратива којим се идеја о доживљају пројектоване архитектуре операционализује.

Савремени контекст у ком су размене информација и комуникација основни носиоци културних вредносних система, доживљај архитектонског простора можемо разумети као својеврсни облик комуникације која се остварује кроз непосредно, чулно искуство коришћењем или кретањем кроз простор. Комуникација у архитектури представља размену информација окружења са корисником – „архитектуру посматрамо као комуникациони чин.“⁸⁶ Културна димензија архитектуре артикулише овај чин, као вид размене информација, интеракција, дефинише степен асоцијативности садржаја, контролише начин интеракције корисника и окружења, тако да се ствара одређено искуство којим се активира лична меморија појединца, систем вредности ком припада и формира одређени доживљај. Формирање искустава корисника о простору темељи се на перцепцији простора и остваривања односа са елементима у простору – релације међу корисницима, али и однос корисника и окружења.⁸⁷ На тај начин, визуелна комуникација која се може остварити коришћењем простора саставни је део пројектантско-истраживачког процеса, као аспект којим се ствара аутентичан, жељени просторни карактер.

Значај просторног искуства у културној димензији архитектуре веома је важан у феноменолошким перспективама, које доживљај простора позиционирају у домен активације осећаја, осећања и комуникације свим чулима. На тај начин, пуноћа пројектовање архитектонске атмосфере надилази визуелни домен доживљаја укључујући аспекте тактилности, мириса, укуса, емоција и сл. Јухани Паласма (*Juhani Pallasmaa*) сматра да квалитет простора или места није само визуелни доживљај,

86 Umberto Eco, *Kultura, informacija, komunikacija* (Beograd: Nolit, 1973), 14.

87 Stefanie Leontiadis, „*The Architecture of Public Open Urban Spaces; How to Define a Syntax in the Contemporary Urban Environment*“, PhDAC III International Symposium (Novi Sad: University of Novi Sad, 2011), 141–148.

како се обично претпоставља, већ суд о карактеристикама окружења представља фузију параметара који се на први мах доживљавају као укупна атмосфера, амбијент, осећај или расположење.⁸⁸

Амбијент представља специфични просторни карактер који формира окружење, док атмосфера осликава размену између материјалних својстава простора и нематеријалног оквира људске перцепције и маште.⁸⁹ Паласмина феноменолошка позиција, у којој он каже да је „архитектура наш примарни инструмент којим успостављамо релацију са простором и временом, дајући овим димензијама људску меру“, подразумева активацију целокупног сензорног апарата у разумевању и доживљавању архитектуре.⁹⁰ На тај начин, „дијалектика спољашњег и унутрашњег простора, физичког и духовног, материјалног и менталног, несвесних и свесних приоритета, тиче се чула и њихове релативне улоге у интеракцијама које имају суштински утицај на архитектонски природу“.⁹¹

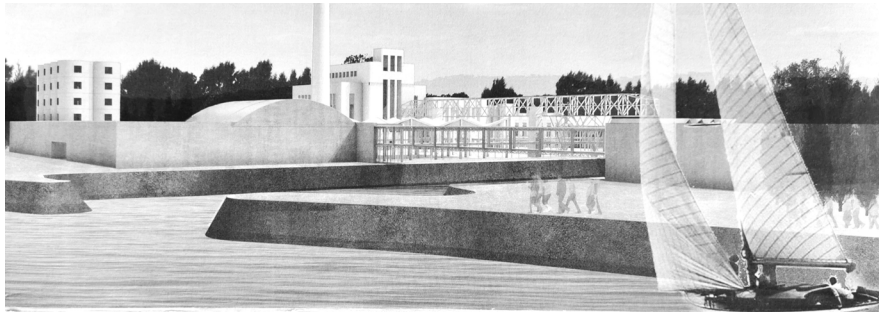
На основу наведеног, препознат је значај приказивања инструментализације теоријских перспектива у истраживачком пројектовању, које доприносе проширивању постојећих домета архитектонског пројектовања и оперативних знања и вештина које смо кроз године развијали у образовном процесу са студентима дипломцима. У складу са контекстом савремене културе, и на глобалном и на локалном нивоу културе Београда, дипломски истраживачко-пројектантски приступи имплементирају одређену естетику, трендове или тенденције актуелне ситуације. Ауторски аспект и креативност у пројектовању извесног просторног доживљаја студенти заснивају на сопственом искуству и личном систему вредности, с једне стране, и/или на вредностима савремене архитектонске мисли и праксе, као референтних параметара, са друге. Најчешће је у питању комбинација обе. У складу са тим, дипломски пројекти су кроз протеклих десет година рада манифестовали мноштво аутентичних начина промишљања просторног искуства, естетског искуства архитектуре и града и пројектовања архитектонске атмосфере које смо поделили на три основне категорије: 1. атмосфере прошлости, 2. атмосфере садашњости и 3. атмосфере будућности.

88 Ивана Ракоњац, Бојана Јерковић Бабовић, „Флуидност границе отвореног јавног простора“, *Рођење у музици New Born Art*, Књига III (Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, 2019) 379–390.

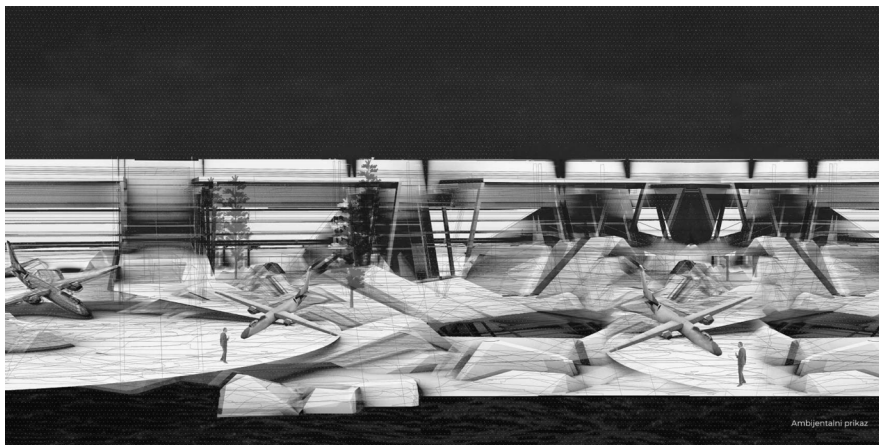
89 *Ibid.*

90 Juhani Pallasmaa, *The Eyes of the Skin – Architecture and the Senses* (Chichester: John Wiley & Sons, 2012), 19.

91 *Ibid.*

Прва категорија _ Душан Китановић „Музеј руине: Меморијални комплекс и афирмација руинираних простора индустријске зоне Дорћола“

Прва категорија _ Андреа Зобец Уграђено време – Антимеморијал разарања Београда

Друга категорија _ Бранко Гулан „Нуреглиноид – санаторијум друштвене летаргије“

Прва категорија, која се тиче атмосфера прошлости у дипломским пројектима обухвата оне који реферишу на дух места некадашње Прве индустријске зоне Београда, на слојеве и трагове прошлости које она чува и објекте који су је чинили. Атмосфере сећања су пројектоване тако да кроз визуелни наратив и инструментализацију идеја о прошлости, како самом графичком презентацијом пројекта тако и, пре свега, поставком пројектантског концепта афирмишу прошлост у садашњем тренутку и препознате квалитете и вредности руинираних стања. На тај начин, атмосфере прошлости у феноменолошко-естетским перспективама одликује изражена активација чулности у простору. Бројне су теорије естетике које се баве темама сублимног, узвишеног и лепог, а истовремено мистериозног, које појачава емоционалну реакцију и доживљај вредности простора или објекта.⁹² Феноменолошке теорије у архитектури у односу на задате квалитете дају другачија тумачења, којима се напуштени простори и објекти тумаче као другачији и хетеротопични. Хетеротопије су, према Мишелу Фукоу, она места која могу да обухвате и обједине оне елементе и вредности који су наизглед неспојиви.⁹³ Тако су специфичне атмосфере у дипломским пројектима током година биле повезане са програмима хибридних и типолошки иновативних музеја, меморијала, галерија, сакралних објеката и сл.

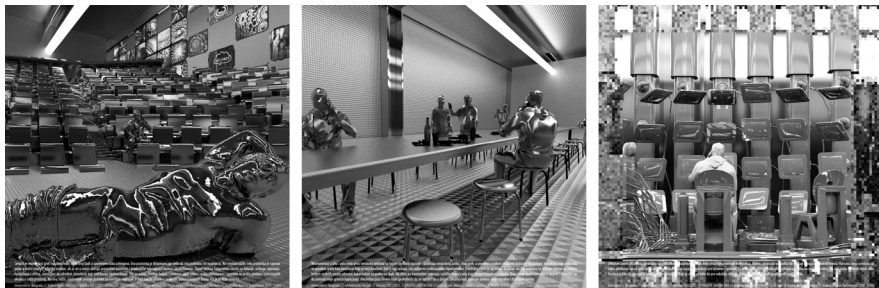
Друга категорија сетиче атмосфера садашњости, подчиме подразумевамо аутентичне пројектантске одлуке којима се кроз новопроектване архитектонске атмосфере унапређују постојећи доживљаји простора локације или унапређују атмосфере конвенционално везане за актуелне типологије у архитектури. На тај начин се пројектовањем специфичне архитектонске атмосфере унапређују доживљајни квалитети у становању, пословању, рекреацији, спорту, туризму и сл., кроз специфичну хибридноћ садржаја, форми и амбијенталних вредности. Такође, ова категорија атмосфера даје и феноменолошко-естетску перспективу којом се у истраживачким пројектима развијају нови потенцијали доживљаја у односу актуелног стања контекста и нових функционалних потреба.

⁹² Edmund Burke, *A Philosophical Inquiry into the origin of our ideas of The Sublime and Beautiful* (London: R. and J. Dodsley, 1757).

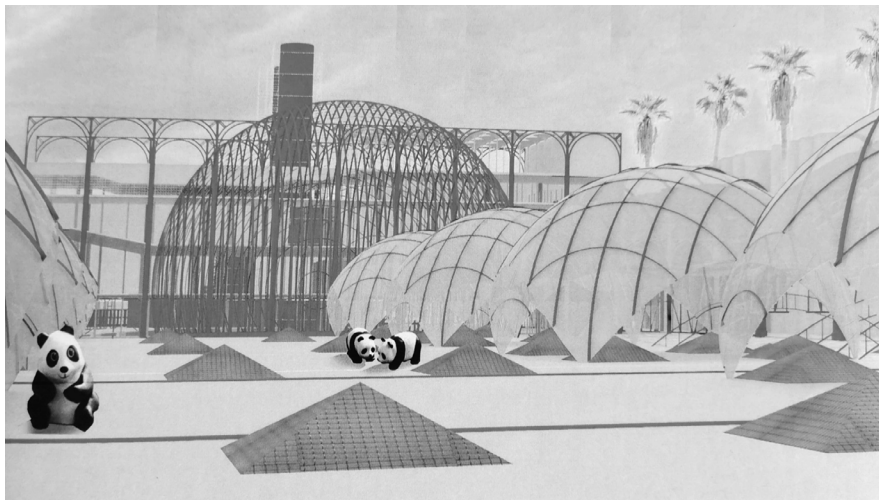
⁹³ Michael Foucault, „Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias“, *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory* (NYC: Routledge, 1984).

Друга категорија _ Ања Поповић „Постиндустријски биотоп: Инсектаријум као чвориште зелене инфраструктуре“

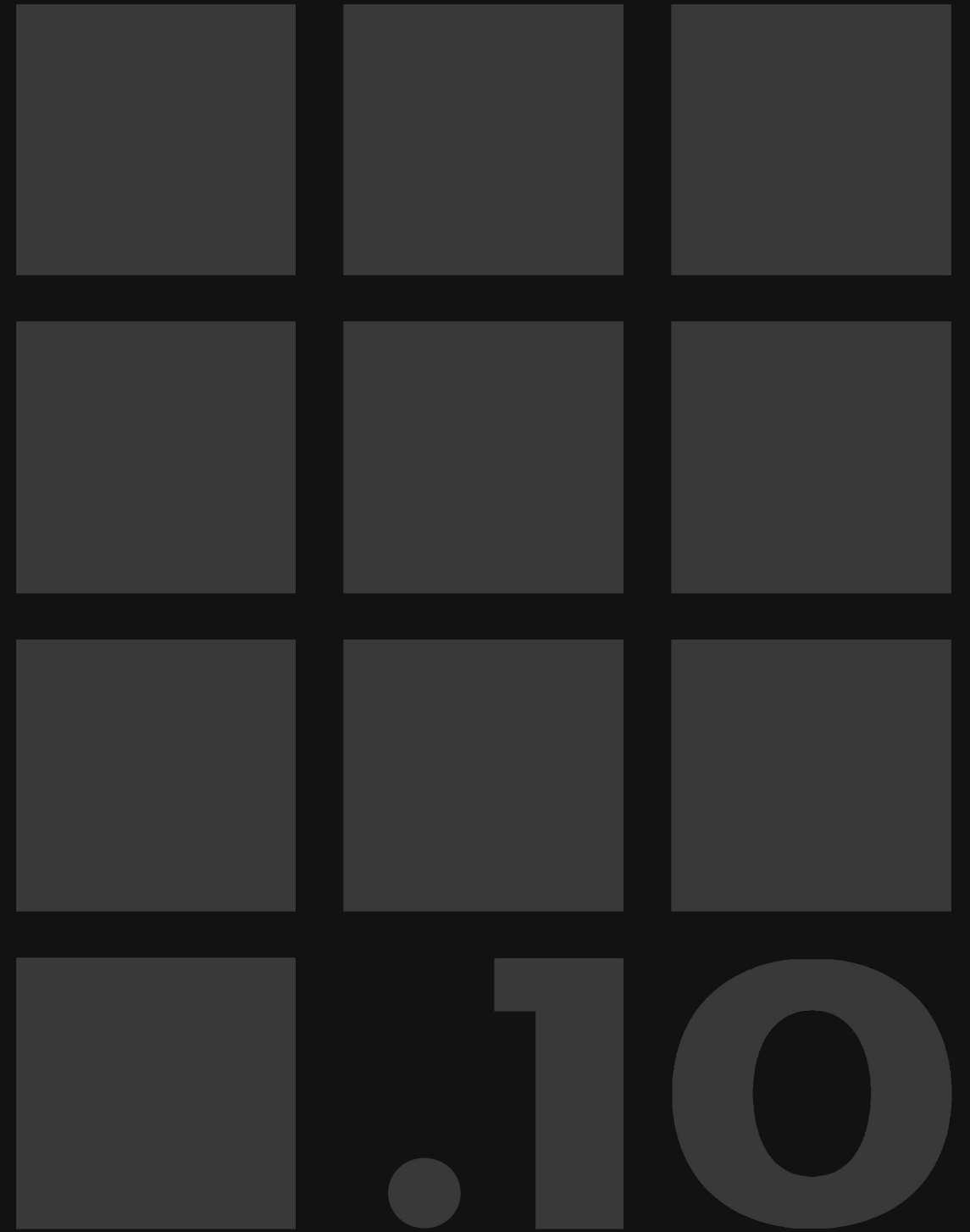
Трећа категорија _ Наталија Радовановић „Постиндустрија постзабаве – ентертејмент арена 21. века“

Трећа категорија _ Лука Китановић „Индустрија забаве – интерпретација ризорта у постиндустријским зонама“

Трећа категорија, атмосфере будућности, представља пројекте који се могу тумачити утопијама или дистопијама ближе или даље будућности. Овакви пројектантски концепти базирају се на израженом технолошком, футуристичком нарративу, како у монтираном амбијенту и графичкој и ликовној презентацији, тако и у самој архитектури. Дипломски радови које смо сврстали у ову категорију базирају се углавном на осмишљеним, потенцијалним сценаријима, више или мање апокалиптичног карактера, у које се новопроектвано уклапа или од којих се новопроектваним штити. Атмосфере ближе или даље будућности су тако динамичног, изражајног, живописног карактера у визуелном нарративу, како би постигле одговарајућу убедљивост и чулну ангажованост у причи коју пројекат прича или предвиђа.

10.10

10.10

Десетогодишње бављење предметном локацијом до сада је показало непоновљиве и аутентичне истраживачке и пројектантске теме, које су сваке године доносиле нове и иновативне приступе у решавању архитектонско-урбанистичких питања. Актуелност теме *Производња града: Постиндустријске фазе подручја између Дунавске улице и Дунава у Београду* огледа се у континуитету различитих, студентских решења, пројектантских концепата и истраживачких архитектонских питања, чиме се кроз диверзитет разумевања просторних потенцијала овог подручја тема сваке године додатно надграђује и развија.

Нови градски феномени и све интензивнија динамика београдске свакодневице, која се јавља и као последица глобалних тенденција, урбани контекст трансформишу у дисперзно поље различитих просторних ефеката где дематеријализација вредности простора и хиперпродукција комерцијалних, инстант информација отвара нова питања перципирања, разумевања, истраживања и стварања архитектуре. Архитектура, као саставни елемент друштвено-просторног система, често подлеже негативним аспектима комерцијализације и конзумације који доприносе хиперпродукцији просторних искуства брзином којом се архитектонски програм мења и пре него што успе да оствари свој пуни потенцијал. Убрзање интеракција и брзих комуникација преобликује савремене просторне идентитете и изискује потребе за осавремењавањем архитектонских програма и преиспитивањем постојећих типолошких одредница у наслеђеним историјским контекстима. На тај начин се проблематизује позиција и очување градског индустријског наслеђа и његов однос према новим начинима просторних апропријација, што је било једно од основних истраживачких питања у раду са студентима на тему овог подручја током протеклих година.

Десетогодишње искуство у раду на овој теми је показало да истраживање и разумевање просторних потенцијала ове зоне београдског приобаља изнова резултира актуелним индивидуалним темама којима студенти приступају третману одређеног, одабраног дела овог подручја или појединачним, напуштеним објектима некадашње индустрије. Односом теоријских истраживања у архитектури и њиховим превођењем у пројектни задатак, бављење темом *постфазе некадашње индустријске зоне на Студију* је током година увек изнова надлазило пуке савремене утилизације затеченог простора, реконструкције или ревитализације индустријског наслеђа, и предметну локацију је позиционирало високо у домен савремених културних, филозофских, технолошких, естетских оквира савремене архитектуре, а неретко и архитектуре будућности.

На тај начин, директно истраживачко, теоријско-практично искуство које смо током десет година бављења овом темом сакупили, показује да се актуелност теме и просторног обухвата сваке године реактуелизује и освежава.

Иако је диверзитет идеја, концепата, тема истраживања и пројеката кроз протеклих десет година рада на теми *Производња града: постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и дунавског приобаља у Београду* могуће вишеслојно анализирати и презентовати, у складу са специфичношћу и аутентичношћу сваког решења, досадашњи рад смо сумирали у три основне групације. Кроз три основне групе обухватили смо три основна нивоа архитектонског, пројектантског стваралаштва, односно нове начине промишљања архитектуре кроз *функцију, форму и просторно искуство*, у оквиру девет основних, препознатих тематских целина.

Прва група резултата се односи на *хибридност типологија и програма*, где разматрамо нове начине интерпретирања архитектонске функције у контекстуализацији теме постиндустријске фазе дате локације. Савремене архитектонско-пројектантске тенденције, архитектонска теорија и пракса, показују све израженији губитак типолошких оквира и принципа, па се хибридност програма током године показала као најдоминантнија карактеристика промишљања и решавања архитектонске функције. Исход анализе је савремено тумачење архитектонских типологија као некадашњих конвенција и модела просторне организације које се трансформишу у складу са променама друштвених образаца функционисања у савременом граду и новим животним динамикама.

Друга група резултата обухвата *обликовно-структурне тенденције*, које се односе на промишљање архитектонско-урбанистичких структура блиске будућности датог контекста и развоја архитектуре Београда уопштено. Ова групација резултата се дели на две основне категорије које се појављују кроз године, а то су: *Умрежени системи*, отвореног типа и *Изоловани системи*, затвореног типа. У овој групи резултата разматрали смо архитектонско обликовање, основне препознате принципе формирања архитектонских и архитектонско-урбанистичких решења, кроз која се у физичком смислу контекстуализује тема постиндустријске фазе предметне зоне интервенције. Под системима подразумевамо комплексне урбанистичко-архитектонске структуре које интегришу нове обликовне тенденције и промишљања у архитектури.

Трећа група резултата у протеклих десет година обухвата интерпретације нових културних и естетских вредности урбаног простора, где су препознати пројектантски правци који операционализују савремене феноменолошко-естетске перспективе *новог просторног искуства*. Студентска теоријска истраживања и њихове практичне интерпретације

резултирали су имплементацијама савремених друштвено-просторних вредности у архитектонско пројектовање, чиме се кроз креативни процес пројектују специфичне просторне атмосфере и идентитети. На тај начин смо кроз перцептивни домен и визуелизације потенцијалног, будућег карактера архитектонског простора разматрали ликовне и естетске аспекте архитектуре у постфази предметног подручја.

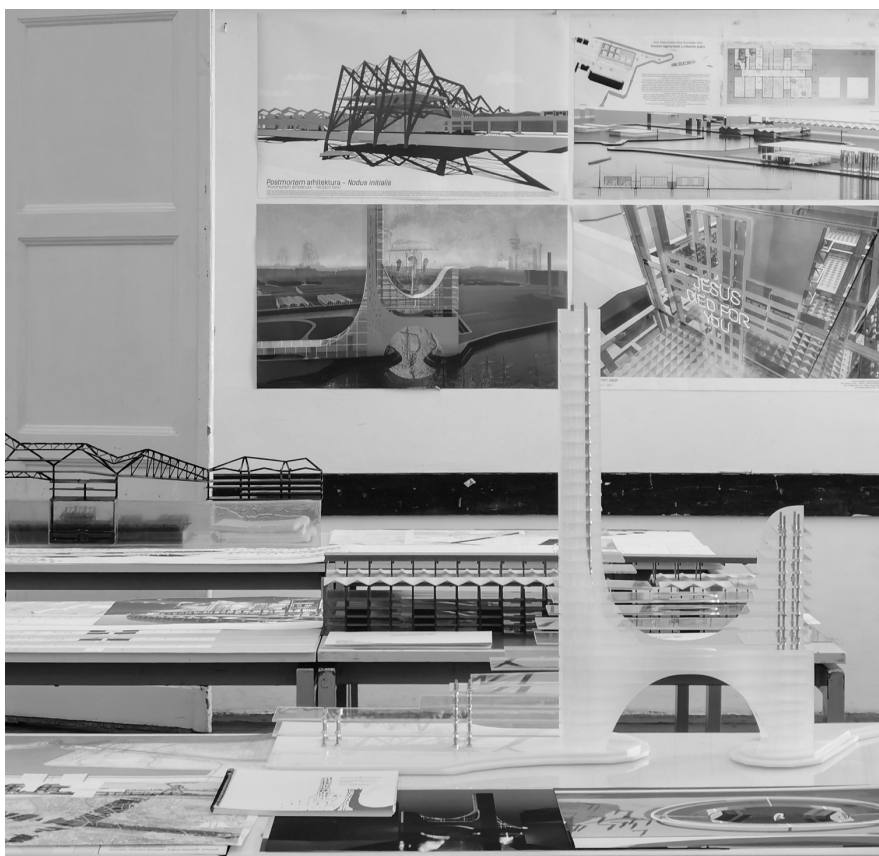
Деценијско обрађивање теме *Производња града: Постиндустријска фаза подручја између Дунавске улице и дунавског приобаља* пружило је свеобухватни истраживачко-пројектантски увид у могућности трансформације ове зоне Београда на основу мноштво иновативних идеја које су преточене у веома успешне архитектонско-урбанистичке концепте. Евидентно је да просторни обухват, првобитно од „25. маја“ до *марине Дорћол*, који је пратило и проширење до *Панчевачког моста*, за студенте представља веома инспиративно поље за испитивање потенцијала развоја, имајући у виду да се ни у једној генерацији није поновио исти истраживачки приступ. Свака генерација, тежиште је постављала на тенденцијама развоја архитектонске струке, као и на културолошком развоју друштва и његових рефлексивних на простор у датом тренутку. Са напретком студентских истраживања и отварања нових („свежих“) тема, развијала се методологија рада у менторском студију. Како су се смењивале истраживачке позиције, тако су се отварале и нове дискусије студената са менторском комисијом и сарадницима који су били ангажовани у процесу рада. Формирање индивидуалних ставова студената, производ су метода одвијања настави које су допринеле унапређењу приступа сагледавања задатог просторног оквира, али и концептуализације намера интервенције. Проблематизација савременог тренутка и тенденција развоја архитектонске мисли иницијатори су жеља студената да обрађују актуелне теме, што је тим који је радио са њима веома успешно прихватио и водио их ка препознавању вредности и мана шире локације, а затим трасирао њихов пут ка пројектантским решењима која су иновативна, провокативна и високо квалитетна. Менторска комисија је сваке школске године долазила до истог закључка – да су архитектонско-урбанистички концепти иновативни. Овај закључак говори о набоју идеја код студената и успешности тима који их је водио кроз процес истраживања са великом жељом да подржи експерименталне приступе младих архитеката.

Првобитно су железничка пруга и, нарочито, железничка лира представљале истовремено инспирацију и ограничење. Међутим, појавом пројекта *Линијског парка* којим је практично укинута железница, промениле су се и околности поимања задатог подручја. Студенти су у овом периоду охрабривани да преиспитују понуђено решење кроз

поменути пројекат и да уз критички осврт успоставе иновативни став на тему *Производње града*. С једне стране, овај истраживачки корак у конципирању појединачних ставова водио је усложњавању аспеката испитивања ширег просторног обухвата. С друге стране, ширењем истраживачке призме, студенти су сагледавали могућности интервенције на сегментима задатог потеза који им је пружао најинспиративнији оквир за остваривање појединачних афинитета на путу према финалном пројекту – архитектури која настаје у постојећем, али и будућем контексту. Иако је савремено доба донело и нови слој архитектонско-урбанистичких предлога унапређења приобаља Београда, бивши железнички колосеци, као саставни део некадашње луке, и даље су представљали инспирацију студентима у разрешавању токова на широј локацији и представљали окосницу у концептуализацији пројектантских решења. Кроз истраживачки рад, студенти су у великом броју препознали вредности индустријског наслеђа и своје концепте усмерили ка очувању сећања на некадашње окружење, успешно се ослањајући у својим пројектима на постојећи просторни контекст.

Истраживање у оквиру пројекта, поред аналитичких архитектонских цртежа подразумевало је и експериментална испитивања потенцијала трансформације подручја кроз просторне моделе, како физичке (макете), тако и дигиталне (3Д-моделе). Појавом пандемије *COVID-19* и увођењем онлајн наставе, жеља студената за истраживањем, иновативношћу и разради идеја кроз архитектонско-урбанистички пројекат није опала. У несвакидашњим (екстремним) околностима изолације, истраживачки рад на мастер завршном пројекту за велики број студената представљао је природни одбрамбени механизам. Промена устаљених начина комуникације довела је и до трансформације у истраживачком поступку, стога је у овом периоду приметан недостатак радне макете као пројектантског алата у фази концептуализације намере интервенције. Нажалост, овај тренд се наставља и након пандемијских ограничења. Међутим, без обзира на недостатак макете као средства за испитивање контекстуализације идеја, резултати студената су изузетни. 3Д-моделовање и дигитални просторни модели узели су примат у процесу истраживања, али и у презентовању пројектата, иако макета представља и даље општеприхваћени метод изражавања, у студентским радовима јавља се све више као финални резултат у фази презентовања завршних мастер радова.

Увођењем *Тематског истраживања* у наставни процес новом националном акредитацијом *Архитектонског факултета* 2021. године, примећено је побољшање у тематизацији и концептуализацији студентских пројекта. По својој концепцији, као што је и дефинисано у *Књизи предмета Мастер академских студија Архитектура и Курикулумом предмета* – тематско истраживање представља самостални рад који подразумева

финални елаборати генерације 2021/2022_архива аутора

одбрана генерације 2021/2022_архива аутора

истраживање контекста и обраду свих специфичних аспеката задатка, успостављање програмске структуре и тезе пројекта, јасно дефинисање пројектног задатка и теме пројекта на основу којих се може приступити изради тезе уз увид у савремене тенденције у архитектури, као и критички однос према локалном окружењу и контексту уопште. Почетак истраживачког поступка одвија се кроз Тематско истраживање у јесењем семестру пре завршетка мастер студија, што је допринело продужавању периода разматрања околности у којима се пројекат развија. Самим тим, резултат рада студената је сложенији, док су финални пројекти зрелији – теоријски и тематски утемељенији.

Основни циљ ове монографије је да се документује изузетан истраживачки рад који су студенти у сарадњи са менторским тимом остварили на теми која испитује вредности прошлости у савременом тренутку за будућа времена. Десетогодишњи рад на предметној локацији, са више од осамдесет студената, може се сматрати стручним доприносом у испитивању потенцијала развоја веома инспиративне, а истовремено захтевног подручја београдског приобаља. Кроз деценијско истраживање, поштовање сећања на претходни контекст индустријске зоне града, уз фокусирање на актуелне теме у датом тренутку, осветлило је ставове архитектонске струке према тежњама развоја Београда. Обрађиване теме проблематизовале су савремене трансформације града и дале критички осврт на инвеститорску изградњу. Будуће генерације својим истраживањима допринеће успостављању стваралачких позиција провоцираних новим токовима развоја друштва.

_Студентска сведочанства

_Студентска сведочанства

- Студио сам одабрала због квалитетног процеса едукације са којим сам била упозната и на претходним предметима код професора Фотирића. За мене је посебна вредност тог процеса била интеграција имагинације и реализације тих идеја у облик архитектуре. Такође, сама тема ми је била привлачна због локације и њених потенцијала и неопходности налажења архитектонски решења за тај простор града. Драго ми је да смо имали прилику да се бавимо обимним истраживањем литературе која је после водила у концепт, формирање идеје и, на крају, у архитектуру. Током рада на мастер тези изузетно је помогло усмеравање наставника на кључне ствари у истраживању, јер се тиме пронашао фокус и сама тема рада. Наравно, оно што је такође незаборавно јесте атмосфера у кабинету, која је била више него пријатна, стимулишућа, радосна и младалачка :) Знам да су и друге колеге биле јако загрејане за своје пројекте, па је то додатно улепшавало целу атмосферу и давало мотив да произведемо најбоље што можемо.

Борислава Иванковић, 2015/16

- Било је задовољство бити део ове групе дипломаца. Фота и Бојана су били веома стрпљиви са нама и имао сам осећај да нас заиста слушају. Њихови коментари се међусобно разликују, али допуњују, тако да смо могли да доносимо смислене и функционалне одлуке за наше пројекте. Издвојио бих и атмосферу на консултацијама, сви смо заједно учествовали у дискусијама вежбајући критичко размишљање и презентационе вештине. Овај начин рада је много помогао у одбрани пројеката, и уопште у њиховом побољшању. Такође, цео програм је био одлично осмишљен, од почетка су искомуницирани сви рокови, тачно смо знали шта да очекујемо. Иако је било стресно, радо бих прошао кроз цео процес поново, с обзиром на одличне резултате које су све колеге имале на крају.

Денис Турановић, 2015/16

- Са вашег студија највише памтим пријатну и пријатељску атмосферу. Увек сте имали одличан пример, било пројекат или литературу, који би помогао у разради пројекта. Волела сам што увек рационално приступате свим пројектима, али никада не спутавате њихову креативност.

Јелена Стојић, 2015/16

- Студио сам одабрао пре свега због, и више него позитивног, претходног искуства које сам понео из Вашег кабинета. Сматрам да су сарадња и разумевање речи адекватне и сасвим довољне за опис односа који се успоставља током трајања студио пројекта. У мом сећању остаје утисак одмерености, непосредности и пре свега добре воље оба ментора да пажљиво и предано приступе свакој од идеја и да сваком студенту буду од помоћи у проналажењу циља и одржавању равнотеже на путу ка том циљу. Стога, могу да кажем да су професор Фотирић и Бојана драги сапутници из једног занимљивог периода мог живота.

Петар Јечменица, 2015/16

- Жеља да дипломирам у студију код професора Фотирића настала је већ после прве сарадње на неком од ранијих студија. Мој избор је определило очекивање да ћу у оквиру крајњег циља, поред слободе у истраживачком раду и изражавању, имати велику подршку, како од професора Фотирића, тако и од асистенткиње Бојане. Све је резултирало континуираном сарадњом, квалитетним и сврсисходним саветима, конструктивним и креативним евалуацијама, праћено педагошким и људском подршком, као и низом лепих тренутака. Дипломски рад у овом студију, сарадња са фантастичним и креативним тимом, је незаборавно искуство испуњено лепим успоменама као успешна завршница мастер студија.

Анастасија Симовић, 2016/17

- Дипломски студио сам изабрао на основу претходног семестра у коме сам доста научио, забавио се, истраживао, радио и предлагао све што сам пожелео, а било је у оквиру теме пројекта. Фота и Бојана су супер дуо. У овом студију су забава и наука загарантоване!

Душан Мунђан, 2016/17

- За студио професора Фотирића у завршном семестру мастера, одучио сам се још годину раније, захваљујући изузетним утисцима и сарадњом на студију МО2. Изузетна радна етика, бескомпромисна пожртвованост, чистота и рационалност архитектонске мисли коју професор негује су свакако пресудни критеријуми због којих је доношење ове одлуке било врло лако и без предомишљања. Такође сјајна атмосфера и подршка коју су пружале колеге са класе биле су невероватан покретач и мотивација за стварање. То је дефинитивно најинспиративније окружење којем сам присуствовао и у којем сам учествовао током читавог студирања. Морам признати да тема завршног студија није била примарни критеријум за одабир студија, али се кроз семестар показала подједнако важном. Сама локације је за мене до тада била потпуна непознаница, иако сам у Београду до тог тренутка провео шест година. Целокупан постиндустријски предео Дунавске улице је тренутну потпуно одсечен и неупућен на остатак града, са само неколико интересних тачака које су активирани и у употреби. Међутим, упознавањем са локацијом, обилажењем и разоткривањем историјских слојева открива се изузетан потенцијал овог дела Београда који је засигурно највећи неискоришћени ресурс престонице. Сама тема је оставила широко поље за истраживање и формирање различитих теза и програма, у складу са нашим личним интересовањима, па су стога и наши пројекти на самом крају били потпуно јединствени и различити један од другог. Колико је и сам одабир ове теме „Дунавска улица“ плодноносан, говори и чињеница да су бројне генерације студената разрађивале исту тему, а увек долазиле до нових и свежих одговора. У мом случају, читав постиндустријски пејзаж који је затечен на локацији навео ме е на промишљање и налажење начина како би се читав простор могао активирати, а поједини објекти невероватне архитектонске вредности обновити и адаптирати савременим и неочекиваним програмским решењима. Артикулисање моје тезе и пројекта у оквирима који су задати темом је било врло изазовно и динамично, али мислим да је на крају изнедрило доста корисних сазнања и закључака. На самом крају, сумирајући цео процес и рад током тог завршног семестра, извукао сам много поука, произвео пројекат и тезу на које сам врло поносан и добио једно незаборавно животно искуство, које свакако сматрам круном целокупног студирања.

Бојан Ћировић, 2020/21

- Производња града: Постиндустријска фаза Дунавске улице био је назив теме студија код професора Небојше Фотирића и уједно тема мог последњег студија током школовања на Архитектонском факултету. Истина је да ме није она купила да изаберам управо ову салу, већ искуство стечено током прве године мастер академских студија, где се на тадашњем предмету код истог професора створила до тад непоновљива енергија, која је као резултат изнедрила невероватне пројекте и нова пријатељства. Такву енергију сам очекивала поново на завршној години, а добила сам је у још израженијем облику, о чему најбоље сведоче бројне номинације које су радови касније освојили. Први сусрет са самом темом био је недовољно инспиративан, вероватно због мањка знања о њеној свестраности. Под свестраношћу подразумевам широк асортиман опција које је она понудила и пружила сваком од студената понаособ. Након првог обиласка предметне локације и подизања свести о постојању оволике неприступачне и напуштене зоне у самом центру главног града, почињем да схватам њену савременост и огромну важност за даљи развој Београда. Локација индустријске зоне Дунавске улице чува велику базу индустријских објеката, од којих се неки издвајају својом културном и архитектонском вредношћу, те је њихово присуство додатно иницирало потребу за проналажењем решења уређења овог дела града и дало импулс свима нама за стварање нечег невиђеног. Даљом анализом, заједничким дискусијама и константним радом са професором и асистентом, постављам темељ својој мастер тези питањем: „Да ли су оживљени индустријског наслеђа, који су остали да представљају град само као напуштене зоне, вредни новог оживљавања и реафирмације?“, које ме је касније пратило током целокупног процеса пројектовања. Уједно ово питање је постало и циљ пројекта биотехнолошког центра, који је тежио да пружи одговоре на нове потребе постиндустријског друштва, али и да сачува однос према постојећем наслеђу и на тај начин да смисао оживљавању овог простора. Иако су услови онлајн наставе у којима смо радили били на прву лопту ризикантни и чинили нас скептичним, временом се испоставило да то није имало никаквог утицаја. Сматрам да смо заједничким радом доказали тврдњу да за онога ко жели да ради и ствара, околности немају битну улогу, већ само жеља. Тог семестра дисали смо архитектуру и живели као једна велика породица, која се несебично трудила да извуче најбоље из сваког појединца. Управо то је била наша тајна за успешан завршетак и задовољство које смо сви осетили на крају целокупног процеса рада.

Милица Симић, 2020/21

- Изабрати студио код професора Фотирића за завршни мастер рад било је лако. С обзиром на то да сам студије започела код асистенткиње Бојане Јерковић Бабовић, знала сам да ћу на мастеру морати да одем и код професора Фотирића. Како је мастер започео прелепим студиом, желела сам да на исти начин и завршим. Иако сам имала прилику да се сретнем раније са локацијом Доњи Дорћол, Дунавска улица, знала сам да због њеног положаја у односу на град и индустријског наслеђа има простора за много нових идеја и архитектонских решења. Део локације који је мени био најзанимљивији је непосредно окружење Марине Дорћол и приближавање града реци, па тако долазим до теме Дорћолског центра за хедонизам. Главне ствари које су мене покретале јесу пре свега енергија у сали која је била невероватна (иста она са студија М01) и посвећеност професора и асистента. Увек ту да помогну и усмере у правом правцу како бисмо сами дошли до што бољих решења. Темпо рада је такође био значајан, јер самим тим што смо знали да морамо да испоштујемо све рокове нисмо могли да одуговлачимо са доношењем неких важних одлука за пројекат, а на крају семестра нам је опет остало довољно времена да све то лепо упакујемо.

Митра Васиљевић, 2020/21

- Одлука да на мастер завршни рад одем у салу код проф. Фотирића је дошла након врло кратког промишљања, услед познавања начина рада са професором и енергије у сали коју сам доживео на првом студију на мастер студијама. Иако ми на први поглед предметна локација студија није била претерано инспиративна, врло брзо бивам разуверен, након првог обиласка, где сагледавам на које је све начине могуће адекватно одговорити на десетогодишњу тему *Производња града – Постиндустријска фаза Дунавске улице*, тему која и даље нуди толико различитих могућих одговора и постаје све актуелнија. Главна карактеристика локације – њен својствен карактер, скоро ни по чему сличан остатку града, као и позиција локације на обали европске реке Дунава, а у близини ужег центра града, намећу питање њене реартикулације која треба да одговори на потребе савременог друштва, али и задовољи нова технолошка достигнућа у архитектури 21. века. Проучавањем локације кроз различите аспекте, адекватно сам усмерен и охрабрен да наставим са истраживањем теме која ми је била најинтригантнија – Реертикулација железничких транзитних токова и формирање аутентичног идентитета овог дела дунавског приобаља који ће створити нову препознатљиву постиндустријску слику града. Сматрам да сам на студију код проф. Фотирића дошао до запажених резултата због:

1. невиђене енергије у сали (коју сам два пута доживео и за коју су, поред професора, оба пута били заслужни и асистенти, али и сви студенти) ;
2. правовременог и планског усмеравања од професора и асистента на које аспекте пројекта се у датом тренутку треба осврнути;
3. одговарајућег темпа (ужурбанијег него у већини сала) који дозвољава (али и условљава, што је у овом случају похвално) да се континуално током целог семестра промишља о пројекту и ради на његовој разради, што на крају семестра омогућава смирену завршницу, без притиска и са добрим резултатима.

Изгледа да професорова чувена изрека (додуше и назив наше студентске групе на Фејсбуку): „Не бих да паничим, али...” уноси таман довољно панике код студената да на крају семестра не дозволе себи ништа мање квалитетан пројекат од оног на који ће заиста остати поносни.

Вид Савић, 2020/21

_О ауторима

Небојша Фотирић (1969), дипломирао је на Архитектонском факултету у Београду (1995). Ангажовање у раду у настави на истом факултету започиње (1996) на Катедри за архитектонско и урбанистичко пројектовање, док је тренутно у звању ванредног професора на Департману за архитектуру и функцији продекана за наставу и студентска питања на Универзитету у Београду - Архитектонском факултету.

Паралелно са педагошким, бави се и стручно–уметничким радом у оквиру СТУ.ДИА д.о.о. (од 2003, оснивач са И. Рајковићем). Аутор је великог броја архитектонско-урбанистичких пројеката, у које спада неколико десетина изведених објеката и реконструкција, као и готово 300 реализованих ентеријера и простора за излагање у земљи и иностранству. Добитник је награда и признања на међународним и домаћим архитектонско–урбанистичким конкурсима, као и награда на међународним смотрема архитектуре и урбанизма на којима редовно излаже. Објекат Air and Space Museum (Пекинг, Кина) је награђен Повешом Удружења архитеката Србије за изведено дело наших архитеката које је реализовано у иностранству за 2015. годину (Аутори: Б. Хетзел, Н. Фотирић и И. Рајковић). Пројекат Masterplan Beijing futura city (Пекинг, Кина) је награђен првом наградом у категорији Урбанистички пројекти и реализације (2012) на 22. Салону урбанизма у Нишу (аутори: Б. Хетзел, Н. Фотирић и И. Рајковић).

Аутор је и писаних дела. Своје радове објављује како у стручним публикацијама и периодици, тако и у научним часописима и на међународним скуповима. Један је од аутора стручне монографије 10 (2009, са И. Рајковићем). Свој допринос развоју уметничко-научне области архитектуре остварио је и кроз чланства у струковним организацијама, као и чланством у управном одбору Друштва архитеката Београда и савета Универзитета у Београду - Архитектонског факултета.

Др Бојана Јерковић Бабовић рођена је у Београду 1990. године у ком живи и ради. Завршила је Основне академске студије (2012) и Мастер академске студије – Архитектура (2014) на Универзитету у Београду – Архитектонском факултету. Добитник је годишње награде „Милорад Мацура“ за најбољи мастер рад у 2014. години коју додељује Институт за архитектуру и урбанизам Србије. Награђени Мастер пројекат Форма успорава ток је номинован и од стране Универзитета у Београду- Архитектонског факултета за награду Краљевског института британских архитеката – RIBA President’s Medals Awards и изабран у ужу селекцију – 100 најбољих Мастер пројеката на свету за 2014. годину. 2014. године уписује Докторске академске студије, које завршава са просечном оценом 9.9. 2022. године је одбранила Докторску дисертацију Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века на Универзитету у Београду – Архитектонском Факултету и стекла звање доктора наука – Архитектура и урбанизам. Добитник је годишње награде „Милорад Мацура“ за најбољу докторску дисертацију у области Архитектуре и урбанизма за 2022. годину, од стране Института за архитектуру и урбанизам Србије.

Државни стручни испит је положила 2018. године. Члан је Друштва архитеката Београда (ДАБ) и Друштва за естетику архитектуре и визуелних уметности Србије (ДЕАВУС) и Међународне Асоцијације за Естетику (ИАА). Као аутор је излагала своје пројекте на многобројним националним и међународним изложбама у области дизајна, архитектуре и урбанизма, на којима је и добитник више признања. Самостално развија стручно-уметничку праксу у области архитектонског пројектовања и дизајна ентеријера. Између осталих признања, добитник је прве награде на конкурс Центра за промоцију науке за пројекат интерактивних експоната у научним парковима Србије. Свој научно-истраживачки рад активно представља на научним скуповима и аутор је многобројних објављених научних радова у међународним научним публикацијама. У својству научног истраживача од 2018. године је ангажована на научно-истраживачким пројектима и у истраживачким лабораторијама на Архитектонском факултету. Ангажована је у настави на Департману за архитектуру на Универзитету у Београду – Архитектонском факултету од 2013. године у својству демонстратора, сарадника у настави, а у звању асистента за област Архитектонско пројектовање и савремена архитектура изабрана је 2015. године.

Уз наведено, најпоноснија је на то што је вољена мајка и супруга.

_ About the authors

Nebojša Fotirić (1969) graduated from the Faculty of Architecture in Belgrade (1995). He started working as a lecturer at the same faculty (1996) at the Department for Architectural and Urbanistic Design, and he currently holds the position of an Associate Professor at the Department of Architecture and fills the role of a Vice Dean for Education and Student Affairs at the University of Belgrade – Faculty of Architecture.

In addition to his pedagogical work, he also participates in professional and artistic projects with STU.DIO Ltd (co-founder with I. Rajković since 2003). He is the author of numerous architectural and urbanistic projects, including several dozen built objects and reconstructions, as well as almost 300 realised interior and exhibition spaces locally and abroad. He has won many prizes and awards at international and local architectural and urbanistic competitions, as well as awards at international exhibitions of architecture and urbanism where he regularly participates. In 2015 his building Air and Space Museum (Beijing, China) was awarded a certificate by the Union of Architects of Serbia as a structure by a local architect realised abroad (authors: B. Hetzel, N. Fotirić, and I. Rajković). The project of Masterplan Beijing Futura City (Beijing, China) was awarded the first prize for the category of Urban Projects and Realisations (2012) at the 22nd Urban Planning Exhibition in Niš (authors: B. Hetzel, N. Fotirić and I. Rajković).

He has also authored written publications. His papers are published in professional journals and magazines, as well as scientific journals and international conferences. He is a co-author of a specialist monograph 10 (2009, with I. Rajković). His contribution to the development of the artistic and scientific field of architecture is established through memberships in professional organisations, as well as being a board member of the Association of Belgrade Architects and the Council of the Faculty of Architecture - Belgrade University.

Dr Bojana Jerković-Babović was born (1990), lives and works in Belgrade. She graduated (2012) and completed her master studies (2014) at the University of Belgrade – Faculty of Architecture. In 2014 she was awarded the Annual Milorad Macura Award for the Best Master's Thesis by the Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia. Her awarded master's thesis *The Form Decelerates the Flow* was nominated by the University of Belgrade – Faculty of Architecture for the Royal Institute of British Architects (RIBA) President's Medal Award and was shortlisted among the world's 100 best master projects for 2014. In 2014 she enrolled in PhD studies that she completed with a 9.9 average mark. In 2022 she defended her doctoral dissertation *The Instrumentalisation of the Phenomenon of Fluidity in the XXI Century Architecture* at the University of Belgrade – Faculty of Architecture earning the title - PhD in Architecture and Urbanism. In 2022 the Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia awarded her with the Annual Milorad Macura Award for the Best Doctoral Dissertation in the field of Architecture and Urbanism.

In 2018 she passed the state licensing exam. She is a member of the Association of Belgrade Architects (DAB), Serbian Association for Aesthetics in Architecture and Visual Arts (DEAVUS) and International Association for Aesthetics (IAA). Her author works were exhibited at numerous national and international design, architecture and urban planning exhibitions, where she received acclaim. She independently pursues a professional and artistic career in the field of architectural and interior design. In addition to her other recognitions, she won the first prize at the competition organised by the Center for the Promotion of Science for a project regarding interactive exhibits in science parks in Serbia. Her scientific research is actively represented in science conferences and she is the author of numerous scientific papers published in international scientific publications. Since 2018 she has been participating as a research scientist in scientific research projects and research laboratories at the Faculty for Architecture. Since 2013 she has been engaged in teaching at the Department for Architecture, University of Belgrade – Faculty for Architecture, first as a Demonstrator, and since 2015 as a Teaching Assistant in the field of Architectural Design and Contemporary Architecture.

More than anything, she is proud to be a beloved mother and wife.

_Списак студената**• Генерација 2014/2015***Производња града: Постиндустријска фаза Дунавске улице***• Генерација 2012/2013***Пруга и град: Трансформација железничког коридора у нови градски пејзаж*

- М-2011/144 Аранђеловић Јелена
- М-2011/124 Пановић Милан
- М-2011/121 Билобрк Давид
- М-2011/105 Михајловић Јована
- М-2011/062 Андрић Милица
- М-2011/056 Мутавџић Милош
- М-2011/027 Јовановић Урош
- М-2011/006 Вуковић Немања
- М-2010/016 Миланов Сања
- М-2011/208 Бијелић Јелена

• Генерација 2013/2014*Паралелни токови: Обликовање коридора железнице у нови градски пејзаж*

- М-2012/175 Емилија Бјелић
- М-2012/167 Наташа Глигоров
- М-2012/164 Иван Радоњић
- М-2012/162 Мила Џаковић
- М-2012/054 Ана Шулкић
- М-2012/012 Бојана Јерковић
- М-2012/208 Павле Илијашевић
- М-2012/200 Стефан Обућина
- М-2012/182 Иван Ђорђевић

- М-2013/016 Милица Боровић
- М-2013/087 Саша Живков
- М-2013/088 Ана Пауновић
- М-2013/014 Анђелка Марковић
- М-2013/211 Немања Халиловић
- М-2013/239 Кристина Поткоњак
- М-2012/049 Александра Степановић
- М-2013/033 Миљана Милетић
- М-2013/023 Александар Павловић
- М-2013/141 Лука Кеџман

• Генерација 2015/2016*Производња града: Постиндустријска фаза Дунавске улице*

- 2014/21032 Лука Китановић
- 2014/21045 Јелена Стојић
- 2014/21116 Денис Турановић
- 2014/21014 Душан Китановић
- 2014/21024 Петар Јечменица
- 2014/21053 Леона Мијић
- 2014/21115 Борислава Иванковић
- 2014/21114 Александра Пурић
- 2014/21044 Страхиња Петровић

Генерација 2016/2017*Производња града: Постиндустријска фаза Дунавске улице*

- 2015/21034 Ивана Марјановић
- 2015/21066 Софија Стјеља
- 2015/21051 Милан Остојић
- 2015/21124 Душан Мунћан
- 2015/21064 Драгана Добрисављевић
- 2015/21035 Анастасија Симовић
- 2015/21033 Ирена Николић

Генерација 2017/2018*Производња града: Постиндустријска фаза Дунавске улице*

- 2016/21036 Јована Михаиловић
- 2016/21145 Јелена Митрашиновић
- 2016/21119 Тина Урошевић
- 2016/21090 Јована Павловић
- 2016/21071 Мирко Милановић
- 2016/21066 Стеван Симовић
- 2016/21039 Јована Видаковић

Генерација 2018/2019*Производња града: Постиндустријска фаза Дунавске улице*

- 2017/21013 Јована Цвјетићанин
- 2017/21027 Анамарија Мрђановачки
- 2017/21092 Исидора Чалија
- 2017/21087 Катарина Пашић
- 2017/21083 Ања Урошевић

- 2017/21081 Мирјана Марић
- 2017/21038 Катарина Николић
- 2017/21036 Ана Цветић
- 2014/12003 Ненад Ђорђевић

Генерација 2019/2020*Производња града: Постиндустријска фаза Дунавске улице*

- 2018/21014 Ђурђа Ђукић
- 2018/21129 Марија Бошковић
- 2018/21106 Павле Николић
- 2018/21069 Бранко Гулан
- 2018/21066 Алекса Бекић
- 2018/21027 Марина Марковић
- 2017/21086 Андреа Зобец

Генерација 2020/2021*Производња града: Постиндустријска фаза Дунавске улице*

- 2019/21092 Милица Симић
- 2019/21008 Чарна Вуковић
- 2019/21089 Вид Савић
- 2019/21102 Бојан Ђировић
- 2015/12031 Лазар Обућина
- 2016/12053 Митра Васиљевић
- 2016/12033 Ања Поповић

Генерација 2021/2022*Производња града: Постиндустријска фаза Дунавске улице*

- 2020/21007 Реља Петровић
- 2019/21147 Станислава Тадић
- 2019/21091 Софија Михајловић
- 2020/21150 Никола Масловар
- 2020/21083 Наталија Радовановић
- 2020/21077 Милош Томић
- 2020/21012 Зорана Јовић

_ Номинације и награде**Милица Андрић**

- Номинација за: The RIBA President's Medals Student Awards 2014

Сања Миланов

- Номинација за: Награду Привредне коморе Београда за најбоље дипломске радове за 2012/13

Бојана Јерковић

- The RIBA President's Medals Student Awards 2014 - Пласман у ужи круг у 100 најбољих пројеката у свету за 2014. годину
- Годишња Награда „Милорад Мацура“ за најбољи Мастер рад у области архитектуре и урбанизма за 2014 у организацији ИАУС-а

Борислава Иванковић

- Номинација за: Young Talent Architecture Award - European Union prize for Contemporary Architecture Mies van der Rohe 2016

Драгана Добрисављевић

- Номинација за: Young Talent Architecture Award - European Union prize for Contemporary Architecture Mies van der Rohe 2017

Милан Остојић

- Номинација за: Награду Привредне коморе Београда за најбоље дипломске радове за 2016/17

Јована Михајловић

- Номинација за: Young Talent Architecture Award - European Union prize for Contemporary Architecture Mies van der Rohe

Анамарија Мрђановачки

Номинација за: Tamayouz International Award

Марина Марковић

- Номинација за: Young Talent Architecture Award - European Union prize for Contemporary Architecture Mies van der Rohe 2020

Ђурђа Ђукић

- Номинација за: Inspireli Awards 2020

Андреа Зобец

- Номинација за: Tamayouz International Award;
- Номинација за: Годишња Награда „Милорад Мацура“ за најбољи Мастер рад у области архитектуре и урбанизма за 2020. годину у организацији ИАУС-а

Вид Савић

- Номинација за: Young Talent Architecture Award - European Union prize for Contemporary Architecture Mies van der Rohe 2021
- Номинација за: Tamayouz International Award 2021 for Graduation Projects - Пласман у ужи круг у 100 најбољих пројеката за 2021. годину

Милица Симић

- Номинација за: Tamayouz International Award 2021 for Graduation Projects - Пласман у ужи круг у 20 најбољих пројеката за 2021. годину
- Номинација за: The RIBA President's Medals Student Awards 2021
- Номинација за: Годишња Награда „Милорад Мацура“ за најбољи Мастер рад у области архитектуре и урбанизма за 2021. годину у организацији ИАУС-а

Ања Поповић

- Номинација за: Tamayouz International Award 2021 for Graduation Projects-Пласман у ужи круг у 10 најбољих пројеката за 2021. годину/

Небојша Фотирић - Номинација за: Награду ментора Tamayouz International Award 2021 for Graduation Projects

_Списак извора

- „Генерални урбанистички план Београда 2021“, Урбанистички завод Београда, <https://www.urbel.com/srp/biblioteka-planova/2930/detaljnije/w/0/generalni-urbanisticki-plan-beograda-2021/> (приступљено: 10.7.2022).
- „Генерални урбанистички план Београда“, Службени Лист града Београда, https://www.urbel.com/files/Image/biblioteka_planova/GUP-2021/11-2016.pdf (приступљено: 10.7.2022).
- „Карта Београда“, Карта Београда, <http://www.kartabeograda.com/> (приступљено 10.7.2022).
- Anthony Vidler, „Diagrams of Diagrams: Architectural Abstraction and Modern Representation“, *The Diagrams of Architecture* (London: John Wiley and Sons, 2010), 54–63;
- Bernard Tschumi, *Arhitektura i disjunkcija* (Zagreb: AGM, 2004).
- Bojana Jerković Babović, Ivana Rakonjac, Danilo Furundžić, „Fluid spaces in contemporary urban context: Questioning the boundary between architecture and infrastructure“, *SPATIUM vol 43* (Belgrade: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia – IAUS, 2020), 35–43.
- Bojana Jerković-Babović, „Fluid state of Architecture“, *Serbian Architectural Journal* (Belgrade: University of Belgrade – Faculty of Architecture, 2019), 501-510.
- Bojana Jerković-Babović, Nebojša Fotirić, „Patterns of fluidity: Mostar Interchange in Belgrade“, *Phlogiston – Journal for History and Philosophy of Science and Technology* (Belgrade: Museum of Science and Technology, 2019), 211-217.
- Dean MacCannel, *The Tourist: A New Theory of Leisure Class* (Los Angeles: University of California Press, 1999).
- Dragana Vasiljević Tomić, Bojana Jerković-Babović, Ana Zorić, „Redefining space of the contemporary context of the city: Movement and perception as aspects of accessibility“, *Facta Universitatis Series: Architecture and civil engineering, VOL. 8, NO 10*, (Niš: University of Niš, 2017) 199 – 209.
- Edmund Burke, *A Philosophical Inquiry into the origin of our ideas of The Sublime and Beautiful* (London: R. and J. Dodsley, 1757).

- Georg Simmel, „The Metropolis and mental life“, *Rethinking architecture*, yp. Neil Leach (New York: Routledge, 1997), 67–76.
- Guy Debord, *Society of The Spectacle* (London: Rebel Press, 1995).
- Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994).
- John Urry, *Tourist gaze* (London: SAGE, 2002);
- Juhani Pallasmaa, *The Eyes of the Skin – Architecture and the Senses* (Chichester: John Wiley & Sons, 2012).
- Keller Easterling, *Organization Space: Landscapes, Highways, and Houses in America* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999).
- Kevin Lynch, *The Image of the City* (Cambridge, MA: MIT Press, 1960).
- Leonard Bachman, „Postindustrial Architecture, Dynamic Complexity and the Emerging Principles of Strategic Design“, *Journal for Architectural Research.*, 4. 10.17831/enq:arcc.v4i1. (2007).
- Manuel Castells, *The Rise Of The Networked Socity* (Oxford: Blackwell Publishers, 1996).
- Marc Wigley, „Network Fever“, *Grey Room* (Massachusetts: Institute of Technology, 2001) 82–122.
- Mark S. Rosentraub, *Reversing Urban Decline_ Why and How Sports, Entertainment, and Culture Turn Cities into Major League Winners* (Boca Rathon: CRC Press, 2014).
- Martin Heidegger, „Building, dwelling, thinking“, *Rethinking architecture*, ed. Neil Leach (New York: Routledge, 1997), 95–119.
- Martin Pawley, *Terminal Architecture* (London: Reaktion Books, 1998).
- Michael Foucault, „Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias“, *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory* (NYC: Routledge, 1984).
- Michael Hensel, „Modelling modelling – Trajectories in developing instrumental design process“, *Persistent Modelling – Extending the role of architectural representation* (London: Routledge, 2012), 71–80.
- Neil Spiller, „Spatial Notation and the Magical Operations of Collage in the Post-digital Age“, *The Diagrams of Architecture* (London: John Wiley and Sons, 2010), 178–185.
- Rem Koolhaas, et al. *Small, Medium, Large, Extra-Large* (New York, N.Y.: Monacelli Press, 1998).
- Richard Koeck, *CINE-SCAPES: Cinematic Spaces in Architecture and Cities* (New York: Routledge, 2013).
- Stan Allen, *Points + Lines* (New York: Princeton Architectural Press, 1999).
- Stan Allen, *Practice: Architecture, Technique + Representation* (New York: Routledge, 2009).
- Stefanie Leontiadis, „The Architecture of Public Open Urban Spaces; How to Define a Syntax in the Contemporary Urban Environment“, PHIDAC III International Symposium (Novi Sad: University of Novi Sad, 2011), 141–148.
- Umberto Eko, *Kultura, informacija, komunikacija* (Beograd: Nolit, 1973).
- Yves Michaud, *Umjetnost u Plinovitu Stanju* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2004).
- Ана Зорић, Бојана Јерковић, Игор Рајковић, „Култура и рекреација: Афирмација културног наслеђа у архитектонском дискурсу“, *Културно добро данас – вредност и значење*, Зборник радова VIII конференције (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 122–133.
- Бојана Јерковић, Ана Зорић, Небојша Фотирић, „Прва индустријска зона Београда: Позиција културног добра у савременим методологијама архитектуре“, *Културно добро данас – вредност и значење*, Зборник радова VIII конференције (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 134–146.
- Бојана Јерковић Бабовић, *Инструментализација феномена флуидности у архитектури XXI века*, докторска дисертација (Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2022).
- Жељко Шкаламера, Марко Поповић, „Урбани развој Дорћола“, *Годишњак града Београда*, бр. XXV (Београд: Музеј града Београда, Београд, 1978), 211–253.
- Ивана Ракоњац, „Однос према градској целини“, у ур.: Владимир Лојаница, Маја Драгишић, *ОМНИБУС: Кратке приче на стамбене теме* (Београд: Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2019), 90–137.

- Ивана Ракоњац, Бојана Јерковић Бабовић, „Флуидност границе отвореног јавног простора“, *Рођење у музици New Born Art*, књига III (Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, 2019) 379–390.
- Небојша Фотирић, Бојана Јерковић, Игор Рајковић, „Културни предео и естетика архитектуре туристичких објеката: Савремени аспекти пројектовања туристичких објеката – екстензија садржаја хотела Бабе на Космају“, *Културни предео*, Зборник радова VII конференције (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 73–81.
- Неда Кнежевић, „Ревитализација термоелектране ‘Снага и светлост’ у Београду“, *Наслеђе*, бр. VIII (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2007) 209–222.
- Саша Михајлов, „Настанак и развој индустријске зоне на десној обали Дунава у Београду од краја 19. до средине 20. века“, *Наслеђе*, бр. XII (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2011), 91–116.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

72(497.11)"2013/2023"

ФОТИРИЋ, Небојша, 1969-

10.10 : производња града : пост-индустријска
фаза подручја између Дунавске улице и
дунавског приобаља у Београду / Небојша
Фотирић, Бојана Јерковић Бабовић. - Београд
: Универзитет, Архитектонски факултет, 2023
(Београд : Књига Комерц). - 186 стр. : илустр. ;
24 cm

Тираж 300. - Стр. 12-20: Рецензије / Весна
Цагић Милошевић, Александар Виденовић, Игор
Марић. - Студентска сведочанства: стр. 166-171.
- О ауторима = About the authors: стр. 172-175.
- Списак студената: стр. 176-182. - Abstract. -
Напомене и библиографске референце уз текст.
- Библиографија: стр. 183-186.

ISBN 978-86-7924-324-9

1. Фотирић, Небојша, 1969- [аутор]
а) Архитектонски простор -- Београд -- 2013-
2023

COBISS.SR-ID 109178121

1 2 3 4 5 6 7 8 9
